

ΣΥΜΒΟΛΗ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΒΡΟΝΤΙΣΙΟΥ *

Α'
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Περὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βροντισίου οὐδεμία ἔχει γραφῆ μέχρι τοῦδε εἰδικὴ μελέτη¹, παρ' ὅλον ὅτι πολλάκις ἀναφέρεται αὕτη ὡς σπουδαῖον πνευματικὸν κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκαλλιεργήθησαν καὶ ἠθδοκίμησαν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐνετοκρατίας, τὰ γράμματα, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ κωδικογραφία.

Ἡ σύνθεσις μιᾶς τοιαύτης μελέτης δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον εὐχερῆς, ἀφοῦ ἔλλείπουν αἱ ἐπαρκεῖς ἐκεῖναι εἰδήσεις, διὰ τῶν ὁποίων θὰ καθίστατο δυνατὸν νὰ λυθοῦν πολλὰ κατ' αὐτὴν προκύπτοντα προβλήματα καὶ νὰ εὐκολυνθῆ ἡ ἐξιχνίασις, ἂν ὄχι ὅλων, τοῦλάχιστον τῶν σπουδαιότερων περιόδων τοῦ μακροῦ βίου τῆς Μονῆς. Αἱ πολλάκις μαρτυρηθεῖσαι συλήσεις καὶ συχναὶ ἐρημώσεις² αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατὰ τὴν 19ην κυρίως ἑκατονταετηρίδα, ἐξηφάνισαν πολλὰς τῶν ἐν αὐτῇ μαρτυριῶν περὶ τῆς ἱστορίας της. Οὕτω ὀλίγα μόνον καὶ ἀνεπαρκῆ στοιχεῖα δύναται κανεὶς νὰ ἀντλήσῃ σήμερον ἐκ τοῦ κλιῶς διατηρουμένου τοιχογραφικοῦ καὶ εἰκονογραφικοῦ πλούτου τῆς Μονῆς³,

*) Ἡ παρούσα μελέτη ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον ἐργασιῶν τοῦ Φροντιστηρίου Βυζαντινῆς Φιλολογίας, τοῦ ἰδρυθέντος καὶ τελοῦντος ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν διδασκάλου καὶ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν κ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη.

1) Ἴδε ὅσα μόνον σημειοῦνται ὑπὸ Νικ. Βέη, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ μονῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, Ἐπετηρίς, ἔτος 9ον (1906), σσ. 55 - 59 καὶ ἐπίμετρον σσ. 79 - 80. Ἴδε ὁσαύτως τὴν λέξ. «Βροντήσι» ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδ. Λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη, 3 (1928), σ. 573α τοῦ Σ. Ξ(ανθοῦδίδου). Νικ. Σταυρινίδου, Στὰ ἐρημοκλήσια καὶ στὰ μοναστήρια τῆς Μεσσαράς, Βροντήσι - Βαρσαμόνερο - Ἀπεζανές - Ὁδηγήτρια, ἔφημ. «Δράσις», φύλλα 1499 - 1515 (Ἡράκλειον Κρήτης, Μάιος - Ἰούνιος 1937) Βυσ. Λαοῦρα, Κρητικὰ παλαιογραφικά, Κρην. Χρον., Ε' (1951), σ. 236.

2) Ὅσα σημειοῦνται ὑπὸ Νικ. Σταυρινίδου, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 1507 (27 Μαΐου 1937), περὶ ἐπεισοδίων τῶν μοναχῶν τοῦ Βροντισίου μετὰ τῶν Ἀμπαδιωτῶν τοῦ Ἀμαρίου καὶ (φ. 1504, 23ης Μαΐου) περὶ διαλύσεως τῆς Μονῆς. Ἴδε καὶ Κατρίνας Τσατσαρωνάκη, Μία ἔκθεσις ὁμοτιῶν τοῦ 1866, περ. Κρητικὰ Χρονικά, Η' (1954), σσ. 20 - 21.

3) Μανόλη Χατζηδάκη, Τοιχογραφίαι στὴν Κρήτη, Κρητ. Χρον.,

ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ σφζομένου ν.ιοῦ, καί τινων ἄλλων κτηριακῶν καὶ διακοσμητικῶν ὑπολειμμάτων⁴, ὡς καὶ μιᾶς μόνον σφζομένης καὶ χρονολογουμένης ἐπιγραφῆς⁵.

Ἐγγραφοὶ μαρτυρίαί, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἐκάστοτε τὰς πολυτιμωτέρας πηγὰς γνώσεως τῆς ἱστορίας τῶν παρομοίων ἰδρυμάτων, δὲν εὐρέθησαν εἰς τὴν μονὴν Βροντισίου, παρ' ὅλον ὅτι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐφυλάσσετο ἄλλοτε ἐν αὐτῇ μέγα πλῆθος χειρογράφων⁶. Ἀντιθέτως ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ὑπαρξὶς δεκάδος καὶ πλέον σχετικῶν μὲ αὐτὴν ἐγγράφων, ἀποκειμένων εἰς διάφορα ἀρχεῖα⁷, πολλῶν ἐνθυμήσεων καὶ σημειωμάτων εἰς κώδικας καθὼς καὶ ἀνεκδότων ἐπιστολικῶν κυρίως κειμένων, ἐχόντων πολλὴν τὴν σχέσιν μὲ τὴν Μονὴν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ δρᾶσαντας ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας.

Πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα, χωρὶς νὰ λύουν τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου καὶ τῶν συνθηκῶν ἰδρύσεως τοῦ Βροντισίου, συμβάλλουν ὅμως εἰς τὴν καλυτέραν γνῶσιν μιᾶς περιόδου χαρακτηριστικῆς καὶ σπουδαίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, τῆς περιόδου δηλ. τὴν ὁποῖαν καλύπτουν ὁ τελευταῖος αἰὼν τῆς Ἐνετοκρατίας καὶ ὁ πρῶτος τῆς Τουρκοκρατίας εἰς τὴν νῆσον, καὶ κατατάσσουσιν τὸ Βροντίσι μεταξὺ τῶν ἀκμαιοτέρων ἐν Κρήτῃ κέντρων μοναχισμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων τὴν συναγωγὴν καὶ τὸν ἔλεγχον ἐπιχειροῦμεν διὰ τῆς παρουσίας διατριβῆς⁸, προσκομίζοντες καὶ νέα τινὰ

Ὶ (1952) σσ. 71, 80 καὶ 86 - 89, τοῦ ἰδίου, Ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος καὶ ἡ Κρητικὴ ζωγραφικὴ, Κρητ. Χρον., Δ' (1950), σσ. 390 - 398.

⁴) G. Gerola, Monumenti Veneti dell' isola di Creta, 2 (1908), σσ. 280 σημ. 3, 282 σημ. 2, 289 σημ. 1, τ. 3ος (1917), σσ. 189 - 190 σημ. 2 καὶ 191 σημ. 2 καὶ τ. 4ος (1932 - 1940), σ. 157. Ἴδε καὶ Ξανθοῦδίδου, ἔνθ' ἄνωτ.

⁵) Στεφ. Ξανθοῦδίδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, περ. Ἀθηνᾶ, 15 (1903), σσ. 142 - 143, πρβλ. καὶ Gerola, ἔνθ' ἄνωτ. τ. 3ος, σ. 190.

⁶) Πρβλ. Νικ. Σταυρινίδην, ἔνθ' ἄνωτ. φ. 1506, 26ης Μαΐου 1937.

⁷) Ἡδὴ ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ὑπαρξὶς ἐγγράφων σχετικῶν μὲ τὴν Μονὴν εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐνετίας, πρβλ. Κ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ μικρὸς Ἐλληνομνημῶν, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 32 σημ. 1, εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Συναϊτικοῦ μετοχίου Ἡρακλείου (περὶ αὐτοῦ κατωτέρω ὁ λόγος), εἰς τὸ Τουρκικὸν Ἀρχεῖον Ἡρακλείου (T.A.H.), πρβλ. Νικ. Σταυρινίδου, ἄνωτ. φ. 1504, καθὼς καὶ εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, πρβλ. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, Τὰ ἱστορικὰ καὶ Μοναστηριακὰ Ἀρχεῖα Κρήτης, περ. ΕΕΚΣ, 2 (1939), σ. 515, ἀρ. 82.

⁸) Χάριτας ὀφείλομεν εἰς τὸν σεβαστὸν ἡμῶν διδάσκαλον κ. Ν. Β. Τωμαδάκη, διὰ τὴν παρότρυνσιν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παρουσίας μελέτης καὶ τὴν διάθεσιν ἐκ τοῦ φροντιστηρίου του τῶν μικροτυπιῶν τῶν Παρισινῶν χει-

στοιχεῖα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου, ἡγουμένου τῆς Μονῆς, μετὰ τοῦ Κρητὸς ἱεράρχου Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου, ἐπισκόπου Κυθρήρων καὶ τινων ἄλλων. Περαιτέρω ἐλέγχομεν, σχολιάζομεν καὶ συντάσσομεν ἱστορίαν τοῦ κώδικος ὑπ' ἀρ. 85 τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποῦ πολλὰ ἐνθυμήσεις ἔχουν ἀμεσον σχέσιν μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βροντισίου· ἀκολούθως δὲ προβαίνομεν εἰς τὴν ἐκδοσιν τεσσάρων ἐγγράφων τοῦ Τουρκοῦ Ἀρχείου Ἡρακλείου, σχετικῶν καὶ αὐτῶν μὲ τὴν Μονήν⁹.

Αἱ ὑπάρχουσαι περὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἱστορίας τοῦ Βροντισίου πληροφορίες εἶναι ἐλάχισται καὶ ἐνίοτε ἀσαφεῖς· κρίνομεν ὁμως ἀπαραίτητον τὴν μνειάν καὶ τὸν ἔλεγχον αὐτῶν ἐνταῦθα, διὰ τὴν μόρφωσιν μιᾶς γενικῆς ἔστω ἰδέας περὶ τῆς περιόδου αὐτῆς.

Ἡ περιοχή, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει ἰδρυθῆ ἡ Μονή—τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου καὶ τῆς Ἀναψηλαφήσεως τοῦ Ἀποστόλου Θωμᾶ—εἶναι ἐξόχως κατάλληλος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἡρέμου μοναστικοῦ βίου. Εὐρίσκειται εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τῆς ἀποστάσεως τῶν σημερινῶν χωρίων Βορίζα καὶ Ζαρὸς Καινούργιου, εἰς τὰς κεντρικὰς νοτίους ὑπωρείας τοῦ Ψηλορείτου, ἐπὶ πυκνοφύτου κλιτύος, ἐκ τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἀντικρύσῃ κανεῖς μέγα μέρος τῆς πεδιάδος τῆς Μεσσαρίας, τὴν μακρὰν ὄροσειρὰν τῶν Ἀστερουσίων καὶ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος. Ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ Βροντισίου, εἰς μικρὰς ἀποστάσεις, εἶναι ἰδρυμένα πολλὰ ἀρχαιότατα μοναὶ καὶ παρεκκλήσια, τῶν ὁποίων ὁ διασφῶζόμενος τοιχογραφικὸς διάκοσμος καὶ ἐπιγραφαὶ τινες μαρτυροῦν μεγάλην ἄλλοτε ἀκμὴν τοῦ μοναχισμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν. Ἐξ αὐτῶν γνωστὰ καὶ παλαιόθεν μαρτυρούμενα εἶναι αἱ μοναὶ Ἁγίου Φανουρίου τοῦ Βαλσαμονέρου¹⁰ καὶ τῆς Παναγίας Καρ-

ρογράφων, πρὸς μελέτην τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Μαργουνίου, καθὼς καὶ εἰς τὸν ἀξιότιμον διευθυντὴν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Μ. Ι. Μανούσσαν, διὰ τὰς χρησίμους ὑποδείξεις του καὶ τὴν παραχώρησιν τῶν σχετικῶν δελτίων καὶ σημειωμάτων του

⁹⁾ Τὰ ἐγγράφα ταῦτα παρεχώρησεν εἰς ἡμᾶς ὁ μεταφραστὴς τοῦ Ἀρχείου καὶ γνωστὸς ἱστοριοδίφης κ. Νικ. Σταυρινίδης, τὸν ὁποῖον ἐπίσης ἐχαραριστοῦμεν θερμῶς.

¹⁰⁾ Περὶ τῆς μονῆς ταύτης μαρτυροῦνται πολλὰ, ἰδίως διὰ τὴν κατὰ τὴν Ἐνετοκρατίαν ἱστορίαν της. Ἴδε ἐνδεικτικῶς Στ. Ξανθοῦδίδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί..., ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 138 - 142. Νικ. Σταυρινίδου, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 1516 κέξ (1η - 26η Ἰουν 1937). Charles Astruc. Maxime Margounios et les recueils Parisiens de sa correspondance, Κρητ. Χρον., Γ' (1949), σ. 229, ἀρ. 81 καὶ 82. Βασ. Λαοῦρδα, Κρητικὰ Παλαιογραφικά, Κρητ. Χρον., Δ' (1950), σ. 235. Μαν. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες...,

διωτίσεως¹¹ ὡς καὶ τὰ μονύδρια καὶ παρεκκλήσια τῆς Παναγίας Μονοχώρου¹², τοῦ Ἁγίου Εὐθυμίου¹³, τοῦ Σταυρωμένου¹⁴ κ. ἄ. Ἐκ τοῦ πλήθους αὐτοῦ τῶν μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν, ὡς ἀρχαιότεραι καὶ σπουδαιότεραι θεωροῦνται αἱ καὶ πλησιέστεραι ἀλλήλων μοναὶ Βροντισίου καὶ Βαλσαμονέρου, τὰς ὁποίας ἡ παρὰδοσις φέρει ὡς στενωῶς συνδεδεί-
σας μεταξύ των, τὴν δὲ πρώτην δημιουργηθεῖσαν ἐκ τῆς δευτέρας.

Τίθεται λοιπὸν τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῶν μονῶν αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ τὸ τῆς τυχὸν ἐξαρτήσεως τῆς μιᾶς ἐκ τῆς ἐτέρας καὶ τῶν μικροτέρων, ἀνωτέρω ἀναφερθεισῶν, ἐκ τῶν δύο μεγαλυτέρων¹⁵. Ὑπάρχει σχετικὴ πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶδησις εἰς λαϊκὴν παράδοσιν, ἀκουομένην εἰς τὴν περιοχὴν, ὅπου εὐρίσκονται ἰδρυμένοι αἱ μοναί. Κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὴν¹⁶ «τὸ Βαλσαμόνερον ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἔδρα τῆς Μονῆς, τιμωμένης ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἁγίου Φανουρίου, ἦτο δὲ «κεφαλομονάστηρο» μὲ τὸ Βροντίσι ἐξ-
άρτημά του καὶ μετόχια τὴν Παναγίαν Μονόχωρου, τὴν Παναγίαν Καρδιώτισσαν, ὅπου σφάζεται τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τοῦ Βαλσαμονέρου τέμπλον, τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν, εἰς τὸ χωρίον Ἀμπελοῦζος Μεσαρᾶς καὶ μὲ κτήματα εἰς τὸ χωρίον Γαλλιὰ». Τὰ ἐν τῇ παραδόσει ἀναφερόμενα περὶ πολλῶν μετοχιῶν τοῦ Βαλσαμονέρου συμφωνοῦν ἐν μέρει μὲ τὰς πηγὰς τοῦ Τ.Α.Η.¹⁷ καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο προσδίδει ἴσως εἰς αὐτὴν

ἐνθ' ἄνωτ., σ. 72. Ἄλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Ἐκκλησίες Κρήτης, Ρέθυμνο 1954, σ. 153 ἀρ. 156. Κ. Δ. Καλοκέρη, Αἱ Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης, Ἀθῆναι 1957, σ. 37 σημ. 4, σ. 43 ἀρ. 70, σ. 47 ἀρ. 16, σσ. 49-50, σ. 56 ἀρ. 83, κ. λ.

¹¹⁾ Στ. Ξανθοουδίδου, Χριστ. Ἐπιγρ., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 147 κέξ. καὶ Κατίννας Τσατσαρωνάκη, Μία ἐκθεσις..., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 27.

¹²⁾ Στ. Ξανθοουδίδου, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 135-138 καὶ Κ. Καλοκέρη, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 43, 44 ἀρ. 27, σ. 55 ἀρ. 75 κ. λ.

¹³⁾ Καλοκέρη, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 46 ἀρ. 25.

¹⁴⁾ Μαν. Χατζηδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 75 καὶ Ἀλ. Χατζηγάκη, Ἐκκλησίες..., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 153, ἀρ. 156.

¹⁵⁾ Ἡ Παναγία Μονοχώρου ὑπῆρξεν ἀρχικῶς μετόχιον τοῦ Βαλσαμονέρου, ὡς μαρτυρεῖται εἰς ἔγγραφον τοῦ Τουρκ. Ἀρχ. Ἡρσκλ. (τ. 41ος, σ. 152) ἀργότερον δὲ περιῆλθεν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Βροντισίου, πρβλ. καὶ Νικ. Σταυρινίδην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 1504, ἐνθα σημειοῦνται πολλὰ περὶ μετοχιῶν Βαλσαμονέρου. Σχετικὰ μὲ τὰ μετόχια τοῦ Βροντισίου, Ἅγιος Ἀντώνιος, εἰς χωρίον Βρέλι καὶ Ἁγία Παρασκευή, εἰς χωρίον Ἀμπελοῦζος Μεσαρᾶς εἶναι τὰ ἔγγραφα τοῦ Τ.Α.Η. ἐν τ. 3φ σσ. 85 καὶ 156 καὶ τ. 4φ, σ. 395.

¹⁶⁾ Τὴν παράδοσιν κατέγραψεν, ἐκ στόματος Κ. Νικολακάκη, ἐκ τοῦ χωρίου Γαλλιὰ Καινούργιου, ὁ γνωστὸς μεσαιωνοδίφης κ. Στέργιος Σπανάκης.

¹⁷⁾ Περὶ τῆς Μονῆς, τιμωμένης ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας, ἴδε καὶ Βασ. Λαοῦρδα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 235. Περὶ τοῦ Μονόχωρου, ὡς μετοχίου τοῦ Βαλσαμονέρου, ἴδε ἀνωτέρω σημ. 15. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων κτημάτων τῆς Μονῆς ἴδε

σχετικὴν ἀξιολογίαν. Τὰ ἀναφερόμενα ὁμῶς περὶ Βροντισίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξελεγχθοῦν περαιτέρω καὶ νὰ τεκμηριωθοῦν ἄλλοθεν.

Σχετικῆ, ἀλλ' ἀνακρίβωτος, εἶναι ἐτέρα πληροφορία, συμφωνῶς πρὸς τὴν ὁποίαν ἐν τῷ ἐν Ἡρακλείῳ Σιναϊτικῷ Μετοχίῳ τοῦ Ἁγίου Ματθαίου φυλάσσεται ἔγγραφο¹⁹, ἀναφέρον, ὅτι ἡ μονὴ Ἁγίου Φανουρίου τοῦ Βαλσαμονέρου ἰδρύθη ὑπὸ μοναχῶν ἐλθόντων ἐκ Ρόδου ἢ δὲ μονῆ Βροντισίου ὑπῆρξε μετόχιόν της. Τὸ χειρόγραφο δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν, παρὰ τὰς προσπάθειάς μας, ἀρνηθέντος τοῦ σημερινοῦ ἐφημερίου τοῦ Ἁγίου Ματθαίου τὴν ὑπαρξίν χειρογράφων εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ εἰρημένου μετοχίου¹⁹.

Τούτων οὕτως ἢ ἄλλως ἐχόντων, ἡ μελέτη τοῦ τοιχογραφικοῦ κυρίως διακόσμου καὶ τῶν κτηριακῶν ὑπολειμμάτων τῶν δύο μονῶν ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν λειτουργίαν ἀμφοτέρων ἤδη κατὰ τὸν 14ον αἰ.²⁰, παραλλήλως δὲ αἱ ἔγγραφοι περὶ αὐτῶν μαρτυραὶ ἐμφανίζονται μόλις μετὰ τὸ 1400, ἀναφερόμεναι κυρίως εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ Βαλσαμονέρου καὶ ἀπλῶς πληροφοροῦσαι περὶ τῆς υπάρξεως τοῦ Βροντισίου. Οὕτω ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν χαραγμάτων εἰς κτηριακὰ ὑπολείμματα τοῦ Ἁγίου Φανουρίου μανθάνομεν περὶ ἀλλεπαλλήλων οἰκοδομήσεων καὶ ἀνακαινίσεων τῶν ναῶν εἰς τὸ Βαλσαμόνερον κατὰ τὰ ἔτη 1404, 1407, 1426, 1428, 1431²¹. Τὰ χαράγματα αὐτά, μετὰ χρονο-

καὶ Νικ. Σταυρινίδου, ἐφημ. «Δραῖσις» 25ης καὶ 26ης Ἰουνίου 1937, πρβλ. καὶ Ἀχιλλ. Α. Κύρου, Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὁ Δομῆνικος Θεοτοκόπουλος, Ἀθῆναι 1938, σ. 372.

¹⁹) Τὴν πληροφορίαν ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς ὁ Σιναϊτικὸς πατὴρ Θεόδωρος Τζεδάκης, ὁ ὅποιος βεβαίωσι ὅτι εἶδε καὶ ἀνέγνωσε τὸ χειρόγραφο.

¹⁹) Ἄγνωστον εἶναι διὰ ποίους λόγους ὁ ἐφημέριος τοῦ μετοχίου ὑποστηρίζει, ὅτι ἅπαντα τὰ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἁγίου Ματθαίου κατεστράφησαν κατὰ τὴν Γερμανικὴν εἰσβολὴν εἰς Ἡράκλειον, ἐνῶ καὶ μεταπολεμικῶς εὐρέθησαν καὶ ἐξεδόθησαν ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα ἐξ αὐτῆς, πρβλ. Νικ. Ε. Ζευγαδάκη, Δύο Πατριαρχικὰ Σιγίλλια, Κρητ. Χρον. Β' (1948), σ. 507 - 520.

²⁰) Μαν. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες..., ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 71, 80, 86 - 89. Περὶ ἀρχικοῦ ναοῦ αὐτόθι σ. 72 πρβλ. καὶ Ξανθοῦδίδην, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 143. Περὶ Βαλσαμονέρου ἴδε ἀμφότερα τὰ ἔργα Χατζηδ., καὶ Ξανθοῦδ., σσ. 138 - 142.

²¹) Ξανθοῦδίδου, αὐτόθι καὶ G. Gerola Monumenti, τ. 2ος σσ. 300, 306. Ὁ Ν. Δ. Καλογερόπουλος ἀναφέρει ὅτι ἀνέγνωκεν εἰς Βαλσαμόνερον ἐπιγραφὴν τοῦ ἔτους 1332, (ἴδε Ἀχ. Κύρου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 372). Δὲν λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ἀφοῦ ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι ὅσα ὑπεστήριξε ὁ Καλογερόπουλος ἦσαν ἐν τῷ συνόλω των ἀβάσιμα· σχετικῶς ἴδε Ν. Β. Τωμαδάκη, βιβλιοκρισίαν τοῦ βιβλ. Ἀχιλλ. Α. Κύρου, Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως κ.λ. κ.λ., ΕΕΚΣ, 1 (1938) σ. 580.

λογιῶν, συνεχίζονται μέχρι τοῦ ἔτους 1616, παράλληλοι δὲ ἔγγραφοι μαρτυρίαί τῶν χρόνων αὐτῶν περὶ τῆς Μονῆς²² πιστοποιοῦν μεγάλην αὐτῆς ἀκμὴν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ., ὥστε πλέον ἀρχίζει νὰ παρακμάζη. Ἀντιθέτως αἱ περὶ Βροντισίου εἰδήσεις μέχρι τοῦ ἔτους 1572 εἶναι ἐλάχισται. Ὁ Gerola, γράφων περὶ τῆς μνημειώδους μαρμαρίνης κρήνης τοῦ προαυλίου τῆς Μονῆς, ἀποφαίνεται «*Malgrado i gravissimi guasti cui andò soggetta, essa mostra che il suo artefice, certamente cinquecentesco, sapeva usare lo scalpello con valentia non comune nell' isola*»²³. Ἡ διαπίστωση αὐτῆ τοῦ Gerola δύναται νὰ ἀποτελέσῃ σοβαρὰν ἔνδειξιν ἀκμῆς τῆς Μονῆς ἤδη κατὰ τὸν 15ον αἰ. Τὴν πρώτην ὅμως καὶ μοναδικὴν ἴσως, κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ἔγγραφον περὶ Βροντισίου μαρτυρίαν εὐρίσκομεν εἰς σημειώμα ἱερομονάχου τινὸς Ἰωσήφ Φλεβοτόμου, γράφαντος κατὰ τὸ ἔτος 1473 ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 482 (117) κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ «...καὶ τὸν καιρὸν ὅπου ἐξόρισεν ἡ ἀφεντία τῶν Βεναιτικῶν τοὺς πνευματικοὺς πατέρας ἐκ τῆς νήσου Κρήτης ἐν τῷ ,ςϞδς' (6976 = 1468) μηνὶ αὐγούστῳ ἐξῆλθεν καὶ ὁ ἐν ὀσιωτάτοις καὶ πνευματικοῖς πατράσι παπᾶς κῆρ Νίλων ὁ Καλουνάς ἐκ τὸν ἅγιον Ἀντωνιον τῷ Βροντήσῃ ἐκ τὴν Κρήτην καὶ ἐπέρασεν εἰς τὴν Κορώνην εἰς τὸ Νησίον ὀνόματι Πηγανοῦσαν...» καὶ κατωτέρω «...καὶ ἐπαρέλαβα τὸ ἰοιοῦτον βιβλίον ὡς ἴδιόν μου. Μηνὶ νοεμβρίῳ ἰδ' ἡμέρα ἐπὶ τοῦ ,ςϞδβ' (6982 = 1473)²⁴. Ἡ ἐνδιαφέρουσα ἡμᾶς ἐνταῦθα

²²) Ἴδε Charles Astruc καὶ Βασ. Λαοῦρδαν, ἐνθ' ἄνωτ.

²³) Monumenti..., 4 (1932 - 1940), σσ, 73 - 74 πρβλ. καὶ Ξανθοῦδ ἐνθ' ἄνωτ. σ 142.

²⁴) Ἴδε V. Benesevic, Catalogus codicum manuscriptorum Graecorum, qui in Monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur, τ. 1ος, Petropoli 1911, σ. 268, Νο 482 (117), ἀρ. 7. Τὴν ἐνθύμησιν παρέχονεν ὀλόκληρον: «Ἐνθύμησιν πιδ ἐγὼ Ἰωσήφ τάχα δὲ καὶ ἱερομόναχος γάινημα καὶ θέμα τῆς πόλεως Μηζηθρά ὁ κατακόσμον Ἰωάννης ὁ Φλαιβοτόμος νιὸς ἠγγάνων Τιμοθέου τοῦ Φλαιβοτόμου περὶ τῆς ἁγίας βίβλου ταύτης. τὸ πῶς ὑπάρχει ἡμέτερον ἡγουν πατρογονικόθεν μου· καὶ ἐξοδίασα. καὶ ἐκοπίασα καὶ εἴφερα το εἰς τὴν Κορώνην καὶ μὲ ἔιερα βιβλία διάφορα. τὸν καιρὸν διαν ἐπίγειον ὁ οἰνιδρος Σιγισμούντος με τὰ φουσαῖα τῶν Βεναιτικῶν εἰς τὸν Μηζηθράν· καὶ τὸν καιρὸν ὅπου ἐξόρισεν ἡ ἀφεντία τῶν Βεναιτικῶν τοὺς πνευματικοὺς πατέρας ἐκ τῆς νήσου Κρήτης ἐν τῷ ,ςϞδς' (6976=1468) μηνὶ αὐγούστῳ, ἐξῆλθεν καὶ ὁ ἐν ὀσιωτάτοις καὶ πνευματικοῖς πατράσι παπᾶς κῆρ Νίλων ὁ Καλουνάς ἐκ τὸν ἅγιον Ἀντωνιον τῷ Βροντήσῃ ἐκ τὴν Κρήτην καὶ ἐπέρασεν εἰς τὴν Κορώνην εἰς τὸ νησίον ὀνόματι Πηγανοῦσαν. Καὶ ἐγόρασεν τὴν παροῦσαν βίβλον ὁ ἄνωθεν εἰρημένος παπᾶς κῆρ Νίλων· μὴ ἐξεύρων δι ὑπάρχει ἡμέτερον· διὰ δουκάτα β'. ἡγουν δύο δουκάτα βενέτικα. καὶ μὴ ἐξεύρων ὁ θεῖος μου ὁ παπᾶς κῆρ Παῦλος ὁ Φλαιβοτόμος καὶ διδάσκαλος τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου τὸ ποῦ εὐρίσκομαι, ἐπώησεν τὴν βίβλον μου ταύ-

χρονολογία εἶναι ἡ πρώτη (1468), ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἔξορίαν τοῦ εἰρημένου ἱερομονάχου Βροντισίου «παπαῦ κῦρ Νείλου Καλοσυνᾶ», τοῦ ὁποίου ἀναφέρεται καὶ ὁ θάνατος, λαβὼν χώραν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1468 - 1473, καθὼς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐνθυμήσεως, τὴν ὁποίαν παραθέτομεν ὀλόκληρον ἐν ὑποσημειώσει. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Καλοσυνᾶς, ἐκτὸς τοῦ ἀναφερομένου ἀδελφοῦ τοῦ παπαῦ Νείλου «κυροῦ Μακαρίου (Καλοσυνᾶ)», γνωρίζομεν πολλοὺς πνευματικοὺς ἄνδρας μαρτυρουμένους ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1299 εἰς πλεῖστα κείμενα²⁵.

Ἐτέραν εἰδήσιν περὶ Βροντισίου κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν καὶ κατὰ τὰ πρῶτα τρία τέταρτα σχεδὸν τοῦ ἐπομένου (16ου) αἰῶνος δὲν γνωρίζομεν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Βαλσαμόνερον, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴπομεν, μαρτυρεῖται πολλαχόθεν κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, ὅχι ὁμῶς καὶ μετὰ τὸ 1600, ὅτε αἱ περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις εἶναι ἀραιότεραι. Τοῦτο ἴσως εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς μετὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰ. παρακμῆς τοῦ Βαλσαμόνερου ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐνδυναμώσεως τοῦ Βροντισίου καὶ συγκεντρώσεως ὑπ' αὐτὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δυνάμεως τῆς περιοχῆς.

την' και ἐγὼ εὗρισκόμενος εἰς τὸ ἅγιον ὄρος τοῦ Σινᾶ εἶχα μεγάλην δίψαν περὶ τῆς βίβλου ταύτης. και ἐμήνυσα εἰς τὴν Κρήτην περὶ τοῦτου πολάκις' και ἔμαθα τὸ πῶς εὗρίσκειται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ παπαῦ κῦρ Νίλου τοῦ Καλοσυνᾶ' και ἐπαρεκάλεσα τὸν ἅγιον οἰκονόμον τῆς ἁγίας Αἰκατερίνας τῶν σιναιτῶν κῦρ Λαυρεντίον τὸν καλοτάριον εἰς τὸ νὰ ἐξαῖδοράμη νὰ μοῦ ἐπάρη τὴν βίβλον ταύτην' ὅμως δὲ ἐξέδραμεν μετὰ σπουδῆς και ἤρην τὴν βίβλον ταύτην εἰς τὰς χεῖρας τοῦ παπαῦ κῦρ Νίλου' και οὐδὲν ἔσωσεν νὰ τὴν ἐπάρι τὴν δέλιον ταύτην, διότι ἐκοιμήθη ὁ ἅγιος ὁ κῦρ Νίλος' ὅμως δὲ ἔμεινεν τὸ παρὸν βιβλίον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἀδελφοῦ του κυροῦ Μακαρίου (Καλοσυνᾶ). και ἔδωκέν το εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κῦρ Λαυρεντίου τοῦ οἰκονόμου διὰ δουκάτια δ'. και οἴφερέν το ὁ κῦρ Πέτρος Λυβηανός μετὰ τοῦ κῦρ Μαλαχία τοῦ Ταγράδου εἰς τοῦ Σινᾶ. και εὐρέθην και ἐγὼ ὁ ἀνωθεν εἰρημένου παπαῦ Ἰωσήφ ὁ Φλαιβιτόμος' μετὰ τοῦ ἁγίου τοῦ καθηγουμένου τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ παπαῦ κῦρ Μακαρίου. και ἄλλων ἀδελφῶν ε'. εἰς τὸ κάριος και ἐπαρέλαβα τὸ τοιοῦτον βιβλίον ὡς ἴδιόν μου. Μηνὶ νοεμβρίῳ ἰδ' ἡμέρα ε' τοῦ ς' πβ' (6982 = 1473).

²⁵ Περὶ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν συνθήκην Ἐνετῶν - Καλλέργη (1299) ἴδε Κ. Μέρτζιου, Κρητ. Χρον., Γ' (1949), σσ. 278, 282. Κωδικογράφους ὑπὸ τὸ αὐτὸ ἐπώνυμον Καλοσυνᾶ ἴδε παρὰ Μ. Vogel - Vict. Gardthausen, Die griechischen Schreiber..., Leipzig 1909, σσ. 37 - 38 καὶ 173. Πέντε μέλη τῆς οἰκογενείας ἴδε καὶ παρὰ Βασ. Λαοῦρδα, Κρητ. Χρον., Δ' (1950), σ. 251, περὶ δὲ τοῦ ἱατροῦ καὶ κωδικογράφου ἐν Τολέδῳ Ἄντωνίου Καλοσυνᾶ ἴδε Ἀχιλλ. Κύρου, Οἱ Ἑλληνικοὶ τῆς Ἀναγεννήσεως..., ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 349 - 350. Εἰς ἔγγραφον τοῦ Τ. Α. Η. τοῦ ἔτους 1658 (τ. 1ος, σ. 72, ἀριθ. μεταφρ. 129, σ. 67) εὔρομεν τὸ ὄνομα «Παπαῦ Μαθιὸς Καλοσύνης ἐκ τοῦ χωρίου Κυργιάννα», ὅπερ προσθετέον εἰς τὰ γνωστά ἤδη πρόσωπα ὑπὸ τὸ ὄνομα Καλοσυνᾶς.

Αἱ πρὸς τοῦτο ἄλλως τε συνθῆκαι τῆς ἐποχῆς ἦσαν κατάλληλοι. Ἦδη ἀπὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 16^{ου} αἰ. ἤρχετο μία νέα περίοδος, διὰ τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον τῆς Ἑνετοκρατουμένης νήσου. Νέαι μοναὶ ἰδρύνοντο, πολλαὶ παλαιότεραι ἀνεξωογονοῦντο καὶ ἐξειλίσσοντο εἰς μεγάλη ἐκκλησιαστικὰ κέντρα καὶ ὁ μοναχισμὸς ἐγνώριζε νέαν ἀκμὴν²⁶, ἀπέκτα ἰσχὺν καὶ ἀνεδείκνυε μεγάλους ἱεράρχας καταλαμβάνοντας ὑψηλὰς ἐκκλησιαστικὰς θέσεις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τοῦ θρησκευτικοῦ ὄργανοῦ πολλαὶ παλαιαὶ μοναὶ, παρεκκλήσια καὶ μονύδρια ὑπήγοντο ὑπὸ μίαν, πολλακίς νεωτέραν, μεγάλην καὶ πλουσίαν, ἡ ὁποία καθίστατο οὕτω ἐκκλησιαστικὸν καὶ πνευματικὸν κέντρον τῆς περιοχῆς, ἔνθα ἦτο ἰδρυμένη²⁷. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβη προφανῶς καὶ εἰς τὴν ἄνω, πρὸς βορρᾶν, περιοχὴν τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου, ἔνθα πολλαὶ μονύδρια καὶ παρεκκλήσια συναφίσθησαν περὶ τὸ Βροντίσι²⁸, τὸ ὁποῖον ἀπέβη κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τὸ πνευματικὸν κέντρον τῆς περιοχῆς.

B'

ΟΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΒΡΟΝΤΙΣΙΟΥ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΤΣΑΓΚΑΡΟΠΟΥΛΟΣ - ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ ΜΑΡΙΝΟΣ
ΚΑΙ Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΑΥΤΟΥ

1. Γεράσιμος Τσαγκαρόπουλος, 18η Φεβρουαρίου 1572.

Ὁ Γεράσιμος Τσαγκαρόπουλος, ἄγνωστος ἄλλοθεν, μαρτυρεῖται ὡς ἡγούμενος τῆς Μονῆς κατὰ τὴν 18ην Φεβρουαρίου 1572 εἰς ἔγγραφον

²⁶) Στ. Ξανθοῦ διδου, Κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Ἑνετοκρατίας, Χριστιαν. Κρήτη, 1 (1912), σσ. 4 καὶ 6. Τοῦ ἰδίου, Δύο νέα βιβλία περὶ τῆς Ἑκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας, Χριστ. Κρήτη, 2 (1914), σσ. 282-283. G. Gerola, Monumenti..., 3 (1917), σ. 157 κέξ. Νικ. Β. Τωμαδάκη, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγῶ πρὸς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τοῦ Γδερνέττου, Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σ. 264 σημ. 3 καὶ 4. Τοῦ ἰδίου, Ἰπλόλυτος Χίου ὁ Κρής, Κρητ. Χρον., Ζ' (1953), σ. 38.

²⁷) Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρομεν τὴν μονὴν Ἀρετίου, ἡ ὁποία *«ἠνέπρησεν ἐπ' ὄλιγον καὶ ἐπτά μονύδρια προστέθησαν εἰς αὐτήν»*, ἴδε Ξανθοῦ διδου, Κρητ. συμβόλαια..., ἔνθ' ἄνωτ., σ. 6, ἴδε ἐπίσης, περὶ συγκεντρώσεως τῆς δυνάμεως μονῶν ὑπὸ μίαν, Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος τῶν Τσαγκαρόλων ἐν Ἀκρωτηρίῳ Μελέχα Κρήτης, ΕΕΒΣ, 9 (1932), σ. 298 καὶ 299.

²⁸) Ἴδε περὶ μετοχῶν τοῦ Βροντισίου ἄνωτέρω σημ. 15. προβλ. καὶ τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ Ν. Σταυρινίδου (ἔνθ' ἄνωτ. φ. 1501 24ης Μαΐου 1937) τρία μετόχια τῆς Μονῆς. Εἰς ἐνθύμησιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 85 κώδικος (βλ. Φ. 79β) τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, εὐρίσκομεν καὶ τὸν «Σταυρωμένον» (ἴδε ἡμετέραν σημ. 14 ἄνωτέρω) ὡς παρεκκλήσιον τοῦ Βροντισίου, ἔνθα, κατὰ τὴν

ἀποκείμενον εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης ἐν Ἑνετίᾳ²⁹. Εἰς ὅσα εἶναι γνωστὰ περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Τσαγκαροπούλων³⁰ προσθετέα καὶ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα, προερχόμενα ἐκ περιληπτικῆς μεταφράσεως τοῦ ἐν τ. 4ω, σ. 36 (ἀριθμ. μετφρ. 633, σ. 211) ἐγγράφου τοῦ Τ.Α.Η.:

«*Ἡ Ἀνεζίνα, τὸ γένος Μανιοῦ, κάτοικος τοῦ Μετοχίου Τσαγκαροπουλιανὰ, ὑπαγομένου εἰς τὸ χωρίον Ἀξέντι τῆς Ἐπαρχίας Μονοφατίου, διαμερίσματος Χάνδακος, δηλοῖ, ὅτι ἔλαβεν ἀνελλιπῶς παρά τινος Γεωργίου γόσσα ἀσλάνια 100, ἅτινα τῷ εἶχε δώσει ὡς δάνειον (χρονολ. 1672).*

Ἐπισημαίνονται οἱ Μάξιμος Τσαγκαρόπουλος, υἱὸς Μιχαῆλ, Παπᾶ Θαλασσινός, υἱὸς Ἐμμανουήλ».

Τὸ ἀναφερόμενον χωρίον Ἀξέντι (= Αὔξεντη, τοῦ Αὔξεντίου) μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τοῦ 15ου αἰ., διεσώθησαν δὲ ἐν αὐτῷ πλεῖστοι ἐπιγραφαὶ τῶν χρόνων τῆς Ἑνετοκρατίας³¹. Παρὰ τὸ μετόχιον Τσαγα-

ἐνθύμησιν, ἐτάφη ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Μητροφάνης Δέσσος. (Ἴδε περιγραφήν τοῦ κώδικος ὑπὸ Δημ. Ι. Πάλλα εἰς Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, τ. 11 (1934/5), σ. 337η = Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, περίοδ. Γ', τ. 2 (1936) σ. κ').

²⁹) Κ. Δ. Μέρετζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης... ἐνθ' ἄνωτ., σ. 32, σημ. 1.

³⁰) Ἴδε Μ. Vogel - V. Gardthausen, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 84 - 85 ἐνθα ἀναφέρεται «*Γεώργιος ἐλάχιςτος ἱερεὺς ὁ Τσαγκαρόπουλος, Κρής τὸ γένος, οἰκέτης τῆς [ἁγίας] Αἰκατερίνης [τῶν Σιναιτῶν]*» κωδικογράφος, γράψας κατὰ τὰ ἔτη 1457, 1461, 1463...1472. Γνωστὸς ἐπίσης ἐξ ἐγγράφου εἶναι «ὁ Πέτρος Τσαγκαρόπουλος, πρωτοπαπᾶς Ρεθύμνης μὴ ἀρεστός εἰς τοὺς Ἑνετοὺς 1461» (ἴδε Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐπίμετρον περὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σ. 330). Εἰς τὴν παρὰ Τρίναν ἀπογραφὴν τῆς Κρήτης (1644) ἀναφέρονται Τσαγκαρόπουλοι nobiles cretenses καὶ cittadini εἰς Χάνδακα καὶ cittadini εἰς Χανιά. (ἴδε Μ. Ι. Μανούσακα, Ἡ παρὰ Τρίναν ἀπογραφή τῆς Κρήτης (1644) Κρητ. Χρον., Γ' (1949), σσ. 49, 51, 54).

Μεταξὺ τῶν εἰς Ζάκυνθον Κρητῶν προσφύγων ὑπάρχει καὶ Marietta Zancaropula, (ἴδε Κ. Δ. Μέρετζιου, Δύο κατάλογοι τῶν ἐν Κερκύρα καὶ Ζακύνθῳ Κρητῶν προσφύγων, Κρητ. Χρον., Ε' (1951) σ. 28). Ἴσως ἐκ τῶν Τσαγκαροπούλων, οἱ ὅποιοι προσέφυγον εἰς Ζάκυνθον εἰς εἶναι καὶ ὁ ἀναφερόμενος ὡς ἐπιμεληθεὶς ἔκδοσιν τῆς «Κλίμακος» ἐν ἔτει 1693, «*Ἀθανάσιος ἱερομόναχος Τσαγκαρόπουλος, ὁ ἐκ Ζακίνθου*» (ἴδε Α. Ξυγυποπούλου, Ὁ Ἅγιος Γοβδελαῆς τοῦ Ἐμμ. Ζάνε, Κρητ. Χρον. Α' (1947), σ. 479 σημ. 30). Εἰς ἐγγράφον τοῦ Τ.Α.Η. τοῦ ἔτους 1671 ἀναφέρεται «...ἐκεῖθεν διὰ τοῦ δρόμου φθάνομεν ἄνωθεν τοῦ μετοχίου Πορτί τοῦ φόρου ὑποτελοῦς Τσαγκαροπούλου» (Γρηγ. Μιχ. Σηφάκη, Τουρκικὸ ἐγγράφο τοῦ 1671, Κρητ. Χρον. Ι' (1956), σ. 298 καὶ σημ. 32).

³¹) Πρβλ. Ξανθοουδίδη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 149 - 150 καὶ Vogel - Gardthausen, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 200, ὅπου ἀναφέρεται «*Ἰωάννης ὁ Ταβου*

καροπουλιανὰ τοῦ χωρίου Ἀξέντι συναντιῶμεν ἕτερον «μετόχιον Πορτὶ τοῦ φόρου ὑποτελοῦς Τσαγκαροπούλου»³².

Τὸ «Πορτὶ» τοῦτο εἶναι τοπωνύμιον τοῦ χωρίου Ἀγία Βαρθύρα τῆς Ἐπαρχίας Μονοφατισίου, ἢ δ' ἀπόστασις, ἢ ὁποία χωρίζει τὸ χωρίον τοῦτο ἀπὸ τῶν Ἀξέντι εἶναι μικρά. Οἱ κάτοχοι τῶν δύο μετοχίων προέρχονται προφανῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ κλάδου τῆς οἰκογενείας τῶν Τσαγκαροπούλων, οἱ ὅποιοι κατόικουν εἰς τὴν περιόχην αὐτὴν τῆς Κεντρικῆς Κρήτης.

2. Λαυρέντιος Μαρίνος 1593 - 1616.

Τὸν Λαυρέντιον Μαρίνον³³ γνωρίζομεν κυρίως ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του μετὰ πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων τοῦ τέλους τοῦ 16ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ., μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται ὁ Μάξιμος Μαργούνης (1549 - 1602), ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (1549 - 1601), ὁ Κύριλλος Λούκαρις (1572 - 1638) κ. ἄ.

Πρώτην μνεΐαν³⁴ περὶ τοῦ ἡγουμένου τοῦ Βροντισίου εὐρίσκομεν εἰς ἐπιστολὴν Νικολάου τοῦ Ροδίου, ἱερέως, ἀπευθυνομένην πρὸς Γαβριὴλ τὸν Σεβήθρον, διαμένοντα ἐν Ἑνετίᾳ, ἐν ἔτει 1584 καὶ ἀναφέρουσαν «καὶ γὰρ διὰ γραμμάτων, ὡς ἔοικα, τοῦ ἐν ἱερομονάχοις ὁσιότητου κυρίου Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου ἔγνων, ὡς τινες... κακῶς σοι κατήγγειλάν μου, ἐφ' ᾧτε καλύσωσιν ἴσως ἢ καὶ τέλεον ἀπαλείψωσι τὴν πρὸς ἡμᾶς σου σχετικὴν εὐνοϊαν...»³⁵. Ἐτέραν μνεΐαν περὶ Λαυρεντίου Μαρίνου εὐρίσκομεν εἰς ἐπιστολὴν τοῦ ἱερομονάχου Λεοντίου [Εὐστρατίου τοῦ Κυπρίου], γράφοντος ἐκ Βιέννης τὴν 16ην Φεβρ.

λάριος ὁ τοῦ Χανδάκης Κρήτης ἐκ χωρίου Ἀξέντιου» γράφας κατὰ τὰ ἔτη 1440, 1449, 1451.

³² Ἴδε Γ' ρ. Μ. Σηφάκη, ἐνθ' ἄνωτ.

³³ Προέρχεται καὶ οὗτος ἐξ οἰκογενείας λίαν γνωστῆς ἐν Κρήτῃ, τὸ δ' ἐπιώνυμον αὐτοῦ, ἐνετικῆς προελεύσεως, εἶναι τὸ Μαρίνο - Μαρίν > Μαρίνος - Μαρής, πρβλ. Quirip > Κουρίνος - Κουρής, περὶ τῶν ὁποίων ἴδε Ν. Μ. Παναγιωτάκη, Τὸ τοπωνύμιον Πελεκαπίνα, περ. Κρητικὴ Ἑστία, τεύχ. 33 - 34 (Ν/βριος - Δ/βριος 1952), σ. 67.

³⁴ Τὴν 13ην Ἰουνίου 1572 ἀπευθύνει ἐπιστολὴν «Γῶ εὐλαβεστάτῳ ἱερομονάχῳ καὶ ὡς ἐν Κυρίῳ ἀδελφῶ κυρίῳ Γαβριήλ τῷ Τρυφῶνι Νικόλαος ὁ Μαρίνος». Τὸν Νικόλαον τοῦτον δὲν γνωρίζομεν ἄλλοθεν. Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ κατὰ κόσμον ὀνόματος τοῦ Λαυρεντίου. Τὴν ἐπιστολὴν ἴδε παρὰ Ιο. Ι. Lamius, Deliciae eruditorum seu veterum ἀνεκδότων opusculorum collectanea—[vol. XV: Gabrielis Severi et aliorum Graecorum recentiorum epistolae]—Florentiae MDCCLIV, σ. 140.

³⁵ Τὴν ἐπιστολὴν ἴδε παρὰ Ιο. Lamius, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 72 - 74.

1589 πρὸς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ ἐφημέριον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Διονύσιου τὸν Κατηλιανὸν «...προσαγορεύσας μοι οἰκείως τὸν λογιώτατον κύριον ἐν ἱερομονάχοις Λαυρέντιον τὸν Μαρίνον⁸⁶».

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς μανθάνομεν τὸ πρῶτον περὶ διαμονῆς τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου εἰς Ἑνετίαν. Ἡ εἵδησις ἐπιβεβαιουῦται καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Διονυσίου Κατηλιανοῦ γράφοντος ἐξ Ἑνετίας, ἀχρονο-λόγητον ὅμως ἐπιστολὴν, πρὸς τὸν Λαυρέντιον «ἀφ' ἧς ἀπεδήμησας, τῆ τὸν φίλιον, ὑπερφυᾶ τὴν καρδίαν δέδηγμασι...»⁸⁷. Τὴν διαμονὴν τοῦ Λαυρεντίου εἰς Ἑνετίαν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς βεβαίαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1584 (3ῆ Σεπτ.) ὅτε ἔγραφεν ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Νικόλαος ὁ Ρόδιος πρὸς Γαβριὴλ Σεβῆρον. Εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι «τὰ γράμματα... τοῦ ἐν ἱερομονάχοις δσιωτάτου κυρίου Λαυρεντίου» ἐγράφησαν διατρίβοντος αὐτοῦ εἰς Ἑνετίαν καὶ οὕτω μόνον ὄντος εἰς θέσιν νὰ πληροφορησῆ τὸν Νικόλαον τὸν Ρόδιον περὶ τῶν συκοφαν-τιῶν, αἱ ὅπουται ἐξυφαίνοντο ἐναντίον του. Ὁ Λαυρέντιος πάντως ἀνεχώρησεν ἐξ Ἑνετίας πρὸ τοῦ 1590 ἢ καὶ κατὰ τὸ ἔτος αὐτό, ὡς ἐμφαίνεται ἐξ ἐτέρας ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Διονυσίου τοῦ Κατηλιανοῦ γράψαντος «Ἐξ Ἑνετιῶν, ἀφ' ἧ' (= 1590)». «Ὁδὸ μόνον τοὺς παρόντας τῶν φίλων ἢ εἰλικρινῆς φιλία ἀγαπᾷ, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπόντας παροτρύνουσα ἀλλήλους ποθεῖσθαι, καὶ τοι δεῖγμα ταύτης τὸ γράφειν συνεχῶς, ὅπερ ὅσον ἂν συνεχέστερον ποιῆς, τοσοῦτο πλέω ἡμῖν χαριῆ»⁸⁸. Βάσει τῆς ἐπιστολῆς ταύτης δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὴν προηγουμένην τοῦ Διονυσίου Κατηλιανοῦ πρὸς τὸν Λαυρέντιον, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἄνευ χρονολογίας. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ πάντως ἐγράφη μετὰ τὸ 1589, ὅτε μαρτυρεῖται ἔτι ἡ παραμονὴ τοῦ Λαυρεντίου εἰς Ἑνετίαν. Ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὅποια δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν ἐξ αὐτῆς φαίνεται, ὅτι ἐγράφη πρὸ τῆς ἀνωτέρω χρονολογουμένης, ἐν ἔτει 1590, ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Διονυσίου. Ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων αὐτῶν ἐπιχειροῦμεν κατωτέρω, παρουσιάζοντες ἐν περιλήψει τὰς ἐπιστολάς τοῦ Διονυσίου πρὸς τὸν Λαυρέντιον. Ὁ Διονύσιος Κατηλιανός, ἱερομόναχος ἐκ Ζακύνθου, ὑπέβηεν κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας τοῦ 16ου αἰ., ἐφημέριος τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου⁸⁹, ἐνθα συνῆψε

⁸⁶) Ἴδε I o. L a m i i, Deliciae eruditorum...—[vol. IX: Maximi Mar-gunii, Dionysii Cateliani, Antonii Eparchi, Arsenii Monembansiensis epi-stolae]—Florentiae MDCCXLI, σ. 71.

⁸⁷) L a m i u s, ἐνθ' ἄνωτ., vol. IX, σσ. 72 - 73, ἀρ. 40.

⁸⁸) Αὐτόθι, σ. 73 ἀρ. 41.

⁸⁹) Ἴδε K. Σάθου, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868, σσ. 293 - 294. Πρὸβλ. καὶ É m. L e g r a n d, Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des Ouvrages publiés en Grec par des Grecs aux XVem et

σχέσεις μετὰ πολλῶν ἱεραρχῶν τῆς ἐποχῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Λαυρέντιος Μαρίνος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαξίμου Μαργουινίου (1602), ὁ Διονύσιος προεχειρίσθη ἐπίσκοπος Κυθῆρων ἀλλ' ἀρχικῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀσκήσῃ τὰ ἐπισκοπικά του καθήκοντα, ἐμποδιζόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας, «ὁ ὁποῖος ἤξιου τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐποπτεῖαν τῆς νήσου ἐκείνης»⁴⁰. Ἐπίσκοπος Κυθῆρων πάντως τιτλοφορεῖται εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὰς Μάρκου Μορεζήνου, Γαβριὴλ Ροδίτου, Ἱερεμίου Ζαγκαρόλου κ.ἄ.⁴¹. Ὁ ἴδιος ἔγραψεν πολλὰς ἐπιστολὰς εἰς διαφόρους, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Λαυρέντιος Μαρίνος, τοῦ ὁποίου καὶ τὴν βοήθειαν ἐζήτησε ὅτε συνήντα τὰς ἀντιδράσεις τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας.

1. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΚΑΤΗΛΙΑΝΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ
ΠΡΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΝ ΜΑΡΙΝΟΝ

1

Τοῦ αὐτοῦ (Διονυσίου τοῦ Κατηλιανοῦ) λαυρεντίῳ τῷ μαρίνω.

(Lamius, [IX] (MDCCXL), σσ. 72 - 73, ἀρ. 40)

Inc. Ἐφ' ἧς ἀπεδήμησας, νῆ τὸν φίλιον, ὑπερφυᾶ τὴν καρδίαν δέδημαι....

[μεταξὺ 16ης Φεβρ 1589 - 1590]

«Ὁ Διονύσιος ὁμιλεῖ περὶ τῆς μεγάλης λύπης, ὑπὸ τῆς ὁποίας κατέχεται ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀνεχώρησεν ὁ Λαυρέντιος. Ὅπου καὶ ἂν καταφύγῃ ἐνθυμεῖται, μετὰ πόνου, τὸν ἀπουσιάζοντα φίλον. Ὅθεν, διὰ νὰ καταπαύσῃ ὁ διακαῆς του πόθος, παρακαλεῖ τὸν Λαυρέντιον νὰ ἐπιστέλλῃ (μὴ φείδου καλᾶμον καὶ μέλανος), ὅχι μόνον εἰς αὐτὸν (τὸν Διονύσιον) ἀλλὰ καὶ εἰς ὄλους τοὺς εἰλικρινεῖς αὐτοῦ φίλους (τοῖς πᾶσι τοῖς εἰλικρινῶς φιλοῦσι καὶ προσποιοῦσι τὰ σά). Ἐν τέλει στέλλει χαριετισμοὺς πρὸς πάντας τοὺς γνωστούς».

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Λαυρεντίου ἐξ Ἑνετίας. Ὁ Διονύσιος λέγει δὲν ἔχει ἔτι συνηθίσει εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ φίλου καὶ δὲν φεῖδεται περιπαθῶν ἐκφράσεων διὰ νὰ περιγράψῃ τὴν λύπην του. Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἐπομένην ἐπιστολὴν (1590) εἶναι μετριοπαθέστερος εἰς τὰς ἐκφράσεις του καὶ ὑποστηρίζει, ὅτι ὑπάρχει τρόπος διατηρήσεως τῆς ἀγάπης μεταξὺ δύο φίλων, ὁ διὰ τῆς συνεχοῦς ἀλληλογραφίας. Ἡ τοιαύτη διατύπω-

XVI^{em} siècles, τ. 2ος, Paris 1865, σ. 146 καὶ σημ. 6, ἔνθα βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα περὶ Διονυσίου Κατηλιανοῦ.

⁴⁰) Κ. Σάθα, ἔνθ' ἄν.

⁴¹) Αὐτόθι.

σις ἐπιστολῶν εἶναι συνήθης εἰς τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν ἐπιστολογραφίαν.

2

Τοῦ αὐτοῦ τῶ αὐτῶ.

(L a m i u s [IX], σ. 73, ἀρ. 41).

Inc. *Οὐ μόνον τοὺς παρόντας τῶν φίλων ἢ εἰλικρινῆς φιλία ἀγαπᾷ...*

(Ἐξ Ἑνετιῶν ,σφ' (= 1590).

«Ἡ εἰλικρινῆς φιλία δὲν δεικνύεται μόνον εἰς τοὺς παρόντας τῶν φίλων, ἀλλὰ παροτρύνει νὰ ἐπιθυμῶμεν πολὺ καὶ τοὺς ἀπουσιάζοντας μακρὰν ἡμῶν φίλους. Δεῖγμα τῆς φιλίας αὐτῆς εἶναι ἡ συνεχῆς δι' ἐπιστολῶν ἐπιφή. Ὅπως τὰ φρέατα καθίστανται καλύτερα, ὅσον περισσότερο ἀντλοῦμεν ἐξ αὐτῶν, οὕτω καὶ τὰ συνεχῆ γράμματα τοῦ Λαυρεντίου εὐχαριστοῦν περισσότερο τὸν Διονύσιον. Ἐὰν γράφῃ λοιπὸν εἰς τὸν Διονύσιον ὁ Λαυρέντιος καὶ ἄς εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ λαμβάνῃ καὶ αὐτὸς ἐπιστολὴς τοῦ φιλιτάτου του Διονυσίου παρ' ὅλον ὅτι οὕτως ἔχει πολλὰς φροντίδας».

Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην μετὰ τῆς προηγουμένης ὁ Legrand⁴² ἀποδίδει εἰς τὸν Λεόντιον Εὐστράτιον καὶ ὄχι τὸν Διονύσιον Κατηλιανόν, παραπλανηθεὶς ἀπὸ τὴν διάταξιν, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ κείμενα εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Lamius. Αἱ ἐπιστολαὶ δηλαδὴ ἀκολουθοῦν εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Λεοντίου Εὐστρατίου πρὸς τὸν Διονύσιον Κατηλιανὸν ἐπιγραφομένην: «*Τῶ δσιωτάτῳ καὶ σπουδαιοτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις κυρίῳ διονυσίῳ...λεόντιος ἱερομόναχος...*»⁴³. Αἱ ἐπόμεναι ἐπιστολαὶ δὲν ὀνομάζουσι τὸν ἀποστολέα, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπιγράφονται: «*τοῦ αὐτοῦ τῶ μανουήλι τῶ βλασιῶ τῶ Κυθωνιάτῳ*»⁴⁴, «*τοῦ αὐτοῦ τῶ λογιωτάτῳ λαυρεντίῳ τῶ μαρίνῳ*» κ.λ. Ὁ Lamius ὅμως βεβαιοῖ περὶ αὐτῶν ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιστολῶν τοῦ Κατηλιανοῦ⁴⁵, σημεῖον τὸ ὁποῖον διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ Legrand καὶ οὕτω ἐδημιουργήθη ἡ σύγχυσις περὶ τὸν ἀποστολέα.

⁴²) Bibl. Hell... du Dix - septième siècle, t. III, σ. 140, ἀρ. 9, 10.

⁴³) L a m i u s, [IX], σ. 70, ἀρ. 37.

⁴⁴) Αὐτόθι, σ. 71, ἀρ. 38.

⁴⁵) Αὐτόθι, σ. 270 σημ. 1: ...idque constat ex Epistola Dionysii Caeliani ad Manuelem Blastum Cydoniatem, quam superius pag. 71 exhibuimus, καὶ κατωτέρω ..Manuelem seu Eummanuelem Blastum, Cydoniatem, cui scribit laudatus Caelianus superius pag. 62, 69, 71 (Lamius, σ. 271 ἀνωτέρω).

Τῷ λογιωτάτῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ καὶ οἰκονόμοις.

(L a m i u s, [IX], σσ. 76 - 77, ἀρ. 45)

Inc. *Ἵτι μὲν οὐπω κόρον ἔλαβον ἐπηρεάζειν ἡμᾶς οἱ ἀπάτη καὶ δόλῳ τὰς εὐνοίας κλέπειν μεμαθηκότες...*

(Ἐνετίηθεν, 1592)

«Ὁ Διονύσιος κοινοποιεῖ εἰς τὸν Λαυρέντιον τὴν πρὸς Γ α β ρ ι ἦ λ τὸν Σεβῆρον ἐπιστολὴν τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰερεμίου Β΄ καὶ τὴν ἐπὶ τούτῳ ἀπάντησιν τοῦ Σεβῆρου πρὸς τὸν Πατριάρχην. Ὁ Διονύσιος ἀποστέλλει ἀντίγραφα ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Λαυρέντιον, παρακαλεῖ δὲ αὐτόν, ἀφοῦ λάβῃ αὐτὰ ἀνά χειράς, νὰ τὰ ἐπιδεικνύῃ, εἰς μὲν τοὺς φίλους διὰ νὰ εὐχαριστηθοῦν, εἰς δὲ τοὺς ἐχθροὺς διὰ νὰ λυπηθοῦν (ἀνά χειράς λαβών, τοῖς μὲν φίλοις πρὸς ἡθονῆν, τοῖς δὲ ἐχθροῖς πρὸς λύπην ἀφόρητον δείκνυε συνεχῶς). Ἐν τέλει παρακαλεῖ νὰ τοῦ ἐπιστραφοῦν «αἱ βίβλοι» τάχιστα καὶ νὰ τὸν πληροφοροῦν ὁ Λαυρέντιος περὶ ἑαυτοῦ δι' ἐπιστολῶν του».

Ἡ ἀναφερομένη ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίου Β΄ πρὸς τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρον εἶναι ἴσως ἢ κατὰ τὸ ἔτος 1592 ἀποσταλεῖσα αὐτῷ ἐν εἵδει προτροπῆς ἐπιστολῆς, ἢ ἀνακοινοῦσα τὴν ὑπὸ τοῦ συνοδικοῦ δικαστηρίου ἀθώωσιν τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου καὶ προτρέπουσα τὸν Σεβῆρον εἰς διαλλαγὴν μετὰ τοῦ Μαργουνίου⁴⁶. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἔρις τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν συνετάρασε τὴν Ἑλλην. κοινότητα τῆς Ἐνετίας ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1583⁴⁷, πολλάκις δ' ἀνεμείχθησαν πολλαὶ προσωπικότητες τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας⁴⁸, διὰ νὰ συνδιαλλάξουν αὐτούς. Ἐν τέλει συνεκλήθη συνοδικὸν δικαστήριον, τὸ ὁποῖον ἠθώωσε κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1592 τὸν Μαργούνιον καὶ προέτρεψε τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρον πρὸς διαλλαγὴν, ἢ ὅποια τελικῶς ἐπετεύχθη κατὰ τὸ ἔτος 1593⁴⁹. Λαμ-

⁴⁶) Παναγ. Γ. Νικολοπούλου, Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου ἐπιστολαὶ δύο ἀνέκδοτοι, ΕΕΒΣ, 20 (1950), σ. 334 καὶ τοῦ ἰδίου, Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου ὁμιλία ἐπὶ διαλλαγῇ, ΕΕΒΣ, 21 (1951), σ. 288.

⁴⁷) Εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, γράφοντος ἐν ἔτει 1590 πρὸς Γαβριὴλ τὸν Ροδίτην, ἀναγιγνώσκομεν περὶ τῆς διαρκείας τῆς ἐριδος τῶν δύο ἀνδρῶν τὰ ἑξῆς: «Ὅκ ἔφερον ὀλως τὴν κακὴν, φεῦ, τυραννίδα, τυραννοῦμενος ὑπὸ τῆς συκοφάντιδος γλώττης ἔτος ἡδὴ τουτὶ ἔβδομον» (τὴν ἐπιστολὴν ἴδε παρὰ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὑμνογραφικὰ καὶ Ἀγιολογικὰ Ἰωάννου τοῦ Ἐένου καὶ τρεῖς νέοι συγγραφεῖς κανόνων, ΕΕΒΣ, 20 (1950) σ. 330).

⁴⁸) Παναγ. Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωγ. ΕΕΒΣ, 20, σ. 333, ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἀνάμειξις τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίου Β΄ καὶ τοῦ τότε πρωτοσυγκέλλου Μελετίου τοῦ Πηγᾶ.

⁴⁹) Αὐτόθι, σ. 334.

βανομένης ὑπ' ὄψει τῆς ἀνακουφίσεως, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ ἀπόφασις αὐτῆ τῆς Συνόδου καὶ ἡ μετάνοια τοῦ Σεβήρου, εἶναι φυσικὸν νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν ἀθρόαν διανομὴν ἀντιγράφων τῶν ἀνταλλαγισῶν, διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς διαλλαγῆς, ἐπιστολῶν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους⁵⁰ καὶ τὴν μεθ' ἱκανοποιήσεως ἀγγελίαν τοῦ γεγονότος εἰς τοὺς φίλους τῶν διαλλαγέντων. Σημειωτέον ὅτι ὁ Λαυρέντιος ἦτο φίλος ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ Μαργουνίου. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Διονυσίου, μαθητοῦ τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου καὶ ἐκ τῶν ἐπιστηθίων φίλων τοῦ Μαργουνίου, τὸν ὁποῖον διεδέχθη εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν τῶν Κυθήρων, ἐγράφη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1592, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ συνοδικοῦ δικαστηρίου ἐκοινοποιήθη κατ' Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους αὐτοῦ⁵¹.

4

Τῷ παροσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ καθηγουμένῳ τοῦ Ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ Βροντισίου κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίῳ, ἀδελφῷ ἐν Χριστῷ ἀγαπητῷ καὶ περιποθήτῳ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος, χάριν, ἔλεος, εἰρήνην παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

(L a m i u s, [XV], σσ. 156 - 157)

Ἰnc. Οὐ δίκαιον δεῖν ἡμῖν κέκριται μὴ προσειπεῖν σου τὴν ἀγάπην, εἰς τοῦτο τοῦ βαθμοῦ τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι ἀναχθεῖσι, φίλων ἀριστε Λαυρέντιε...

[Ἐνετίθην, μετὰ τὸ 1602]

«Ὁ Διονύσιος πληροφορεῖ ὅτι ἀνεδείχθη ἐπίσκοπος Κυθήρων, ἀλλ' ἠμποδίζετο, ὑπὸ τινων Κεφαλλήνων, νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν του καὶ νὰ ἀσκήσῃ τὰ ἐπισκοπικά του καθήκοντα. Ὅθεν, γνωρίζων ὅτι ὁ Λαυρέντιος ἀπέλαυε τῆς ἐκτιμήσεως πολλῶν καὶ εἶχεν ἰσχὺν καὶ ἐπιβολὴν εἰς τοὺς συγχρόνους ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας, ζητεῖ τὴν βοήθειαν καὶ τὴν ἐπέμβασίν του, ὧν βέβαιος ὅτι δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο ὁ ἠγούμενος τοῦ Βροντισίου (οἶδαμεν δὲ ὅτι ἰσχύεις αὐτόθι βουληθεῖς)».

Ἡ ἐπιστολὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ L a m i u s ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀποστολέως καὶ ἄνευ χρονολογίας. Γνωστοῦ ὄντος ὅμως ὅτι ὁ Διονύ-

⁵⁰ Ἴδε τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου πρὸς Γαβριὴλ τὸν Ροδίτην (N. Β. Τω μα δά κ η, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 330, στ. 21), ἔνθα ἀναγιγνώσκωμεν περὶ παρομοίου συνοδικοῦ γράμματος «...τίνα δ' ἂν ἔχοιεν τὸν σκοπόν, ἀκριβῶς εἶση τῷ πατριαρχικῷ τουτωί καὶ συνοδικῷ γράμματι ἐν τυχών' ἀλλὰ γὰρ μὴ ἀναίτιος εἶης παρὰ Θεῶ, εἰ μὴ παρρησία ἐπιδεικνύοις αὐτό, καὶ τοῖς βουλομένοις ἐκδιδοίης ἀντίγραφα».

⁵¹ Π. Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. ΕΕΒΣ, 21, σ. 288.

σιος διεδέχθη τὸν Μάξιμον Μαργούνιον († 1602) εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν τῶν Κυθήρων καὶ ὅτι πράγματι συνήντησε μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων του⁵², ὡς ἄλλως τε καὶ ὁ προκάτοχος του Μάξιμος, δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ ἀποδώσωμεν ταύτην εἰς τὸν Διονύσιον καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγράφη μετὰ τὸ ἔτος 1602, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Μαργούνιος⁵³.

Ἐπιστολάς δύο πρὸς Λαυρέντιον Μαρίνον ἔγραψεν⁵⁴ καὶ ὁ κλεινὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος ὁ Λούκαρις, κατὰ κόσμον Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου τὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἐτέρων του ἐπιστολῶν πρὸς διαφόρους ἱεράρχας.

Οὕτω ἐξ ἐπιστολῆς του πρὸς Νικόλαον τὸν Ρόδιον, γραφείσης ἐξ Ἐνετίας τὴν 29ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1590, ὁ Κύριλλος λέγει «...τὸν ὀσιώτατον Λαυρέντιον τὸν Μαρίνον ὡς παρ' ἐμοῦ ἀσπάσεις»⁵⁵. Ἡ μνεῖα αὐτῆ περὶ τοῦ Λαυρεντίου ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἐξ Ἐνετίας ἀπουσίαν του κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1590. Τὸν Λαυρέντιον εὕρισκομεν καὶ εἰς ἐτέραν ἐπιστολὴν τῆς 13ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1590, ἀπευθυνομένην ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς Λεόντιον Εὐστράτιον [Κύπριον], ὅπου ἀναγιγνώσκωμεν «τὸ τῆς Λογικῆς χειρόγραμμα, ὅπερ αὐτὸς πάλαι ἀντέγραφον ἐκ τοῦ θεοφιλεστάτου⁵⁶, διηροπάγη μοι καὶ τῷ Μαρίνω ἀπεδόθη. Ἐγὼ δὲ σὺ μετριῶς φέρειν τὸ πρᾶγμα δεδύνημαι»⁵⁷. Ἄγνωστον εἶναι ἂν ὁ Κύριλλος εἰς ἐτέρας ἐπιστολάς του, πρὸς τὸν Λαυρέν-

⁵²) Κ. Σάθα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 294.

⁵³) Κ. Μέρτζιου, Θωμάς Φλαγγίνης..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 257 - 266. Περὶ Διονυσίου Κατηλιανού ὡς ἐπισκόπου Κυθήρων ἴδε καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 316.

⁵⁴) Ém. Legrand, *Bibl. Hellén... du Dix - septième siècle*, IV (Paris 1896), σσ. 207 - 208, ἀρ. 30 καὶ σσ. 265 - 266, ἀρ. 89. Βιβλιογραφίαν περὶ Κυρίλλου Λουκάρεως ἴδε παρὰ Μ. Ι. Μανούσακα, Ἡ ἀνεκδοτος μουσικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Ἄγγλον πρεσβευτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Thomas Rowe (1625 - 1628), Περπαγμένα τοῦ Ὁ Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, τ. Β' (1956), σ. 531, σημ. 2.

⁵⁵) Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 200, ἀρ. 21.

⁵⁶) Ἴσως πρόκειται περὶ χειρογράφου ἀνήκοντος εἰς τὸν Μάξιμον Μαργούνιον, τὸν ὅπου καὶ εἰς ἐτέραν του ἐπιστολῆν, πρὸς Φρειδερίκον τὸν Σουλπούργιον, ὀνομάζει ὁ Κύριλλος διὰ τοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ ἀνωτέρω, τρόπον: «Βιβλίον πρὸ μικροῦ ἐντετύχηκεν ὁ θεοφιλέστατος Κυθήρων ἐπίσκοπος (Μάξιμος Μαργούνιος)» (Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 198, ἀρ. 19). Σημειωτέον, ὅτι ὁ Λούκαρις ἐτύχχανεν μαθητῆς τοῦ Μαργουνίου καὶ συγκατοικὸς αὐτοῦ ἐν Ἐνεσίαι: «Ἐγὼ δὲ αὐτῷ (τῷ Μαργουνίῳ) συνδιατρίβων καὶ ξυμβιτεῶν», (Legrand, αὐτόθι, σ. 199).

⁵⁷) Legrand, αὐτόθι, σ. 201, ἀρ. 22.

τιον Μαρίνον, ἀναφέρεται εἰς τὸ θέμα τῆς διαρπαγῆς τῆς χειρογράφου Λογικῆς. Περὶ τῆς προσωρινῆς πάντως παρεξηγήσεως αὐτῆς τῶν δύο ἀνδρῶν οὐδεμίαν νύξις γίνεται εἰς τὰς δύο κατωτέρω ἐπιστολάς τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως πρὸς τὸν Λαυρέντιον Μαρίνον.

2. ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΤΟΥ ΛΟΥΚΑΡΕΩΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΝ ΜΑΡΙΝΟΝ

1

Τῷ δαιωιάτῳ ἐν ἱερομονάχοις κοὶ σοφοιάτῳ ἀνδρὶ κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, Κωνσταντῖνος ὁ Λούκαρις, εὖ πράττειν.

(L e g r a n d, Bibl. Hell... du XVIIIs., t. IV, σσ. 207 - 208 ἀρ. 30)

Ἰnc. *Τὸν σκυτέως γενέτην, Ἰφικράτην τὸν Ἀθηναῖόν φημι, στρατηγὸν ὄντα καὶ ρήτορα, ἐπύθειτό τις τῶν πολιτῶν...*

(Ἐνετίηθεν, 28 Αὐγούστου 1591)

«Ὁ Κωνσταντῖνος διαβεβαιοῖ ἐνταῦθα τὸν Λαυρέντιον, ὅτι, ἂν ἠρωτᾶτο κάποτε διατὶ «μέγα φρονεῖ», θὰ ἀπήντα διὰ τοῦ αὐτοῦ σοφοῦ τρόπου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπήνησε καὶ ὁ Ἰφικράτης ὁ Ἀθηναῖος εἰς παρομοίαν ἐρώτησιν Ἀθηναίου τινὸς πολίτου. «Ὑπερηφανεύομαι», θὰ ἔλεγεν ὁ Κωνσταντῖνος, «ὄχι διατὶ εἶμαι Λάκων ἢ Ἀττικός, Κρῆς ἢ Ἀθηναῖος, ἀλλὰ διότι ἀπέκτησα φίλον τὸν Λαυρέντιον, τὸν κεκοσμημένον μετὰ πολλῶν τῶν ἀρετῶν (τῷ ὄντι σοφόν, ἀκαπλήλετον τῷ ἦθει, τὸν τῆς κοινῆς πατρίδος δεινὸν ἀντιλήπτορα, λόγοις καὶ διδασχαιῖς ἀλόγων ἐκδιώκοντα τὰ ἀρρωστήματα). Περαιτέρω εὐχεται ὁ Κωνσταντῖνος, ὅπως αὐξάνηται ὁ ἀριθμὸς τῶν πνευματικῶν ἔργων (λόγων) τοῦ Λαυρεντίου, ὅσον αὐτὸς προχωρεῖ εἰς ἡλικίαν. Τὴν ἐπιστολὴν θὰ ἐπιδώσῃ εἰς τὸν Λαυρέντιον ὁ πατὴρ τοῦ Κωνσταντίνου, προσφιλέστατος καὶ αὐτὸς εἰς τὸν παραλήπτην. Διὰ τοῦ Λαυρεντίου χαιρετίζει τὸν ὀσιώτατον Νεόφυτον τὸν Βενέριον, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι μὲν προσωπικός του φίλος, τυγχάνει ὅμως ἐπιστήθιος φίλος τοῦ πατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου καὶ συγχρόνως εἶναι ἐγκρατέστατος τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας, αὐτὸ δὲ εἶναι ἀρκετόν, διὰ νὰ τυγχάνῃ τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ Κωνσταντίνου (ἔμοι γε γὰρ φίλιτατοι καὶ κύδιστοι ὄσοι Ἕλληνες).

Πρώτην μνεῖαν τῆς φιλίας τῶν δύο ἀνδρῶν εἰρήσκομεν εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν τοῦ Κυρίλλου πρὸς Νικόλαον τὸν Ρόδιον, τῆς 29ης Σεπτεμβρίου 1590. Ὅτι πάντως γνωρίζονται καὶ πρὸ τοῦ ἔτους τούτου δυνάμεθα νὰ τὸ διαπιστώσωμεν καὶ ἔξ ἐπιστολῆς τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Λούκαριν γραφεῖσαν τὴν 19ην Ἰουνίου 1589: «πέπεικα γὰρ καὶ τὴν κυρίαν τὴν μητέρα τοῦ πανερωιάτου Λαυρεντίου ἐπιστεῖλαί τε τῷ νείῃ». Ὁ ἀναφερόμενος

Νεόφυτος Βενέριος ἴσως εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Μελετίου Πηγαῖ προσφωνούμενος, εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Λαυρέντιον, Νεόφυτος ἱερομόναχος: «Πολλὰ σοι καὶ τῆ τιμῆ ἀδελφῆ Νεοφύτῳ [τε] ἱερομονάχῳ τῷ ἔμῳ υἱεῖ...»⁵⁸. Τῆς οἰκογενείας Βενέριου γνωρίζομεν πολλὰ μέλη ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1302⁵⁹. Νικολὸ καὶ Ἀντρέα Βενιέρ ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ διαθήκῃ τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου⁶⁰, ὁπὼ δὲ μέλη τῆς οἰκογενείας εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν ἐν Κερκύρα καὶ Ζακύνθῳ Κρητῶν προσφύγων⁶¹. Λαυρέντιον Βενέριον, Κρητὰ, εὐρίσκομεν εἰς τὰ Ἔνθη Εὐλαβείας (Ἐνετία 1708), ἔνθα δημοσιεύεται ὑπ' αὐτοῦ ποιηθὲν «ἄσματιον ἑνδεκασύλλαβον εἰς ἓνα ἄμουσον ὁποῦ ἐλόγιαζε νὰ ψάλλῃ εὐμορφα»⁶².

2

Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ τῷ ἐν τῇ Κρήτῃ ἱερομονάχῳ, καθηγουμένῳ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἀτωνίου τοῦ Βροτσιῶν (sic).

(L e g r a n d, Bidl. Hell.. du XVIIIs., t. IV, σσ. 265 - 266, ἀρ. 89)

Inc. Λύπης ἦν ἔμπλεως ἡ σύντομος τῶν σῶν συμφορῶν ἀγγελία, ἦν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰ σὰ πρὸς ἡμᾶς παρίστανον γράμματα...

(Ἀλεξάνδρεια, 1 Ἀπριλίου 1611)

«Ἀπαντᾷ ὁ Κύριλλος εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Λαυρεντίου, εἰς τὴν ὁποίαν περιέγραψεν οὗτος τὴν ἄφατον λύπην του ἕξ αἰτίας τοῦ θανάτου στενῶς συγγενικοῦ του προσώπου. Ὁ Κύριλλος διαβεβαίωι ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ φίλου του προῦξένησε καὶ εἰς αὐτὸν πολλὴν θλίψιν, διότι εἰλικρινῶς ἀγαπᾷ οὗτος τὸν Λαυρέντιον. Ἐλυπήθη, διότι ὁ φίλος του ἀνεμιμνήσκετο θανάτου, τὸν ὁποῖον, ἂν καὶ εἶναι εἰς τὸ γένος, ἐν τούτοις ὁ Λαυρέντιος προετίμησε νὰ τὸν ὀνομάσῃ εἰς τὸν πληθυντικόν, ὑπενθυμίζων τοὺς πολλοὺς ἀδοκίμους θανάτους διαφόρων προσφιλῶν του συγγενῶν (διὰ τὸ διάφορον τῶν προσώπων τῶν σοι φιλιῶν συγγενῶν, ὧν ἐκεῖνος (ὁ θάνατος), φεῦ, μὴ φεισάμενος ὑστέρησέ σε καὶ τὰ καίρια ἐζημίωσε). Τοῦτο περισσότερον ἔθλιψε τὸν σαρκικὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν Κύριλλον. Καὶ θὰ ἐξετείνετο ἐπὶ πολὺ ἡ θλίψις του ἂν δὲν ἦρχετο βοήθς ἡ πνευματικὴ παρηγορία, ἡ ὁποία προέβαλε τὴν μοι-

⁵⁸) Ἰωάννου Σακελίωτος, Μελετίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας τοῦ Πηγαῖ ἐπιστολαί, ΔΙΕΕ, 1 (1883), σ. 57, ἀριθ. ΙΖ' (λς').

⁵⁹) Κ. Δ. Μέριτσιου, ἐν Κρητ. Χρον. Ε' (1951), σ. 433.

⁶⁰) Στέργ. Γ. Σπανάκη, Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀντρέα Κορνάρου (1611), Κρητ. Χρον., Θ' (1955), σ. 451.

⁶¹) Κ. Δ. Μέριτσιου, ἐν Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σσ. 13, 14, 15, 17, 18 καὶ 29.

⁶²) Κ. Σάθα, ΝΦ, σ. 298.

ραν τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἧς ἀπολαύουν οἱ ἀποθανόντες σαρκικῶς. Τὸ πρόσκαιρον λοιπὸν τῆς παρούσης ζωῆς ἐνθυμούμενος ὁ Λαυρέντιος ἄς παύσῃ νὰ ἀθυμῇ καὶ ἄς μὴ ἐμποδίζηται ὑπὸ τῆς ἀθυμίας νὰ τοῦ γράφῃ».

Ποῖου ἐκ τῶν συγγενικῶν τῷ Λαυρεντίῳ προσώπων τὸν θάνατον ὑπαινίσσεται ἡ παροῦσα ἐπιστολὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν. Ἐκ τῆς ἀναφερομένης ἀνωτέρω ἐπιστολῆς τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, γράφοντος ἕξ Ἑνετίας τὴν 19ην Ἰουνίου 1589 πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Λούκαριν, μαθαίνομεν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εὐρίσκονται ἐν ζωῇ ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Λαυρεντίου: «*Πέπεικα γὰρ καὶ τὴν κυρρίαν τὴν μητέρα τοῦ πανερωιάτου Λαυρεντίου ἐπιστεῖλαι τε τῷ υἱεῖ, καὶ τὸν πατέρα συστήσαι αὐτῷ...*»⁶³.

Περὶ Εὐγενίας, ἀδελφῆς τοῦ Λαυρεντίου, μοναχῆς καὶ ἡγουμένης τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Μεσαμπελίτου⁶⁴, μαθαίνομεν ἕξ ἐπιστολῶν Μελετίου τοῦ Πηγᾶ πρὸς τὸν Λαυρέντιον. Εἰς μίαν τούτων, γραφεῖσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 4ην Μαΐου 1593, ἀναγιγνώσκομεν: «*Πολλὰ σοι καὶ τῇ τιμῇ ἀδελφῆ... πολλὰς καὶ τὰς χάριτας οἴδαμεν*» καὶ ἐπιλέγει «*Ἐγγυαίους μετὰ τῆς ἀγαθῆς Εὐγενίας τῆς θυγατρὸς ἡμῶν...*»⁶⁵. Πρὸς τὴν αὐτὴν Εὐγενίαν ἀπευθύνει ἰδιαιτέραν ἐπιστολὴν ὁ Πηγᾶς ἐν ἔτει 1595, «*Τῇ πανοσιωτάτῃ καθηγουμένῃ τοῦ μεγάλου Ἰωάννου, λεγομένου Μεσαμπελίτη, Εὐγενία τῇ Μαρινοπούλῃ*»⁶⁶.

Ὁ πεπαιδευμένος ἡγούμενος τοῦ Βροντισίου εἶχεν ἀνεπτυγμένας σχέσεις καὶ συζήν ἀλληλογραφίαν μεθ' ἑτέρας μεγάλης προσωπικότητος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸν Κρητὰ Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Μελέτιον τὸν Πηγᾶν, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ὁποίου ὁ Λαυρέντιος Μαρίνος ἐχρίσθη καὶ Μέγας Πρωτοσύγκελλος⁶⁷.

Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ πρὸς Λαυρέντιον Μαρίνον ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὸν θάνατον τῆς μοναχῆς Εὐγενίας, ἀδελφῆς τοῦ

⁶³) Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 180, ἀριθ. 4.

⁶⁴) Περὶ τῶν Μονῶν Μεσαμπελίτη ἐν Χάνδακι ἴδε Στ. Σπανάκη, Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀντρέα Κορνάρου (1611), Κρητ. Χρον., Θ' (1955), σ. 462, σημ. 40.

⁶⁵) Ἴδε σημ. 58.

⁶⁶) Ι. Σακκελίωνοσ, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 64-65, ἀρ. ΚΔ' (ρμδ). Τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν ἴδε καὶ παρ' Ἀγαθαγγ. Νινολάκη, Ἡ πρὸς Κρητὰς ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, Χανιά 1908, σ. 47, ἀρ. 20.

⁶⁷) Σχετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ ἴδε παρ' Ι. Σακκελίωνοι, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 57, ἀρ. ΙΖ' (λς)· πρβλ. καὶ Μητροπολίτου Ἀθηναγόρα τοῦ ἀπὸ Μ. Πρωτοσυγγέλλων, Ὁ θεσμὸς τῶν Συγγέλλων ἐν τῷ Οἴκουμενικῷ Πατριαρχείῳ, ΕΕΒΣ, 9 (1932), σ. 246.

Μελετίου, εἰς τὴν κηδεῖαν τῆς ὁποίας παρέστησαν πολλοὶ Κρητες ἐκ κλησιαστικοῦ ἄνδρες καθὼς καὶ ὁ Λαυρέντιος Μαρίνος μετὰ τῆς ἀδελφῆς του Εὐγενίας, ἡγουμένης⁶⁸. Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς ἀπηύθυνε τότε πλῆθος ἐπιστολῶν πρὸς παρασταθέντας εἰς τὴν κηδεῖαν ἱερωμένους ἐκφράζων τὴν μεγάλην εὐγνωμοσύνην του πρὸς αὐτοὺς διὰ τὴν φιλικὴν φροντίδα, τὴν ὁποίαν ἔδειξαν ὅπως ἡ ἀδελφὴ του Εὐγενία ταφῆ «ἐν τιμῇ καὶ ὁσιότητι»⁶⁹. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τοῦ Πηγᾶ ἔδημοσιεύθησαν, ὁμοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνεν ὁ ἀνὴρ πρὸς διαφόρους ἱεράρχας καὶ πνευματικούς ἀνδρας τῆς ἐποχῆς του, εἰς τὰς παλαιωθείσας ἐκδόσεις ἐπιστολικῶν κειμένων τοῦ Πηγᾶ⁷⁰ τῶν Ι. Σακελίωτος καὶ Ἁγ. Νινολάκη. Εὐχῆς ἔργον θὰ ᾔητο ἡ συγκέντρωσις καὶ μεθοδικὴ ἐκδοσις, εἰς πλήρες Ἐπιστολόριον, τῶν πολυτίμων αὐτῶν, διὰ τὴν μελέτην τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνδρός, πηγῶν.

3. ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΤΟΥ ΠΗΓΑ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΝ ΜΑΡΙΝΟΝ

1

Λαυρεντίω ἱερομονάχῳ [καὶ] ἡγουμένῳ [τῷ] Μαρίνῳ.

(Σακελίωτος, ΔΙΕΕ, 1 (1883), σ. 57, ἀριθ. ΙΖ)

Inc. Πολλά σοι καὶ τῇ τιμῇ ἀδελφῆ Νεοφύτῳ [τε] ἱερομονάχῳ τῷ ἐμῷ υἱῷ φιλανθρωπευσαμένοις, πολλὰς καὶ τὰς χάριτας οἴδαμεν.

(Ἐν Κωνσταντινουπόλει, [4 Μαΐου] 1593)

«Πολλὰς χάριτας ὀφείλει ὁ Μελέτιος εἰς τὸν Λαυρέντιον, τὴν ἀδελφὴν του Εὐγενίαν καὶ τὸν ἱερομόναχον Νεόφυτον διὰ τὰς πρὸς αὐτὸν ἐκδουλεύσεις των. Ἦλθεν ὁμοῦς ὁ καιρὸς νὰ ἀμείψῃ αὐτούς. Αἱ διὰ τῆς παρουσίας ἐπιστολῆς διαμνησόμεναι εὐχαριστίαι του εἶναι μία μικρὰ ἀρχὴ ἐκπληρώσεως τοῦ χρέους του πρὸς αὐτούς (ἀμυδρά τις ἐστὶν ἀπαρχή) θὰ γίνῃ δὲ μεγαλυτέρα, εἰάν ὁ Θεὸς βοηθήσῃ. Διὰ τῆς παρουσίας ὁ Μελέτιος ἀγγέλλει εἰς τὸν Λαυρέντιον, ὅτι εἰσῆλθεν ὁ δεύ-

⁶⁸) Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Νικηφόρος ἡγούμενος Ἀρχαδίου καὶ Πρωτοσύγκελλος τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας, Κρητικὴ Ἔστια, 1 (1949), τεύχος 6, σσ. 6 - 7.

⁶⁹) Ἴδε τὰς σχετικὰς ἐπιστολάς Ι. Σακελίωτος, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 57 - 61 καὶ 62 - 63 ἀριθ. ΙΖ, ΙΘ, Κ, ΚΒ καὶ ΚΔ, καὶ Α. Νινολάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 39, 41 - 45, ἀρ. 11, 14, 15, 17. Πρβλ. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ πρὸς τὴν Ἱεράν Μονὴν τοῦ Γδερνέτιου, Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σ. 267.

⁷⁰) Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 264, ἐνθα δημοσιεύεται καὶ πλήρης βιβλιογραφία τῶν ἤδη ἐκδεδομένων ἐπιστολῶν τοῦ Πηγᾶ (σημ. 3 καὶ 4 αὐτόθι).

τερος εἰς τὴν ἱερὰν τάξιν τῶν πρωτοσυγκέλλων, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ φέρῃ ὑπογονάτιον καὶ σκιαδίον μετὰ σταυροῦ καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἐξουσίαν, ἣ ὁποία ἀκολουθεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ Μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου (... ἧς πέρ σου τὴν φιλοκαγαθίαν τῆ ἱερωτῶν πρωτοσυγκέλλων τάξει τάδε τὰ γράμματα ἐγκεντρίζει, μέγαν πρωτοσύγκελλον καθιστάμενα, κεκοσμημένον ὑπογονατίω, σκιαδίω τε μετὰ σταυροῦ, καὶ τῆς ἀξίας καὶ ἐξουσίας τῆς τῶ ὀφφικίω ἐπακολουθούσης). Εὐχεται ἔν τέλει ὑγίαν εἰς τὸν Λαυρέντιον καὶ τὴν ἀδελφὴν του Εὐγενίαν μοναχὴν, ἣ ὁποία μετὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πηγᾶ Εὐλογίας, ἀσθενούσης τότε, ἀποτελοῦν ζεῦγος ἀπολαῦσον τῆς θείας χάριτος καὶ περιποιῶν τιμὴν εἰς ἀμφοτέροισιν».

Ἡ παροῦσα ἐπιστολή, γραφεῖσα ἔν ἔτει 1593, εἶναι τὸ πρῶτον, χρονολογικῶς, κείμενον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει τὸν Λαυρέντιον ὡς ἡγούμενον ἔνῳ εἰς τὰς γραφεῖσας πρὸς αὐτὸν πρὸ τοῦ ἔτους 1593 ἐπιστολὰς προσαγορεύεται ἱερομόναχος μόνον. Ἐτέρα ἀξιόλογος πληροφορία, τὴν ὁποίαν ἀρνούμεθα ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, εἶναι ἡ περὶ τῆς ἀναδείξεως τοῦ Λαυρεντίου εἰς τὴν τάξιν τῶν πρωτοσυγκέλλων ὑπὸ τοῦ Μελετίου, ὁ ὁποῖος σπεύδει νὰ γνωστοποιήσῃ τοῦτο εἰς τὸν Λαυρέντιον. Μυθῶμεν ἐπίσης ἐκ τῆς ἐπιστολῆς περὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Μελετίου Εὐγενίας¹¹, βαρέως νοσοῦσης τότε, εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ὁποίας ἀναφέρεται ἡ ἐπομένη ἐπιστολή.

2

Λαυρεντίω ἱερομονάχῳ

(Σακκελίων, σ. 58, ἀρ. ΙΗ' (ογ) — Νινολάκης, σ. 39, ἀρ. 11)

Ἰnc. *Εὐλογίαν τὴν ἐμὴν ἀδελφὴν θανατηφόρῳ περιπεσοῦσαν νόσῳ παρεμυθῆσω...*

(Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1594)

«Ὁ Μελέτιος εὐχαριστεῖ ἐνταῦθα τὸν Μαρίνον, διότι ἐπεσκέφθη οὗτος τὴν ἀδελφὴν τοῦ Μελετίου Εὐγενίαν, ὅταν εἶχε περιπέσει εἰς θανατηφόρον νόσον, καὶ ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀποθεραπείαν της. Ὁ Μελέτιος παρακαλεῖ περαιτέρω τὸν Λαυρέντιον νὰ μὴ σταματήσῃ τὸ θεάρεστον ἔργον του, διότι ἡ θεραπευθεῖσα ἀδελφὴ του συναντᾷ δυσχερείας, καὶ ἔχει ἀνάγκας περισσοτέρας καὶ μεγαλυτέρας τῶν ὄσων εἶχε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νόσου. Εὐχαριστεῖ ἐκ νέου ὁ Μελέτιος τὸν φί-

¹¹) Τὰ κατὰ κόσμον ὀνόματα τῆς Εὐγενίας εἶναι Βενέτα (= Benedetta) καὶ Εὐλογία πρβλ. ἐπιστολὴν τοῦ Μελετίου «Τοῖς κατὰ πᾶσαν τὴν λαμπροτάτην Κρήτην εὐρισκομένοις» (Νινολάκης, σ. 46, ἀρ. 19).

λον του διαβεβαιών, ότι ή θεραπεία, ή οποία επιτυγχάνεται με την βοήθειαν του φιλανθρωπού Θεού και των φιλοθέων ανδρών είναι «ἀξιπαινεωτέρα πάσης άλλης και γερωῶν ἀθανάτων ἀνάπλευς»

Ἡ ἐπιστολή ἐδημοσιεύθη ὑπό Ι. Σακκελίω νος ἄνευ χρονολογίας. Εἰς τὴν ἔκδοσιν ὅμως Α. Νινολάκη φέρει τὴν ἀνωτέρω θεῖσαν χρονολογίαν 1594. Τὴν χρονολογίαν αὐτὴν ἀποδεικνύει ὀρθὴν ἑτέρα ἐπιστολή τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1594, ἀναφερομένη καὶ αὕτη εἰς τὴν θεραπείαν τῆς Εὐγενίας καὶ ἀπευθυνομένη εἰς τὸν θεράποντα ἱατρὸν τῆς Ἡρακλῆ Κασιμάτην «Ἡρακλεῖ τῷ σοφωτάτῳ ἐν ἱατροῖς καὶ φιλοσόφοις τῷ Κασιμάτῳ»⁷². Ὁ Μελέτιος εὐχαριστεῖ τὸν εἰρημένον ἱατρὸν διὰ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὴν θεραπείαν τῆς Εὐγενίας, κατὰ κόσμον Εὐλογίας, «εἴρηκε γὰρ (ὁ Σωτήρ) ὡς «οὐ μὴ σε ἀνῶ οὐδ' οὐ μὴ σε ἐγκαταλείψω» κ(αὶ) οὐ κατέλιπεν Ἐὐλογίαν θανατοφορομένην, ἀγγέλω σε χρησάμενος ὁ φιλάνθρωπος ζωηφόρος» καὶ περαιτέρω «τὸν γὰρ μισθὸν τῶν ἀμισθὶ ἐξηληλυμένων πόνων εἰς θεραπείαν τῆς ἐμῆς Εὐλογίας ἀποδώῃ σοι ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ὁ δίκαιος κριτῆς» Πρῶτην εἶδησιν περὶ τῆς Εὐλογίας ὡς νοσοῦσης εὐρίσκομεν εἰς τὴν προηγουμένην ἐπιστολὴν τοῦ Μελετίου, ἔνθα γράφει πρὸς τὸν Λαυρέντιον «οἶδας, νομίζω, τὴν ἐμὴν ἀδελφὴν χειμαζομένην καὶ κινδυνεύουσαν».

3

Ἰπολύτῳ τῷ πανιερωτάτῳ πρώτῳ Χίου σὺν τοῖς πανοσιωιάτοις ἡγουμένοις τῶν σεβασμίῳν μοναστηρίων, Νικηφόρῳ Ἀρκαδίου, Λαυρεντίῳ Βροτησίῳ καὶ τοῖς ἐδλαβεστάτοις ἱερεῦσιν, ἱεροδιακόνοις τε καὶ μοναχοῖς μετὰ πνιὸς τοῦ Χριστωνύμου λαοῦ, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν τῆς Θεοφυλάκτου Κορήτης...

(Σακκελίω ν, σσ. 59-60 ἀρ. ΙΘ' (κς')—Νινολάκης, σσ. 41-43, ἀρ. 14)

Ἰπσ. Ἰνωσή μοι καὶ πρώτῳ πολλαχόθεν...

(Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1596)

«Εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν Μελέτιον ἡ εὐλαβὴς ἀγάπη πάντων τῶν ἀνωτέρω, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ἵσταποδίδει. Τοσαύτη ἦτο ἡ φιλανθρωπία τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν παρασταθέντων εἰς τὴν κηδεῖαν τῆς Εὐγενίας, ἀδελφῆς του μοναχῆς, ὥστε αἰσθάνεται οὗτος ἑαυτὸν ἀνίκανον νὰ εὐχαριστήσῃ καὶ ἀνιαμείψῃ αὐτοῦς, διότι ἡ Εὐγενία ἦτο δι' αὐτὸν ἡ μόνη ἀπομείνασα συγγενῆς. Στέλλει λοιπὸν πρὸς αὐτοῦς τὰς πατρικὰς

⁷²) Ἴδε Νινολάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 38, ἀρ. 10 καὶ περὶ τοῦ ἱατροῦ Ἡρακλεῦς Κασιμάτου σημ. 1 αὐτόθι.

του εὐχὰς καὶ παρακαλεῖ νὰ λάβουν τὸν «ἐπάξιον μισθὸν» ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἄς εἶναι εἰς αὐτοὺς παράδειγμα ὁ θάνατος τῆς Εὐγενίας διὰ νὰ ἀντιληφθοῦν «τοῦ βίου τὸ εὐμάρατον καὶ ὀξύροπον». Ὁμιλεῖ ἐκ νέου περὶ τῶν ἀρετῶν τῆς ἀποθανούσης καὶ τελειώνει μὲ εὐχὰς».

Τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιστολῆς 1596 εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὴν ἔκδοσιν Νινολάκη. Ἐξ ἄλλων ἐπιστολῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ ἀναφέρονται εἰς τὸν καταλυπῆσαντα τὸν Μελέτιον θάνατον τῆς Εὐγενίας πειθόμεθα ὅτι ἡ παρὰ Νινολάκη χρονολογία εἶναι ὀρθή. Οἱ ἀναφερόμενοι ἀνωτέρω ἱεράρχαι εἶναι πολλαχόθεν γνωστοί, ἰδίως δὲ ὁ Ἰππόλυτος Χίου, Κρής καὶ αὐτός¹⁸.

4

Λαυρεντίω τῷ πανοσιωτάτῳ καθηγουμένῳ τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου τοῦ Βροντησίου.

(Σ α κ κ ε λ ί ω ν, σσ. 60 - 61, ἀρ. Κ' (κη')—Ν ι ν ο λ ά κ η, σσ. 43 - 44, ἀρ. 15)

Ἰnc. Ἐχάρην, εἰ μὴ πάνυ ἀλύπως, μαθῶν πρῶτον μὲν διὰ τῶν ὁσῶν γραμματίων... τὴν ἐμὴν ἀδελφὴν καταλειοπυῖαν τὰ τοῦ βίου.

(Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1596)

«Ἐχάρη, γράφει ὁ Μελέτιος, ὅταν ἐπληροφορήθη, ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Λαυρεντίου καὶ ἄλλων τιμίων ἀδελφῶν, ὅτι ἡ ἀδελφή του Εὐλογία ἐγκατέλειψε τὰ ἐγκόσμια, προτιμήσασα τὸν μονήρη βίον, καθὼς ἐχάρη ὅταν ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ θάνατος εὔρεν αὐτὴν ἐν ὁσιότητι καὶ εὐλαβείᾳ, ὡς ἀρμόζει νὰ ἀποθνήσκουν οἱ εὐλαβεῖς καὶ φιλόανθρωποι χριστιανοί. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν αἱ διδασκαί καὶ ἡ συμπαράστασις τοῦ Λαυρεντίου καὶ τῆς ἀδελφῆς του Εὐγενίας μοναχῆς, καθὼς ὁμολογεῖ ἡ ἰδία ἡ τρισμακάριος ἀδελφή τοῦ Μελετίου εἰς τὴν διαθήκην της, ἔνθα εὐεργετῆ καὶ τὸν Λαυρέντιον καὶ τὴν ἀδελφὴν του διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ὑπηρεσίας των. Πάντα ταῦτα πληροφορηθεὶς ὁ Μελέτιος ἐδάκρυσεν. Πῶς ἦτο δυνατόν, στερούμενος τριαύτης ἀδελφῆς, νὰ μὴν δακρῶσῃ; Περαιτέρω παρακαλεῖ τὸν Λαυρέντιον νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς διαθήκης τῆς θανούσης καὶ πληροφορεῖ, ὅτι συγχωρεῖ τὸν Ἰωάσαφ, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ πρὸ πολλοῦ ἀθῶον. Παραγγέλλει τέλος νὰ τοῦ γράφῃ ὁ Λαυρέντιος καὶ νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι πᾶσα δικαία αἰτησίς του θὰ τυγχάνῃ ὑποστηρίξεως, διότι ὁ Μελέτιος τὸν ἀγαπᾷ ἐλικρινῶς».

¹⁸ Ἰδε Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἰππόλυτος Χίου ὁ Κρής, Κρητ. Χρον. Ζ' (1953), σσ. 36 - 54. Περὶ τοῦ Νικηφόρου ἡγουμένου τοῦ Ἀρκαδίου ἴδε τοῦ ἰδίου, Νικηφόρος ἡγούμενος Ἀρκαδίου, ἔνθ' ἄνωτ.

Χρονολογίαν καί εἰς τὴν παροῦσαν ἐπιστολὴν εὐρίσκομεν μόνον παρὰ Νινολάκη. Περὶ τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἀναφερομένης διαθήκης ἔγραψεν ὁ Μελετίος δύο ἐπιστολάς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος. Τὴν μίαν ἀπευθύνει «*τις κατὰ πᾶσαν τὴν λαμπροτάτην Κρήτην εὐρισκομένοις*», ἔνθα εὐχαριστεῖ τοὺς παρευρεθέντας εἰς τὴν κηδεῖαν τῆς Εὐγενίας καὶ ἐπικυρώνει τὴν διαθήκην⁷⁴. Τὴν δ' ἑτέραν ἀπευθύνει «*τῇ πανοσιωτάτῃ καθηγουμένῃ τοῦ μεγάλου Ἰωάννου, λεγομένου Μεσσαμπελίτη, Εὐγενία τῇ Μαρινοπούλῃ*», ἔνθα εὐχαριστεῖ καὶ πάλιν καὶ ἐπικυρώνει τὴν διαθήκην⁷⁵. Ὁ ἀναφερόμενος Ἰωάσαφ εἶναι ἀσφαλῶς ὁ Ἰωάσαφ Δορυανὸς ἢ Λαχνηῆς, χρηματίσας καὶ διδάσκαλος τοῦ Μαργουνίου⁷⁶, γνωστὸς ὡς ἀνσμιχθεὶς εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ προκῦψαν ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα περὶ δευτέρου γάμου τῶν ἱερέων, δι' ὃ καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τῆς ἐν Κων/πόλει συνόδου εἰς ἀργίαν⁷⁷. Τελικῶς ὅμως ἠθωώθη ὑπὸ τῆς ἐπὶ τούτῳ συνελθούσης πάλιν συνόδου καὶ συνεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Μελετίου Πηγαῖ⁷⁸.

5

Λαυρεντίῳ Ἰερομονάχῳ.

(Σακκελίων, σσ. 62 - 63 ἀρ. KB' (ρ)—Νινολάκης, (σ. 45, ἀρ. 17 - 18

Inc. Γράφειν σοι, τυχόν, περιττόν περὶ τῆς μακαρίας Εὐγενίας...

(Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1596)

«Πρέπει νὰ τιμηθῇ ἡ μακαρία Εὐγενία καὶ μετὰ θάνατον, ὡς ἐτιμήθη καὶ ἐν ζωῇ ὑπὸ τοῦ Λαυρεντίου καὶ τῆς ἀδελφῆς του. Διὰ τοῦτο ἄς λάβουν, μετὰ τῶν εὐχῶν τοῦ Μελετίου, ὅσα κληροδοτεῖ εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς διαθήκης. Ἄς λάβουν ἐπίσης καὶ ἄς χαράξουν εἰς αὐτοσχέδιον λίθον, ἐπὶ τοῦ μνήματος τῆς Εὐγενίας, τὸ ἀποστελλόμενον ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον συνέθεσε ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτῆς. Δὲν εἶναι μισθὸς τῶν κόπων τοῦ Λαυρεντίου ἢ διὰ τῆς διαθήκης τῆς Εὐγενίας εὐεργεσία. Ἀπλῶς εἶναι δεῖγμα τῆς μακαρίας ἐκείνης ψυχῆς, ἡ ὁποία πάντοτε διεκήρυττεν εὐγνωμόνως τὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην τοῦ Λαυρεντίου. Τὴν

⁷⁴) Ἴδε Νινολάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 16, ἀρ. 19.

⁷⁵) Σακκελίωνος, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 64 - 65, ἀρ. ΚΔ' καὶ Νινολάκη, σ. 47, ἀρ. 20.

⁷⁶) Πρβλ. Νινολάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 33 καὶ ἐπιστολὰς τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου πρὸς Ἰωάσαφ Δορυανὸν παρ' Astruc, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 229, ἀρ. 73 - 77.

⁷⁷) Νινολάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 33 - 36, ἀρ. 7.

⁷⁸) Ἐπιστολὴν τοῦ Μελετίου πρὸς τὸν Ἰωάσαφ ἴδε παρὰ Νινολάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 32 - 33, ἀρ. 6.

πραγματικὴν ἀμοιβὴν θὰ λάβῃ ὁ Λαυρέντιος ἀπὸ τὸν Θεόν». Ἀκολουθεῖ τὸ ἐπίγραμμα, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον :

*Ἐπίγραμμα ἐντάφιον εἰς τὴν αὐτοῦ ἀδελφὴν Ἐθγενίαν μοναχὴν,
ὅπερ ἐνεκόλασαν ἐπὶ τὸν τάφον αὐτῆς :*

*Οὐ θάνες, Ἐθγενίη γ', οὐδ' ἀτίθανες, ἀλλὰ καθεύδεις,
Κουριδίη Χριστοῦ, οὐρανίοις θαλάμοις.
Τοῦνεκά σοι δακρύων οὐ χέρομεν, ἀλλὰ λιτάων
λοιβᾶς, ὀλυμπίοις ἄρμοδιούς χορείαις.*

5 *Δέροκεο ὄν πόθεις πανακηράτησιν ὀπωπαῖς,
Σαῖς τ' εὐχολῆσιν ἴλαον ἄμμι πόροις*⁷⁹.

Τὸ ἐπίγραμμα ἐκδίδει ὁ Νινολάκης ἰδιαιτέρως, ἐνῶ ὁ Σακκελίων ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐπιστολῆς. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Νινολάκης ἠστόχησε, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ τοῦτο μεμονωμένον καὶ ἔξω τῆς ἐπιστολῆς, ἢ ὁποία ἐγγραφή κυρίως ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐπιγράμματος.

Αἱ ἀνωτέρω ἐπιστολαὶ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ εἶναι ἐκ τῶν πλέον ἐντέχνων τοῦ πεπαιδευμένου ἀνδρός, τοῦ ὁποίου τὰ ἐπιστολικά κείμενα, σὺν τοῖς ἄλλοις, συμβάλλουν σπουδαίως εἰς τὴν ἐξιχνίασιν τῆς πλουσίας ἐκείνης εἰς πνευματικὰ ἔργα ἐποχῆς καὶ ρίπτουν πολὺ τὸ φῶς εἰς τὴν μελέτην τῆς προσωπικότητός του.

4. ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΓΟΥΝΙΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΝ ΜΑΡΙΝΟΝ

Ἐπιστολαὶ πέντε πρὸς Λαυρέντιον Μαρίνον ἐγράφησαν καὶ ὑπὸ ἑτέρου ἐλλογίμου κρητὸς ἱεράρχου, τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου (1549 - 1602)⁸⁰, ἐπισκόπου Κυθήρων, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ

⁷⁹) Ἴδε Σακκελίωνας, ἐνθ' ἄνωτ, σσ. 62 · 63, ἀρ. ΚΒ' καὶ Νινολάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 45, ἀρ. 18.

⁸⁰) Διεξοδικὴν βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ ἀνδρός ἴδε ἐν Παναγ. Γ. Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ, ΕΕΒΣ, 20 (1950) σ. 332, σημ. 1 καὶ τοῦ ἰδίου, ἐν ΕΕΒΣ, 21 (1951), σ. 283, σημ. 5. Προσθετέα τούτοις καὶ τὰ ἑξῆς: Ἰωάννου Παπαδοπούλου, Μαξίμου Μαργουνίου ἐπισκόπου Κυθήρων ἐπιτάφιος λόγος εἰς Μελέτιον Πηγᾶν, π. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. 7 (1911), σ. 407. Ενα Γεα, Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630, Atti del reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, τ. LXXII (1912 - 1913) σ. 1388 καὶ αὐτοτελῶς Venezia 1913, σ. 30. Πρβλ. καὶ Στ. Ξανθοουδίδου, Δύο νέα βιβλία.. Χριστ. Κρήτη, 2 (1914), σ. 259. Κ. Ἀμάντου, Σιναιτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, παράρτημα τῶν «Ἑλληνικῶν» ἀρ. 1, Ἀθήναι 1928, σσ. 23 · 27. Κ. Δ. Μέτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ μι-

Λαυρέντιος συνδεδέτο δι' ἀρρήκτου φιλίας. Ἐκ τῶν πέντε αὐτῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μαργουνίου, δύο ἔχουν δημοσιευθῆ ὀλόκληροι⁸¹ καὶ ἕξ ἐτέρας ἐπιστολῆς μικρὸν μόνον δίστιχον ἀπόσπασμα⁸². Κατωτέρω προβαίνομεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν τεσσάρων ἐκ τῶν πέντε αὐτῶν ἐπιστολῶν, παραλείποντες τὴν προσφάτως ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Κ. Κούρκουλα, οὐδενὸς λόγου συντρέχοντος εἰς τὴν ἀναδημοσίευσίν της, καθ' ὅσον εἶναι λίαν προσιτὴ εἰς τὸν ἐπιθυμοῦντα νὰ μελετήσῃ διεξοδικώτερον τὰς σχέσεις τῶν δύο ἱεραρχῶν. Τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολὴν ἔγραψεν ὁ Μαργουνίος ἐν ἔτει 1587, εἰς ἀπάντησιν, ὡς φαίνεται, ἐπιστολῆς τοῦ Λαυρεντίου, ὁ ὁποῖος ἐζήτησε νὰ διδαχθῆ ὑπὸ τοῦ πεπαιδευμένου φίλου τοῦ «*Περὶ τοῦ τρόπου διδαχῆς*». Ἡ ἐπιστολὴ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «*Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου, περὶ τοῦ τρόπου διδαχῆς, ἐν εἴδει ἐπιστολῆς πρὸς τὸν αἰτήσαντα*». Ἀκολουθεῖ ἡ προσφώνησις «*Τῷ ὀσιωτάτῳ ἐν Ἱερομανάχοις καὶ ἐν Χριστῷ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ κυρίῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ Μάξιμος ὁ Μαργουνίος πνεύματος ἁγίου ἐπίδοσιν εἰς ἔργα σωτηριώδη*»⁸³. Δίδονται ὁδηγίαι περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον

πρὸς Ἑλληνομνήμων, ἐν Ἀθήναις 1939, σσ. 204, 207, 257 - 266. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Ὁ Κύριλλος Λούκαρις (ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ) ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 2 κέξ Βασ. Λαοῦρδα, Μάξιμος Μαργουνίος καὶ Φώτιος, π. «Ὁρθοδοξία», 26 (1951), σσ. 311 - 318. Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου, Τὰ ἐν Βενετίᾳ τυπογραφεία Ἑλληνικῶν βιβλίων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἀθηνᾶ, ΝΗ' (1954), σσ. 298 - 299 καὶ 317. Κ. Ι. Δυοβουνιώτου, Τὰ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ε. Α. Σιδερίδου κατάλοιπα αὐτοῦ, π. «Θεολογία», 28 (1957), σσ. 329 - 347 καὶ 493 - 508. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ Επιστολογραφία, ἐν Ἀθήναις 1955, σσ. 137 - 139, ἐνθα ἀναδημοσιεύονται δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, ἡ μία «*Γαβριὴλ τῷ Ροδίτῃ*» καὶ ἡ ἑτέρα «*Συμεῶνι τῷ ἱεροδιακόνῳ*». Κωνστ. Κούρκουλα, Μαξίμου Μαργουνίου «*Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδαχῆς*», π. «Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα», ἔτος 24ον, ἀρ. φύλ. 103 (Ὀκτώβριος 1957), σσ. 6 - 8. † Ἀγαθαγγέλου Ξηροχάκη, Μάξιμος Μαργουνίος ἐπίσκοπος Κυθήρων (1549 - 1602), 16ος αἰών, περ. «Ἀναγέννησις» 1956 - 1957, σσ. 2163 - 5, 2180 - 2, 2197 - 200, 2211 - 13, 2227 - 9, 2244 - 6, 2260 - 2, 2276 - 8, 2292 - 4, 2307 - 10, 2324 - 7, 2339, 2341, 2355 - 8, 2372 - 4, 2387 - 8, 2401 - 5, 2420 - 21, 2435 - 6, 2451 - 2, 2467 - 8, 2483 - 4, 2499 - 2500, 2515 - 6, 2531 - 3, 2548 - 50, 2566 - 7, 2583 - 4, 2595 - 6, 2610 - 11, 2626, 2642 - 3.

⁸¹) Ἡ μία ὑπὸ Ματθ. Παρανίκα, Μαξίμου Μαργουνίου ἐπιστολαί. Σαββατειαία Ἐπιθεώρησις 1 (1878), σ. 315 ἀριθ. 2, πρβλ. Ch. Astruc, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 230, ἀριθ. 83. Ἡ ἑτέρα ὑπὸ Κωνστ. Κούρκουλα, Μαξίμου Μαργουνίου «Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδαχῆς», Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα, ἔτος 24ον, ἀριθ. φύλ. 103 (Ὀκτώβριος 1957), σσ. 6 - 8, πρβλ. É. Legrand, BH du XVI s, II σ. LXXXV.

⁸²) Legrand, ἐνθ' ἄνωτ.

⁸³) Ἴδε Κ. Κούρκουλα, ἐνθ' ἄνωτ.

πρέπει νὰ διδάσκωνται «τὰ τοῦ πνεύματος», γίνονται πολλαὶ ἀναφοραὶ εἰς τὴν Γραφὴν καὶ σημειοῦται ἡ ἀξία τῶν ρητορικῶν σχημάτων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ὁμιλητὴς «εἰς τὸ εὐπρεπέστερον τὸν λόγον κατακαλλύει»⁸⁴. Ἐν τέλει ὁ Μαργούνιος σημειώνει «Τοσαῦτα σοι παρ' ἡμῶν, ὦ φιλότις, ὑπὲρ οὗ παρ' ἡμῶν ἐξαιτῆσαι προείλου, κατὰ γε τὴν ἡμετέραν δύναμιν, ...ὄχ' ὡς τῶν τοιούτων τὴν ἐπιστήμην ἐπαγγελλόμενοι, ἄπαγε, ἀλλ' ἵνα μὴ καθήκοντος φιλικοῦ λιποτάκται τινες λογιθεῖν»⁸⁵.

Αἱ κατωτέρω ἐκδιδόμεναι ἐπιστολαὶ τοῦ Μαργουνίου ἐγράφησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1590 καὶ 1591, εἰς περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐπίσκοπος Κυθήρων ὑφίστατο τὰς ἀδίκους ἐπιθέσεις Γαβριὴλ τοῦ Σεβήρου, παρεξηγοῦντος τὰς εἰλικρινεῖς προσπάθειάς τοῦ Μαξίμου, ὅπως σμικρυνθῆ τὸ χάσμα τὸ χωρίζον τὰς δύο ἐκκλησίας, ὁρθόδοξον καὶ καθολικὴν. Ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1590 ὁ Μάξιμος Μαργούνιος, μὴ ὑπομένων πλέον τὸν πόλεμον τοῦ Σεβήρου, γράφει, κατὰ μῆνα «ἐλαφβολιῶνα», πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίαν Β' καὶ πρὸς τὸν Μελέτιον Πηγᾶν, ζητῶν τὴν διὰ συγκροτήσεως συνοδικοῦ δικαστηρίου ἐκδίκασιν τῆς ὅλης ὑποθέσεως⁸⁶. Τὸν αὐτὸν μῆνα γράφει καὶ πρὸς «τὸν πανοσιώτατον καὶ λογιώτατον κύριον Διονύσιον», κατηγορῶν τὸν Σεβῆρον, ὁ ὁποῖος δὲν ἐδέχετο τὰς συστάσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ ἀπέρριπτε τὴν συνδιαλλαγὴν⁸⁷. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Μαργούνιος καὶ τὴν κατωτέρω ἐκδιδομένην ἐπιστολὴν I πρὸς τὸν Λαυρέντιον Μαρίνον διαβεβαιῶν αὐτὸν κατ' ἀρχὰς, ὅτι «δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λησμονήσῃ τοιοῦτον φίλον, τὸν Λαυρέντιον, ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζεται ὑπὸ πάντων ὡς ὁ πλέον ἐπιστήθιος φίλος τοῦ Μαξίμου. Γράφει λοιπὸν εἰς αὐτὸν νῦν, διὰ νὰ τὸν πληροφορήσῃ, ὅτι σωματικῶς μὲν ὑγιαίνει, αἱ ψυχικαὶ δ' ὅμως καὶ πνευματικαὶ του δυνάμεις, αἱ ἀναγκαῖαι διὰ νὰ ὑψοῦται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὰ θεῖα, ἐξασθενοῦν ὁσημέραι, ἐξ αἰτίας τῶν δεινῶν, τὰ ὁποῖα προξενοῦν εἰς αὐτὸν αἱ συχναὶ καὶ εἰς μέγα πλῆθος ἐπιθέσεις τόσον τῶν οἰκείων ὅσον καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν. Μὲ τὴν ψυχικὴν λοιπὸν αὐτὴν φθορὰν ἀντεπιτίθεται καὶ αὐτὸς προβάλλων ὡς ἀσπίδα τὴν ἀρωγὴν τοῦ θεοῦ. Διὰ τοῦτο παρακαλεῖ τὸν Λαυρέντιον νὰ μεσολαβήσῃ, διὰ τῶν δεήσεών του πρὸς τὸ θεῖον, ὥστε καὶ αὐτὸς νὰ μένῃ ἄτρωτος καὶ τὰ ὄπλα τῶν ἐχθρῶν νὰ ἀποδεικνύωνται ἀνίσχυρα».

⁸⁴) Α ὁ τ ὁ θ ι.

⁸⁵) Α ὁ τ ὁ θ ι.

⁸⁶) Ἰδε Παν. Νικολοπούλου, Μαξίμου Μαργουνίου Ὁμιλία..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 284.

⁸⁷) Αὐτόθι σημ. 3.

Μετ' οὐ πολὺ ἐπετεύχθη ἡ ποθομένη διαλλαγή μεταξὺ Μαξίμου Μαργουνίου καὶ Γ'αβριήλ Σεβήρου, τοῦ πρώτου ἐκφωνήσαντος καὶ εἰδικὴν ὁμιλίαν «ἐπὶ διαλλαγῇ» κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (7η Ἀπριλίου) τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1590⁸⁸.

Ἡ διαλλαγή ὅμως, ἡ ὁποία πρὸς στιγμὴν ἀνεκούφισεν πολλοὺς φίλους τῶν δύο ἱεραρχῶν καὶ ἐπανεφέρε τὴν τάξιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, δὲν ἐκράτησε πολὺ. Ἐνα μῆνα μετὰ τὴν δημοσίως γενομένην συμφιλίωσιν τῶν δύο ἀνδρῶν, ὁ Μαργούνιος γράφει πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱερεμίαν Β', παραπονούμενος διὰ τὴν σκαιὰν συμπεριφορὰν τοῦ Γ'αβριήλ Σεβήρου⁸⁹.

Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς ἐπαναλήψεως τῆς ἔριδος ἀνήκει ἡ δευτέρα τῶν ἐκδιδομένων κατατέρω ἐπιστολῶν, ἀνέκδοτος μέχρι τοῦ νῦν, γραφεῖσα τὴν 27ην Ἰουλίου 1591. Εἰς τὰ νέα δεινὰ τῆς ἔριδος ἀναφέρεται ἀσφαλῶς ὁ Μάξιμος ὅταν λέγῃ «ὅτι ἔχει ἀποκάμει πλέον ἀπὸ τὰ δεινὰ, τὰς ἀθυμίας, καὶ τοὺς κινδύνους, διὰ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην τῶν εὐχῶν τοῦ Λαυρεντίου, αἱ ὁποῖαι θὰ συντελέσουν εἰς παρηγορίαν του, καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ ἐκτείνῃ χεῖρας ἱκετηρίου πρὸς τὸν Θεόν, διὰ νὰ κατορθώσῃ οὗτος (ὁ Μάξιμος) νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸ πλῆθος τῶν δυσχερῶν του συνθηκῶν. Ὁ ἀγὼν εἶναι δεινός, οἱ ἐχθροὶ εἶναι πολλοὶ καὶ ἡ δύναμις τοῦ Μαξίμου μικρά, πηγάζουσα ἀπὸ ἀσθενικὸν σῶμα. Βεβαίως, κατὰ τὸν ψαλμόν, δὲν πρέπει νὰ φοβούμεθα κανένα, ἀφοῦ ἔχομεν ἀντιλήπτορα καὶ ὑπερασπιστὴν τῆς ζωῆς μας τὸν Κύριον. Ἄλλ' ὅμως ἔχει ἀνάγκην καὶ τῆς δεήσεως τοῦ Λαυρεντίου ὁ Μάξιμος, διὰ τοῦτο δι' ἔργων ἄς ἀποδεικνύῃ τὴν φιλίαν του, γενόμενος ἱκέτης ὑπὲρ τοῦ Μαξίμου πρὸς τὸν θεόν».

Τῆς αὐτῆς περιόδου (Αὐγούστου 1591) εἶναι καὶ ἡ ἐπομένη ἐπιστολή, ἀνέκδοτος καὶ αὐτὴ μέχρι τοῦδε⁹⁰. Εἶναι περίεργον ὅμως διατὶ οὐδὲν ἀναφέρει ὁ Μαργούνιος εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν περὶ τῆς ἔριδος, ὡς ἔπραξεν εἰς πλῆθος ἄλλων ἐπιστολῶν του τοῦ αὐτοῦ μηνός⁹¹. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν πληροφορεῖ τὸν Λαυρέντιον ὅτι «τοῦ ἀποστέλλει μικρὸν δῶρον, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις δὲν εἶναι τυχαῖον καὶ ἄνευ ἀξίας, διότι εἶναι ἔργον θεολογικόν, ἐκπονηθὲν ὑπὸ τοῦ κορυφαίου τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων. Τὸ δῶρον τοῦτο θὰ ἀποκτήσῃ μεγαλυτέραν ἀξίαν πλησίον τοῦ Λαυρεντίου, τοῦ φιλοῦντος τὸν Μάξιμον, διότι ἐκτὸς τοῦ

⁸⁸) Αὐτόθι σ. 285.

⁸⁹) Αὐτόθι σ. 286.

⁹⁰) Ἀπόσπασμα μόνον, ἐκ δύο στίχων, ἐδημοσίευσεν ὁ Legrand, ἴδε ἀνωτέρω σημ. 82.

⁹¹) Νικολοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 287.

ὅτι περιλαμβάνει τὸ ὄνομα τοῦ Μαξίμου, περιλαμβάνει προσέτι καὶ ποιητικὸν ἔργον του, ἔξ ἑκείνων, τὰ ὁποῖα ἐποίησε παίζων καὶ ἐν παρέργῳ, ὅτε κατετρίχτο ὑπὸ δεινῆς νόσου. Ἐπραξε δὲ τοῦτο διὰ νὰ μὴ μείνη καὶ τότε ἀκόμη ἀργὸς ὁ νοῦς του (τὴν σημασίαν αὐτὴν ἔχει ἄλλωστε τὸ ὄνομά του). Ἐν τέλει προτρέπει τὸν Λαυρέντιον νὰ δεχθῆ τὸ δῶρον καὶ νὰ θεωρήσῃ τοῦτο ὡς δύναμιν παρακινουῦσαν αὐτοὺς εἰς ἀγάπην».

Ἐλάχιστον ἀργότερον, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ κατὰ μῆνα μαιμακτηριῶνα, γράφει ἐξέφρανον ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Λαυρέντιον ὁ Μαξίμος, ἀνέκδοτον καὶ αὐτὴν, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐκτὸς ἀορίστων τινῶν ὑπαινιγμῶν, οὐδένα πάλιν ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἑριδος, ὡς ἔπρατε συνήθως εἰς πρὸς ἄλλους ἐπιστολαῖς του καὶ μάλιστα ὡς ἔπραξε τρεῖς ἡμέρας πρότερον, γράφων πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' διὰ τὴν ἀνελικρινῆ στάσιν τοῦ Σεβήρου⁹².

Εἰς τὴν πρὸς Λαυρέντιον ἐπιστολὴν ἀσχολεῖται διὰ μακρῶν μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ λιτότητος ἐν τῷ βίῳ θεωρίας του, πληροφοροῦν «ὅτι ἡ ἰδικὴ του τράπεζα δὲν γέμει πολυτελῶν φαγητῶν καὶ καρυκευμάτων, τὰ ὁποῖα γεννοῦν τὴν πονηρίαν, ἀλλ' εἶναι πενιχρὰ καὶ περιέχει ἐκ τοῦ ἡδέος φαγητοῦ, τόσον ὅσον ἀρκεῖ διὰ νὰ μὴ ἐκτρέπεται κανεὶς εἰς ἀγενεῖς τέρψεις. Ἡ ζήτησις τῆς ἡδονῆς ἀρμόζει μᾶλλον εἰς τὰ ἄλογα ζῶα παρὰ εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον. Πρὸς τὴν λιτότητα εἶναι ἐπιρροπῆς ὁ ἴδιος ἐκ φύσεως καὶ συνάμα ἐραστῆς τῶν θείων μαθημάτων καὶ τῶν λόγων τῆς σοφίας. Τὰ δύο ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ἀποκτήσῃ αὐτὸς ἐὰν πρότερον δὲν ἐπιτύχῃ τὴν ψυχικὴν του κάθαρσιν. Ὁ ἀρεσκόμενος λοιπὸν εἰς πολυτελεῖ φαγητὰ καὶ εὐδίστους οἴνους δὲν θὰ φιλοξενηθῆ εἰς τὸ μέλλον ὑπὸ τοῦ Μαξίμου. Τὴν τοιαύτην δίαιταν προτιμᾷ οὗτος ὄχι φειδόμενος τῶν χρημάτων ἀλλ' ὑποψιαζόμενος φθορὰν τοῦ νοῦ, ἐὰν πράξῃ ἀντιθέτως. Καλεῖ λοιπὸν τὸν Λαυρέντιον νὰ ταχθῆ μὲ τὰς ἀπόψεις του αὐτὰς διὰ νὰ ἀποδείξῃ οὕτω τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν σοφίαν του».

Προβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖται βάσει τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα παρέχει ὁ Parisinus Supplément grec 621 (1η' αἰ.)⁹³ κατ' ἀντιπαροβολὴν πρὸς τὸν Parisinus Supplément grec 1310 (1η' αἰ.)⁹⁴, τοὺς ὑπ'

⁹²) Ἡ πρὸς πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' ἐπιστολὴ τοῦ Μαργουνίου ἀπεστάλη «Ἐνεῖθηεν, μαιμακτηριῶνος ε' φθίνοντος, ἀφ' ἧ'» ἢ δὲ πρὸς Λαυρέντιον Μαργουνίου «Ἐνεῖθηεν μαιμακτηριῶνος δευτέρῃ φθίνοντος κατὰ τὸ ἀφ' ἧ' ἔτος τὸ σωτήριον». Πρβλ. καὶ Νικολόπουλον, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 287 σημ. 2.

⁹³) C. h. Astruc, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 230 ἀρ. 83, 84, 85, 86.

⁹⁴) Αὐτόθι, σ. 211 κέξ.

ἀριθ. 79 (ιθ' αἰ.) καὶ 101 (ιη' αἰ.) κώδικας τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων⁹⁵ καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 1126 κώδικα (ιη' αἰ.) τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης ἐν Ἀθήναις⁹⁶.

I

Parisinus Supplément grec 621 (ιη' αἰ.), σ. 136, ἀρ. 83.

Τῷ ὀσιωτάτῳ Λαυρεντίῳ, Μάξιμος.

Ἀϋθις δ' ἄρα τῶν γε παρ' ἡμῶν σιερωθήσῃ, ἰερώτατε Λαυρέντιε; καὶ πῶς, ᾧ εἰ καὶ παρὰ πάντων συγκεχώρηται τὰ πρωτεῖα τῶν πρὸς εὐε φίλιτρων, κοὶ τῶν παρ' ἐμοῦ πρὸς αὐτὸν ἀντιστροφῶν, καὶ ἄλλως
5 ἡμᾶς διὰ γραμμάτων προφθάσαντι; οὐκοῦν καὶ κάλαμον μεταχειριζόμεθα, καὶ ὄπωσον σου τῇ Ἰεραῖ κεφαλῇ τὰ τῆς ψυχῆς ἐνθυμήματα ἐν γραμμασιν ἐγχαράττομεν, εἰ δ' ἦν ἄρα καὶ αὐτὴν ἅμα ἐναπεθέμεθα. Ἐρωώμεθα δὲ τὸν φθειρόμενον ἄν(θρωπ)ον, ᾧ φίλη καὶ ἱερά μοι ψυχή. Πιεροροεῖ δ' ἡμᾶς, φεῦ, ὁ πρὸς τὰ θεῖα φύσιν λαχῶν, καὶ ταῦτα
10 συγγορῶ τοῖς πάθει βαρυνόμενος, τοῖς τε ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἐκάστοτε ἀναφρομένοισι, καὶ τοῖς ἔξωθεν ἀλλεπαλλήλως καὶ μετ' οὐδεμιᾶς φειδοῦς προσβάλλουσι. Καὶ ἴδοις ἂν ἐφ' ἡμῶν ἐμφύλιόν τε ἅμα καὶ ἐξ ἀλλοφύλων ἐγειρόμενον πόλεμον. Ἡμεῖς δ' οὕτως ἀπολεγόμεθα τὴν ψυχὴν, ἀντεμβάλλομεν δ' οἷον ἰαῖς ἐμβολαῖς, ὅση δύναμις, καὶ τοῦτο οὐκ εἰς
15 ἄμυναν, μὴ γὰρ οὕτω ποτὲ μανείημεν, ἀλλ' εἰς τὸ μὴ τὰ καίρια ζημιῶσθαι, καὶ πολλὴν καὶ παρ' ἄλλοις ὀφλισκάνειν τὸν γέλωτα. Ἄντι ἀσπίδος δὲ πάσης τὴν θεόθεν ἐπικαλούμεθα καὶ προβαλλόμεθα ἀρω-

SIGLA

- A = ὁ ὑπ' ἀριθ. 79 κώδιξ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.
B = ὁ ὑπ' ἀριθ. 101 κώδιξ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.
C = ὁ ὑπ' ἀριθ. 1126 κώδιξ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης ἐν Ἀθήναις.
D = ὁ ὑπ' ἀριθ. 621 Parisinus Supplément grec.
E = ὁ ὑπ' ἀριθ. 1310 Parisinus Supplément grec.
Π = ἡ ὑπὸ Ματθ. Παρνίκου ἔκδοσις τῆς ἐπιστολῆς Ι, ἐν τῇ Σαββαταίᾳ ἐπιθεωρήσει, τ. 1 (1878), σ. 315, ἀρ. Β'.

1 Τῷ ὀσιωτάτῳ Λαυρεντίῳ Μάξιμος ὁ Μαροῦνιος εὐ πράττειν Π 2 γε om. Π 3 ᾧ γε Π εἰ om. Π 7 ἐναπεθέμεθα om. Π 9 φύσιν om. Π 10 συγγορῶ Π συγγορῶν D συγγορῶ scriptis 12 ἐφ' ἡμῶν Π 14 τοῦτο γ' Π 15 μανείοιμι Π 16 τὸν γέλωτα ὀφλισκάνειν Π.

⁹⁵) Σ π. Λάμπρου, ἐν ΝΕ, Δ, σ. 220 κέξ. καὶ σ. 513.

⁹⁶) Ι. Σακελίωτος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ΕΒΕ, 1892, σσ. 86, 204, 324.

γῆν. Ἴνα μέντοι μὴ ξυράσπιδές τινες ἐκόντες εἶναι, τελευτῶντες ἀναδει-
 χθῶμεν, καὶ σὸν ἂν εἶη τὸ παρεμβάλλεσθαι, ὡς ἂν καὶ ἡμεῖς ἄτρωτοι
 20 διαμένομεν καὶ αἱ παρὰ τῶν ἐκπολεμούντων ἡμᾶς ἐπήρειαι ἀνεέρογ-
 τοι εἶεν. Πράττοις δ' ἂν τοῦτο ὑπερευχόμενος ἡμῶν πρὸς τὸ θεῖον, καὶ
 ταῖς πρὸς ἐκεῖνό σου εὐπροσδέκτοις δεήσοισιν ἡμᾶς τε ὑποστηρίζων, καὶ
 τὰ τῶν ἐχθρῶν ὄπλα ἀπελέγχων ἀνίσχυρα. Εὐδαιμονοίης μοι τοῦ λοι-
 25 ποῦ, ἄν(θρωπ)ε τοῦ θεοῦ, ὁ πάντων, ὧν ἐγὼ περίληκα, τὰ πρωτεῖα ἀ-
 ποφερόμενος. Ἐρωσόμενον σε διαφηλάττοι ὁ Κύριος ψυχῇ τε καὶ σώ-
 ματι.

Ἐνετίηθεν, εὐλαφηβολιῶνος ἕκτη ἰσταμένου κατὰ τὸ ,αφῆ' ἔτος τὸ
 σωτήριον.

19 καὶ om. Π 20 διαμείνομεν ἄτρωτοι 21 ὧσι Π εἶεν supplevi ἂν om.
 Π 22 ἐπιρῶντων Π 28 σωτήριον om. Π.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

4 - 5...καὶ ἄλλως ἡμᾶς διὰ γραμμάτων προφθάσαντι; Τὰς πρὸς Διονύσιον Κα-
 τηλιανόν, Κύριλλον Λούκαριν, Μελέτιον Πηγᾶν, Μάξιμον Μαργουῖνον, Λεόν-
 τιον Εὐστράτιον⁹⁷ κ. ἄ. ἐπιστολάς τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου δὲν γνωρίζομεν.
 Εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι ὁ Λαυρέντιος ἐδέχθη ἐπιστολάς καὶ ἐξ ἐτέρων⁹⁸,
 πολλαὶ τῶν ὁποίων παραμένουν ἄγνωστοι.

12. Καὶ ἴδοις ἂν ἐφ' ἡμῶν ἐμφύλιόν τε... Σαφῆς ὑπαιτιγμός περὶ τοῦ πολέ-
 μου τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου. Μίαν ἡμέραν προτοῦ γραφῆ ἢ παροῦσα ἐπιστολή,
 ὁ Μαργουῖνος ἀπευθυνόμενος «τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ κυρίῳ Διονυσίῳ,
 Ἐνετίηθεν εὐλαφηβολιῶνος ε' ἰσταμένου κατὰ τὸ ,αφῆ' ἔτος τὸ σωτήριον» γράφει,
 ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐγωῖστικὴν στάσιν τοῦ Σεβήρου: «Δεινὸν ἢ οἴησις, τὸ δὲ
 ἰσχυρογνώμον ἐν τοῖς κακῶς τισιν ἐγνωσμένοις καὶ ὄλωσ παγγάλεπον, ἀδελφῶν ἐν
 Χριστῷ πανοσιώταις ἅμα καὶ λογιώτατε, καὶ οὐκ ἂν ραδίως τοῖς οὕτω διακειμέ-
 νοις ἀνθρωπίνῃ θεραπείᾳ τις ἐπιγένοιτο»⁹⁹. Ἡ πρὸς Διονύσιον, ὡς καὶ ἡ πρὸς
 Λαυρέντιον, ἐγγράφη δύο μῆνας περὶπου πρὸ τῆς πρώτης καὶ προσκαιροῦ διαλ-
 λαγῆς.

II

Parisinus Supplément grec 621 (1η' αἰ), σσ. 139 - 140, ἀρ. 86.

Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ ὀσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις, Μάξιμος εὖ
 πράττειν.

Ὁ δὲ ἱερός Λαυρέντιος, τὰ ἡμέτερα παιδικά, τὸ διηνεκὲς τῆς ἡμε-
 τέρας διανοίας μελέτημα, ἀπροσαγόρευτος ἡμᾶς παραδραμεῖται; ὅτι ἀ-

⁹⁷) Πρβλ. É. m. Legrand, BH du XVII s, III, σ. 140 ἀρ. 11.

⁹⁸) Αὐτόθι, πρβλ. καὶ ἡμετέραν σημ. 63, ἀνωτέρω.

⁹⁹) Π. Νικολοπούλου, ξνθ' ἀνωτ., σ. 284, σημ. 3.

- 5 θυμαίων πλήθει κατηγαλώμεθα; ὅτι ἐν τοῖς δεινοῖς ἀπειρήκαμεν; ὅτι ἐπικίνδονοι σχεδόν που φερόμεθα; καὶ πόθεν, ὅπου γε ἐκεῖθεν ἡμῖν ἐξήπται, καὶ τῆς ἐκείνου εὐχῆς ἐκκρέμαται ὅ,τι ἂν ἡμῖν συντελοῖη εἰς μικρὸν γοῶν παραμύθιον; Οὐκοῦν καὶ προσαγορευόμεν τὴν ἱερὰν καὶ φίλην ἡμῖν κεφαλὴν, καὶ ὅση περίεστιν ἡμῖν δύναμις, ἰκετηρίους χεῖρας αὐτὴν πρὸς θεὸν ὑπὲρ ἡμῶν αἰτεῖν τε ἅμα καὶ ἐκτείνειν προσλιπαροῦμεν διηνεκῶς, ὡς ἂν ἀνώτεροι τῶν περικυκλουσῶν ἡμᾶς γιγνοίμεθα ἀναγκῶν, ὡς ἂν μὴ λιποτάκται τινὲς ἀναφανείημεν ἐν οἷς στρατευόμεθα. Δεινὸς ὁ ἀγὼν, πολλοὶ οἱ πολέμοιοι, ἡ δύναμις ἀμυθρά, καὶ τοσούτω μᾶλλον, ὅσω τῷ σαρκίῳ συνδέεται, πάσχειν μὲν πεφυκότι, ἀλλὰ
- 15 τοῦτο ἀπαναινομένῳ καὶ μάλιστα. Κύριος μέντοι φωτισμὸς μου καὶ σωτήρ μου, καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ μου, τίνα φοβηθήσομαι; Ἄλλὰ γάρ μοι καὶ σοῦ τῆς πρὸς Ἐκείνον παρορησίας προσδεῖ· καὶ γὰρ εἰ καὶ προφθάνει τῷ φιλανθρώπῳ τὴν ἡμετέραν αἰτηρίαν, καὶ σώζει ἐπικυλούμενος, ἀλλ' ὑπερασπιῶ, φησι, τῆς πόλεως ταύτης δι' ἐμὲ καὶ διὰ Δαυὶδ τὸν δοῦλόν μου, καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἐν ταῖς ἱεραῖς σελίσι ἐμπεριεῖληπται· φιλεῖς οὖν καὶ τοῦτο καθ' ὑπερβολὴν. Οὐκοῦν καὶ ᾤπερ ἂν μᾶλλον τὸ περὶ ἐμὲ φίλιτρον ἀποδεικνύοις, τοῖς ἔργοις ἐνόημαινε. Ἔστι δὲ τοῦτο, ὅπερ ἔφη, εἴπερ ἰκέτης ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς θεόν, καὶ θεῷ παριστάνοιο.
- 25 Ἔρρωσο, ἀδελφῶν ἐν Χριστῷ ἱερώτατε καὶ παμφίλιτατε, καὶ μου ἐπιτέλει τὰ καταθύμια.

Ἐτετήθη μεταγεινιῶνος τετάρτη φθίνοντος κατὰ τὸ ,αφ' ἄσων ἔτος τὸ σ(ωτήρ)ιον.

6 ἐπὶ κινδύνοις Ε ὅπου BC 16 καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ μου om. E.

Test.

15 Psalm. 26, 1: Κύριος φωτισμὸς μου καὶ σωτήρ μου· τίνα φοβηθήσομαι; Κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου· ἀπὸ τίνος δειλιάσω;

19 IV, Βασιλ. 19, 34: καὶ ὑπερασπιῶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης δι' ἐμὲ καὶ διὰ Δαυὶδ τὸν δοῦλόν μου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

Ἡ ἐπιστολὴ εἰς τὸ χγφ., ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐκδιδόμεν (Paris Suppl. grec 621) εὔρηται τετάρτη κατὰ σειρὰν ἀκολουθοῦσα τὰς δύο ἐπομένους, τὰς γραφείσας «βροδρομιῶνος ἐκτη ἐπὶ δεκάτῃ (16 Αὐγούστου 1591) καὶ μαιμακτηριῶνος δευτέρᾳ φθίνοντος» (29 Σεπτεμβρίου 1591).¹⁰⁰ Ἡ φυσικὴ ὁμως οὐτίς θέσις εἶναι ἢ πρὸ τῶν δύο τούτων, δεδομένου ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς προηγείται χρονικῶς (ἐγγραφή «μεταγεινιῶνος τετάρτη φθίνοντος» (27 Ἰουλίου 1591).

Ἡ ἐπιστολὴ ἀναφέρεται εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἔριδος, ὅτε ὁ Μαρ-

¹⁰⁰) Πρβλ. Ch. Astruc, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 230 ἀρ. 84, 85, 86.

γούνιος γράφει πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν Β' «μετὰ γὰρ πρῶτον καὶ δευτέρου καὶ τρίτου γράμμα συνοδικόν, προσπαλειοῦν αὐτῷ (τὸν Γαβριὴλ Σεβήρου ἐννοεῖ) τὰ χεῖρῶ, εἰμὴ μεταμάθοι, ἅπερ αὐτόθεν κακῶς μεμάθηκε, μετὰ παραίνεσις τε καὶ προτροπὰς εἰς διαλλαγὴν, μετ' αὐτὸς διαλλαγὰς, μετὰ τὴν διὰ τῶν ἀχράντων μυστηρίων γενομένην ἀγάπην, ὑπόλως καὶ αὐθις, ἵνα μὴ τἄλλα λέγω, τοῦμόν ὑποδείκνυσαι γράμμα (τὸ Ἐγχειρίδιον περὶ Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, συντεθὲν ἐν εἰδει ἐπιστολῆς) καὶ τὸν νοῦν, ὅπως καὶ πρότερον, διαστρέφει πανόργως»¹⁰¹.

III

Parisinus Supplément grec 621 (17^η αἰ.), σσ. 137 - 138, ἀρ. 84.

Τῷ δσιωτάτῳ Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ, Μάξιμος.

Μικρὸν τὸ δῶρον, ὃ σοι κατὰ τὸ παρὸν πέμπομεν, ὁμολογῶ. Ἄλλ' εἰ τοῦτο, οὐ μὴν καὶ τῶν τυχόντων, εἴπερ ἐνδότερον ἐναποκούψαι προέλοιο. Θεολογία γὰρ τὸ περιεχόμενον, καὶ τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων τοῦ
5 ἀκροτάτου τὸ πόνημα, καὶ ἄρα καὶ μικρὸν καὶ μέγα (ἀλλὰ μὴ μου λογικῆς ἄγνοιαν καταμέμψη, οὐ γὰρ κατὰ ταῦτό, καὶ ἅμα, καὶ τῇ αὐτῇ ἀποβλέψῃ) τοῦτο εἰκότως ἐγὼ κατανόμακα. Προσοκίσηται δέ τι καὶ μεῖζον τὸ μέγα παρὰ σοὶ γούν τῷ φιλοῦντι με, ὅτι μὴ τοῦμόν ἐμπεριείληφεν ὄνομα, καὶ μέτρον τι, οὕτω δόξαν τῷ ἐκτυπώσαντι, τῶν ἅπερ
10 ἡμεῖς ἤδη νόσω δεινῇ προσπαλαίοντες, ἵνα μηδὲ τότε ἀργὸς εἴη ὁ νοῦς, τοῦτο γὰρ ἐμοὶ τὸ Μαργούνιος, εἰ καὶ ἄλλος τις περὶ τὴν ἐπίκλησιν ἐξηπάτηται, παρερμηνεύων ταύτην κατ' ἐπήρειαν πάρεργον, προσπεπαίχαμεν, ἦ, τολμῶ γὰρ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, παρеспουδάκαμεν. Δέξαι οὖν
15 προσηγῶς τὸ πεμπόμενον, φιλιότη μοι πασῶν καὶ ἱερὰ ψυχὴ Λαυρέντιε, καὶ ὥσπερ τι ὑπέκκαυμα τῶν μεταξὺ νῶν παιδικῶν παρὰ σαυτῷ κάτεχε, ἵνα καὶ βουλόμενος τοῦ σοῦ Μαξίμου μὴ ἐπιλανθάνοιο.

Ἐρρωσο, καὶ τὸν παναιδεσιμώτατον οἰκονόμον σὺν τοῖς λοιποῖς ἐν Χ(ριστ)ῷ ἀδελφοῖς, καὶ πατράσιν ὡς ἀπ' ἐμοῦ, φιλικώτατε, πρόσειπε.

Ἐνετίθηθεν βοηδρομιῶνος ἕκτη ἐπὶ δεκάτῃ κατὰ τὸ ἀφ' ἡσων ἔτος τὸ
20 σωτήριον.

3 εἰ om. C τοῦτο om. E 8 γε ABC 9 καὶ μέρος τι ABCE 14 κεφαλὴ C 16 ἐπιλάθοιο C 19 ἀφ' ἡβ' A.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

Ἄπ' ἀριθ. 79 κώδιξ (17^η αἰ.) τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων παρέχει ὡς χρονολογίαν γραφῆς τῆς ἐπιστολῆς τὸ ἔτος 1592. Ἡ γραφὴ αὐτὴ εἶναι μεμονωμένη προέρχεται δὲ ἀπὸ κώδικα, εἰς τὸν ὅποιον αἱ λανθασμέναι ἀναγραφαὶ χρονολογιῶν εἰς τὰ κείμενα εἶναι συνήθειαι¹⁰².

¹⁰¹) Π. Νικολοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 287 σημ. 2.

¹⁰²) Πρβλ. Π. Νικολοπούλου, Μαξίμου Μαργουνίου ἐπιστολαί..., ΕΕΒΣ 20 (1950). σ. 335 καὶ σημ. 4.

4 · 5, «Θεολογία γὰρ τὸ περιεχόμενον, καί...τὸ πόνημα» καὶ 8 - 9 «οὗ μὴ τοῦμὸν ἐμπεριεβλήφην ὄνομα καὶ μέτρον τι». Τὸ ἀποσταλὲν ὑπὸ τοῦ Μαξίμου θεολογικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς¹⁰³ τοῦ ὀνόματός του περιέχει καὶ ποιήσεις του, εἶναι ἀσφαλῶς τὸ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (1591) ἐκδοθὲν ὑπὸ Δαυὶδ Ἐσχελίου ἔργον τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, τὸ ὁποῖον φέρει τὸν πληρῆ τιτλον :

*S. GREGORII Nazianzeni, Theologi, ARCANA; seu DE PRINCIPIIS versus CCCCXXCII, cum Paraphrasi Graeca...nunc primum publicata studio & opera Davidis Haeschelij, A. M. E BIBLIOTHECA REIPUBLICAE Augustanae. LUGDUNI BATAVORUM...apud Franciscum Raphelengium*¹⁰⁴.

Τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν ὁ Μαργουίνιος ἀναφέρει καὶ εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερουσαλὴμ Β΄ : «...ὁ τῆς θεολογίας γρηγόριος νοῦς, ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος ἀπεφήνατο»¹⁰⁵. Ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του ἐπίσης «τῆ κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἐν Χριστῷ συναθροισθείσῃ ἱερᾷ συνόδῳ» ὀνομάζει τὸν Γρηγόριον «ἓνα τῶν καθ' ἡμᾶς ἁγίων πατέρων καὶ διδασκάλων»¹⁰⁶. Ταῦτα ὡς πρὸς τὸ «τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων τοῦ ἀκροτάτου τὸ πόνημα» τῆς παρούσης ἐπιστολῆς (στ. 4 - 5). Τὸ ἀνωτέρω βιβλίον περιέχει ἐκτὸς τοῦ θεολογικοῦ ἔργου τοῦ Γρηγορίου καὶ τρία ἐπιγράμματα τοῦ Μαργουίνιου ἐν σσ. 104 - 106¹⁰⁷:

ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΓΟΥΝΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΘΗΡΩΝ

εἰς τὸ εὐαγγελικὸν ῥητόν: «Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου διψήσει πάλιν, ὃς δὲ ἂν πῖνῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὗ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλὰ γενήσεται ἐν αὐτῷ ὕδωρ ἀλλόμενον εἰς ζωὴν αἰώνιον :

Μέχρι τίνος καμάτοισιν ἀλιτροτάτοις νόσιο,

θυμέ, ἀπαντήσεις ἀαλέης πίδακος...

Το ὄ α ὗ το ὄ

Εἰς τὴν εὐαγγελικὴν παραβολὴν τὴν λέγουσαν: «ὡμοιωθή ἡ βασιλεῖα τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ» :

Δεῦρ' ἄγε, παρβολήσιν ἐφέσπεο δὴ σαοτήρος,

θυμέ, ἀλαθείης ῥήματι' ἐρευγόμενος...

*Το ὄ α ὗ το ὄ*¹⁰⁸

μετάφρασις διὰ στίχων τοῦ ρλβ' ψαλμοῦ :

Τίποτε ἀδελφουσῦνας πέλε φέριερον; τίποτε δὲ αὐθις

τερπνότερον γλυκερᾶς ἦεν ἴμοφροσῦνας;...

Ἐπισημαίνεται ὅτι τὸ βιβλίον, περὶ οὗ ὀμιλεῖ ὁ Μαργουίνιος ἐν τῇ ἐπιστολῇ του οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν στενῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐκδόσαντος τὸ βιβλίον Δαυὶδ Ἐσχελίου, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Ἐπίσκοπος Κυθήρων ἔστειλε πολλάκις ἔργα του καὶ συνειργάζετο μετ' αὐτοῦ εἰς ἐκδόσεις θεολογικῶν κ. ἄ. ἔργων¹⁰⁹.

¹⁰³) Ὅτι μὴ... = ἐκτὸς τοῦ...πρβλ. Ἡροδ. 1. 18, Θουκ. 4. 26 κ.λ.π.

¹⁰⁴) Ἐ. Legrand, BH du XVIs, 2 (1885), σ' 79.

¹⁰⁵) Α ὕ τ ὄ θ ι, σσ 67 - 69.

¹⁰⁶) Α ὕ τ ὄ θ ι, σ. 21.

¹⁰⁷) Α ὕ τ ὄ θ ι, σσ 79 - 81.

¹⁰⁸) Α ὕ τ ὄ θ ι, σ. 81.

¹⁰⁹) Ἐπιστολάς τοῦ Μαργουίνιου πρὸ Ἐσχελίου ἴδε πολλαχοῦ τῆς BH du XVIs. τοῦ Legrand. Πρβλ. καὶ Βασ. Λαοῦρδα, Μάξιμος Μαργουίνιος καὶ Φώτιος, π. «Ὁρθοδοξία», τ. 26 (1951), σσ. 311 - 318.

10. «ἡμεῖς ἤδη νόσφ δειῆ προσαλαίνοντες...». Περὶ τῆς ἀσθενείας τοῦ Μαργουίνου, τῆς νεφρίτιδος, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς ζωῆς του, ἐβασάνιζε τὸν ἄνδρα συχνάκις καὶ ἐπροκάλεσε τὸν πρώτμον θάνατόν του (1602) γνωρίζομεν πολλά ¹¹⁰. Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς Μελέτιον τὸν Βλοστὸν γράφει σχετικῶς: «Προσαλαίνομεν γὰρ πολλοῦ ἤδη ἀνιάτω πάθει, τῆ πρὸ τῶν ἀσκληπιαδῶν λεγομένη νεφρίτιδι, μόνον δι ζῶμεν ἡμῖν συγχωροῦσα τὰ δ' ἄλλα οὕτως ἡτιώμεθα τῆ τῶν ἐγγιγγομένων ἡμῖν ὀδυνῶν ὑπερβολῆ, ὡ; μικρὸν οὐδὲν διαφέρειν νεκρῶν» ¹¹¹.

10 - 11 «...ἵνα μὴδὲ τότε ἀργὸς εἴη ὁ νοσῶς, τοῦτο γὰρ ἐμοὶ τὸ Μαργουίνος, εἰ καὶ ἄλλος...». Ὁ Μαργουίνος θπαινίσσεται ἐνιαυθὰ τὰ περὶ τὸ εἶμνον τοῦ ὀνόματός του λεγόμενα καὶ γραφόμενα δεικτικῶς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του, οἱ ἵποιοι διέδιδον ὅτι τὸ ὄνομα προέρχεται ἐκ τοῦ μάργος νοσῶς ἢ ἀργὸς νοσῶς ¹¹². Ὁ Γαβριὴλ Σεβήρος γράφων ἐν ἔτει 1590 πρὸς τὸν Μαργουίνον, ἐπιστολὴν ἐπιθετικὴν, ἀναφέρεται εἰς τὴν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ: «Τοῖς ἀπὸ μάργου τὴν ἐπωνυμίαν φέρουσιν οὕτωσὶ γράφειν εἰθίσται, αὐτὸς δὲ μαργουίνης ὢν, οὐκ ἂν ἄλλως εἶχες ποιῆσαι ἢ τὴν ὄσην ἀναίδειαν ἐνδεδυμένος ἦς κατὰ τῶν εὐεργετησάντων σε πολλάκις ἐξεμέσαι» ¹¹³.

Εἰς ἐπίγραμμα πάλιν ἐπιθετικὸν τοῦ Ἰωάννου Ματθαίου Καρμουφάλῃ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τοῦτο ὅτε ἐκυκλοφορήθη βιβλίον, περιέχον ἔργα ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν, σχετικὰ μὲ τὸ σχίσμα τῶν ἐκκλησιῶν ¹¹⁴, εὐρίσκομεν τὸν γνωστὸν περὶ Μαργουίνου στίχον:

Νοσῶς μάργος ἢ νοσῶς ἀργὸς ἦν Μαργουίνος; ¹¹⁵

Ὁ Μαργουίνος ἀπαντῶν εἰς τὸν Γαβριὴλ Σεβήρον τὸ αὐτὸ ἔτος γράφει περὶ τοῦ ὀνόματός του: «Ἰνφλώτιεις, ὡς ἔοικας, περὶ τὸ τοῦ ὀνόματος εἶμνον οὐ γὰρ ἀπὸ τοῦ μάργου, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ μὴ ἀργοῦ νοσῶς παρὰ χθῆ μοι τὸ ἐπώνυμον, καὶ συνίδει μου οὕτω τὸ ἐπιτήδευμα, μὴ ψευδόμενον τὴν ἐπίκλησιν» ¹¹⁶. Γράφων πάλιν, ἐς Ἑνετίας τὴν 4 Σεπτεμβρίου 1590, πρὸς τὸν Θεοφάνη τὸν Κερύκην ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ τὸ ὄνομά του παρεξήγησιν «πῶς ἂν ἡμεῖς τὸ μὴ ἀργὸν τοῦ νοσῶς, κἂν ἄλλοι ἄλλως φθόνῳ τηκόμενον τὸ τοῦ Μαργουίνου διεορμηθένωσι ψευδῶς ἐπώνυμον, καὶ ἔργοις αὐτοῖς ἀποδεικνύομεν» ¹¹⁷. Σχετικὸς τέλος εἶναι καὶ ὁ πρώτος στίχος τοῦ ἐπιγράμματος, τὸ ὁποῖον φέρεται ὡς γραφὸν ἐπὶ τοῦ τάφου του ¹¹⁸:

Ὁ μάργος ἐνθάδ' ὕπνον ὕστατον δρέπει...

¹¹⁰) Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. LXIII - LXIV.

¹¹¹) Ἀὐτόθι, σ. LXIII.

¹¹²) Ἑτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος ἴδε παρὰ Φαίδ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν τινον ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία, ΕΒΕΣ, 5 (1628), σ. 13. Περὶ τῶν γραφέντων σχετικῶς ὑπὸ τῶν συγχρόνων τοῦ Μαργουίνου ἴδε Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. LXIV. Πρὸβλ. καὶ Β. Α. Μυστακίδου, Ὁ ἱερὸς κληρὸς κατὰ τὸν 1στὸ αἰῶνα (Μάξιμος Μαργουίνος), ἐν Ἀθήναις 1892, σσ. 11 - 13 καίσημ. 2.

¹¹³) Β. Α. Μυστακίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 38

¹¹⁴) Legrand, BH du XVIIs., 1 (1894) σ. 238 κέξ πρὸβλ. Ι. Σακκελίωυος, Μελετίου Πατριάρχου..., ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 74 - 76.

¹¹⁵) Legrand, BH du XVIs., 2 (1885), σ. LXIV.

¹¹⁶) Μυστακίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 39.

¹¹⁷) Legrand, ἐνθ' ἄνωτ., σ. LXIV.

¹¹⁸) Ἀὐτόθι.

IV

Parisinus Supplément grec 621 (ιη' σί.), σσ. 138 - 139, ἀρ. 85.

Λαυρεντίῳ τῷ Μαρίνῳ δσιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις, Μάξιμος εὖ
πράττειν.

Ἐμοὶ τράπεζα οὐ πολυτελείαις ὄψων, καὶ τὸν νοῦν γοητευούσαις
καρुकείαις καταβαρύνεται, ταῖς ἄσωτον ὠδινούσαις τὴν φιλοτιμίαν,
5 καὶ πολλὴν ἀπογεννώσαις τὴν φλεγμονήν, καὶ κόρον τὸν ὕβρεως αἴτιον,
ἀλλ' ἀδιοσχέδιος μᾶλλον ἴσταται αἴτη καὶ πενιχρά, καὶ τοσοῦτον ἔχου-
σα τροφῆς, ὅσον ἐξαρκεῖν πρὸς τὴν χρεῖαν τῆς φύσεως. Τοῦ δὲ ἡδέος,
ὅσον μὴ εἰς ἀγενεῖς τέρωπεις ἐκφέρεσθαι, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς καταμαλα-
κίζειν ἄρρενωπόν. Τὸ δὲ εἰς ἡδονὴν ἐκκεχεῖσθαι, καὶ μὴ ταῖς ἀπαραι-
10 τήτοις καὶ μόναῖς τοῦ σώματος χρεῖαις ὑπέικειν, ἀλόγων μᾶλλον φύσει
τῶν τῷ πλήθει τῆς τροφῆς ἐπαγαλλομένων, ἢ περ ἀνθρώπων προσή-
κειν ἔμοιγε φαίνεται. Τοσοῦτῳ δὲ μᾶλλον πρὸς τὸ τοιοῦτον τῆς διαίτης
ἐπιρροπέστερος πέφυκα, ὅσῳ καὶ θείων μαθημάτων ἐρῶ, καὶ τοὺς τῆς
σοφίας λόγους ἀξιόλογόν τι χρῆμα, καὶ τοῖς πᾶσιν ἀξιοθαύμαστον, πά-
15 σης πανδαισίας λαμπροτέρους νερόμικα. Ὡν ἡ κτήσις ὁποιαοῦν, οὐκ
ἂν πάντως ἡμῖν προσγένοιτο, μὴ πρότερον πρὸς τῷ τῆς ψυχῆς, ὅσον
ἐξήκει ἀν(θρώπ)ινος λογισμὸς, καθαρῷ καὶ τὰς παραμβλυνούσας τὸν
ὀφθαλμὸν αὐτῆς ὕλας διακαθάρασι. Τοῦτο οὖν ἡμῖν ἔκ τε τῆς φύσεως
αὐτῆς ὠρμημένοις καὶ τοῦ ἐπιτηδεύματος δέδοκται. Εἰ δὲ τις παχυτέ-
20 ρων ὕλῶν ἐπορέγεται, καὶ οἴνων τοῖς ἀνθοσμίαις ἐκκέχηνε, καὶ παρὰ
τοῦτο τὰ τῆς ἡμετέρας τραπέζης μυσάττειται, τούτῳ οὐδ' ὑπανοίξομεν
θύρας φιλοξένους εἰς τοῦπιόν, οὐδ' εἴτε φιλοίη λοιπόν, οὐδ' εἴτε μι-
σοίη ἡμᾶς οὐδὲν ἐπιστραφησόμεθα. Οὐ γὰρ χορημάτων φειδοῖ χαριζό-
μενοι, ἀλλὰ νοῦ φθορὰν ὑποπιεύοντες, οὕτω διαιτᾶν τὰ καθ' ἡμᾶς διε-
25 γνώκαμεν. Καὶ αὐτὸς δὲ καὶ σοφίας ὢν ἐρασιτής, καὶ φίλα φρονεῖν ἡ-
μῖν ὑπισχνούμενος, ἢ σύμψηφος ἡμῖν τῶν δεδογμένων γενήσῃ, ἢ καὶ
σοφίας ἅμα καὶ φιλίας ἂν δίκας ὑπόσχοιο.

Ἐρρωμένος μοι διαφυλάτιο, ἀδελφὲ δμόψυχε ἐν Λ(ριστι)ῷ καὶ
παμφίλιτατε.

30 Ἐνείτηθεν μαιμακτηριῶνος δευτέρῳ φθίνοντος κατὰ τὸ ,αφῆσον
ἔτος τὸ σωτήριον.

3 καρυκευούσαις A 5 τὸν τῆς ὕβρεως C 9 ἐκκεχύσθαι E 18 παρακαθάρασι
ABC 30 ,αφῆ' C.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

Τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1590 χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς, συμφώνως πρὸς τὸν
ὑπ' ἀριθ. 1126 κώδικα τῆς Ἑθνικῆς βιβλιοθήκης ἐν Ἀθήναις, δεόν νὰ ἀπο-
δώσωμεν εἰς ἀντιγραφικὸν σφάλμα, καθ' ὅσον αὐτὴ ἀπαντᾷ ἅπαξ ἐν τοῖς χει-
ρογράφοις.

Περαίνομεν τὰ περὶ Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου, ἀφοῦ ἀναγράψωμεν τὰς περὶ τοῦ ἀνδρὸς σχετικὰς εἰδήσεις, τὰς μὴ ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του.

Εἰς ἐπιστολὴν Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, γραφεῖσαν ἐν ἔτει 1600, ἀναγινώσκωμεν, ὅτι ὁ Κρῆς Πατριάρχης τιμωρεῖ δι' ἀργίας τὸν παπᾶ Βησσαρίωνα «ἀτάκτως βιοῦντα, εἶτα δὲ παραγεγονότα μετὰ γραμμάτων καθηγουμένου Βροντησίου Λαυρεντίου»¹¹⁹.

Ἀποθνήσκων, ἐν ἔτει 1602, ὁ Μάξιμος Μαργούνιος δὲν λησμονεῖ εἰς τὴν διαθήκην του τὸ Βροντίσι: «...ἀφήνω τούτην τὴν κονιετζιὸν γὰ πάγγη γὰ στέκη εἰς τὰ Σαββατιανὰ ἢ εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Βροντισίου»¹²⁰. Καὶ περὶ Λαυρεντίου Μαρίνου: «ἔπῃρχον μάρτυρες...ὁ πανοσιώτατος κῆρ Λαυρέντιος ὁ Μαργῆνος, ἡγούμενος τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βροτισίου (sic) Κρήτης»¹²¹.

Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 2792 Ἁγιορειτικὸν κώδικα (118 τῆς μονῆς Δοχειαρίου) εὐρίσκομεν κωδικογράφον *Μερκουρίου Βενετζᾶν*, ἀποδεικνυόμενον, ἐξ ἄλλου κώδικος, κωδικογράφου, βιοῦντα ἐν τῇ Μονῇ Βροντισίου. Εἰς τὸν κώδικα ἀναγινώσκωμεν «αχιδ' (=1614) *Φευρουαρίου κ' ἐγράφη τὸ παρὸν διὰ χειρὸς Μερκουρίου εὐτελοῦς ἱερομάχου τοῦ Βενετζᾶ*»¹²². Διὰ χειρὸς τοῦ αὐτοῦ Μερκουρίου Βενετζᾶ σημειοῦνται εἰς τὸν αὐτὸν κώδικα δύο ἔργα τοῦ Λαυρεντίου Μαρίνου: «*τοῦ πανοσιωτάτου καὶ λογιωτάτου κῆρ Λαυρεντίου πρωτοσυγκέλλου καὶ ἡγουμένου τοῦ Μαρίνου περὶ τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος*» καὶ περαιτέρω «*Ἔτερον ἀπολογία καὶ ἀνατροπὴ κατὰ τῶν λεγόντων κρείττονα τὸν γάμον τῆς παρθενίας καὶ κατὰ τῶν αὐτῶν ζητημάτων τῷ πεπαιδευμένῳ ἀνδρὶ κυρίῳ Μάρκῳ τῷ Μορεζήνῳ νιῶ ἐν Χριστῷ Λαυρέντιος ὁ τοῦ Βροντησίου ταπεινὸς ἡγούμενος ὁ Μαργῆνος εὐσέβειαν παρὰ Θεοῦ*»¹²³.

¹¹⁹) Α. Νινολάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 68, πρβλ. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς καὶ ἡ ἐξάρτησις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐκ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ἀναμνηστικὸς τόμος χιλιετηρίδος Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, Alexandrie, σσ. 40 - 41.

¹²⁰) Κωνστ. Ἀμάντου, Σιναιτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα, παράρτημα τῶν «Ἑλληνικῶν» 1, ἐν Ἀθήναις [1928], σ. 25, στ. 60.

¹²¹) Αὐτόθι, πρβλ. καὶ τὸ παρὰ Legrand ἰταλικὸν κείμενον τῆς διαθήκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 393: «*Io, Laurentio Marino, abbate del monasterio di S. Antonio di Vrondisi di Candia fui testimone...*».

¹²²) Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν κωδίκων, τ. 1, ἐν Κανταβρυγίᾳ 1895, σ. 252, κώδιξ 2792, 118.

¹²³) Αὐτόθι, ἀριθ. 6 καὶ 7.

Ὁ φιλοπότησας τὸν ἀνωτέρω κώδικα Μερκούριος Βενετζᾶς ἐφιλοπότησε καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 192 κώδικα τῆς κυρίως Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἱεροσολύμων, ἐν φ. 381β τοῦ ὁποῦοι ἀναγιγνώσκωμεν: «εἴληψε τέρμα τὸ παρὸν ἕως ὧδε ἔτους τοῦ σωτηρίου ,αχίς' (= 1616) δεκεμβρίου ια' διὰ χειρὸς Μερκουρίου ἐντελοῦς ἱερομονάχου τοῦ πίκλην Βενετζᾶ, ἐν τῇ μονῇ τοῦ δόσιου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου τοῦ ἐπονομαζομένου Βροντησίου, ἡγουμενεύοντος τοῦ παροσιωτάτου καὶ σοφωτάτου πατρὸς ἡμῶν κυρίου Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου»¹²⁴.

Ἐτέρας, πέραν τοῦ ἔτους τούτου, περὶ Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου εἰδήσεις δὲν γνωρίζωμεν. Ἄγνωστος παραμένει ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν εἰς τὸ Βροντισίον ἡγούμενος ὡς καὶ ἄγνωστος παραμένει ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ ἀνδρός.

Περὶ ἡγουμένου τῆς Μονῆς Βροντισίου, μὴ κατονομαζομένου ὄμως, ἀναφέρει Ἐνετικὸν ἔγγραφο τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1617¹²⁵, σχετικὸν μὲ τὴν ἐμφάνισιν ἑνὸς ξενοκινήτου ἐχθροῦ τῆς Ἐνετίας τῶν Οὐσκόκων¹²⁶. Εἰς τὸ ἔγγραφο ἀναφέρονται οἱ ἡγούμενοι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βροντισίου, ὡς σημαντικῶς βοηθήσαντες εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Οὐσκόκων: «*in poco tempo si raccolsero 5000 ducati, cooperando gli abbati dei monasteri, specie di S. Caterina e di S. Antonio Vrondisi, di cui scriveva il Venier: «Ho veduto nei loro volti il desiderio dei cuori tanto desiato, tanto caldo e così ardente negli interessi della Repubblica che mi è impossibile con parole esprimerlo»*»¹²⁷.

Τὸ διάστημα βεβαίως, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὴν τελευταίαν σαφῆ περὶ Λαυρεντίου Μαρίνου εἴδησιν (11 Δεκεμβρίου 1616) μέχρι τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1617 τοῦ ἔγγραφου δὲν εἶναι μεγάλο, ἀλλ' οὐδὲν ἕτερον

¹²⁴) Α Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, 1, ἐν Πειρουπόλει 1891, σ. 279, ἀρ. 192. Πρβλ. καὶ Νικ. Βέη, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδικῶν..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 57.

¹²⁵) Eva Tea, Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630, Atti del reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, 1912 - 1913, tomo LXXII, Venezia 1913, σ. 1408 (50). Πρβλ. Στ. Α. Εανθου δίδου, Δύο νέα βιβλία περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, Χριστιαν. Κρήτη, 2 (1914), σ. 283.

¹²⁶) Οὐσκόκοι = Σέρβοι ἢ Σλάβοι ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς καὶ χρησιμοποιοῦμενοι ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ἐναντίον τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν Τούρκων. Περὶ τῶν πολέμων τῶν Οὐσκόκων μετὰ τῶν Ἐνετῶν ἴδε Le Comte Daru, Histoire de la république de Venise, Bruxelles 1840, τ' 5, σσ. 210 - 211, 213 καὶ τ. 6, σσ. 48 - 69.

¹²⁷) Eva Tea, ἐνθ' ἄνωτ.

ὑπάρχει, διὰ τὴν νὰ βασίσωμεν ταυτισμὸν τοῦ μὴ κατονομαζομένου ἡγου-
γομένου τοῦ Βροντισίου, εἰς τὸ Ἑνετικὸν ἔγγραφο, μετὰ τοῦ Λαυ-
ρεντίου Μαρίνου. Ἐκ τῆς περὶ Βροντισίου εἰδήσεως τοῦ Ἑνετικοῦ
ἔγγραφου δυνάμεθα ἀπλῶς νὰ διαπιστώσωμεν τὴν μεγάλην ὕλικὴν
ἰσχὺν τῆς Μονῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὡς ἄλλως τε ἐκ τῆς ἀλ-
ληλογραφίας τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς Λαυρεντίου τοῦ Μαρίνου καὶ ἐκ
τῶν ἀναφερθεισῶν ἐνθυμήσεων εἰς κώδικας, δυνάμεθα νὰ διαπιστώ-
σωμεν τὴν πνευματικὴν ἀκμὴν τῆς, εἰς χρόνους ἀναζωπυρώσεως τοῦ
μοναχισμοῦ καὶ ἀναδείξεως οὐκ ὀλίγων πνευματικῶν προσωπικοτήτων
ἐν τῇ νήσῳ.

Γ'

ΟΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΙ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΒΡΟΝΤΙΣΙΟΥ

ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ Ο ΠΛΩΤΙΝΟΣ-ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ ΚΑΙ ΣΙΑΒΕΣΤΡΟΣ
ΟΙ ΔΕΣΟΙ-ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΩΔΙΞ
ΥΠ' ΑΡΙΘ. 85 ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ¹²⁸

3. Μητροφάνης ὁ Πλωτίνος 1635.

Γνωστὸς τυγχάνει μόνον ἐξ ἐνθυμήσεως εἰς τὸν εἰρημένον κώδικα,
ἐν φ. 79β τοῦ ὁποίου ἀναγιγνώσκωμεν :

5 ,αχλε' (= 1635) Δεκεμβρίου λ', ἡμέρα δ' ταῖς κγ' ὥραις : ἐρεφου-
δάρησε τὸ κάρικο τοῦ μοναστηρίου, τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου τοῦ βρον-
τησίου, ὁ παροσιώ(ι)τι(ο)ς, καὶ αἰδεσιμώ(ι)τος π(ατ)ῆρ, Κύριος, ἡ-
γούμενος Μ(ητ)ροφά(νη)ς ὁ Πλωτίνος τοῦ καὶ παναιδεσιμωτάτου, καὶ
δέσου καὶ ἡγουμένου, καὶ ἐδιαλέκτηκεν ὁ παροσιώ(ι)τι(ο)ς κὺρ μ(ητ)ρο-
φάνης ὁ δέσος...

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

1. Ὁ Δ. Πάλλας δημοσιεύει ,αχλς' (= 1635)¹²⁹. Τὸ λανθασμένον τῆς χρο-
νολογίας αὐτῆς ἐλέγχει καὶ ἡ ἐν τέλει τῆς παρουσίας ἐνθυμήσεως σημειουμένη
χρονολογία : ,αχλε' (= 1635) δεκεμβρίου λα. Περισσότερον ὁμοῦς ἐλέγχει τοῦτο ἡ
εἰς ἑτέραν ἐνθύμησιν τοῦ αὐτοῦ κώδικος παρεχομένη χρονολογία, ὑπὸ τοῦ δω-
ρήσαντος τὸν κώδικα εἰς τὸν διαδοχὸν τοῦ Μητροφάνους Πλωτίνου, Μητροφά-
νην Δέσον : «Ταύτην τὴν ἱεράν βίβλον, φιλι(ας), μνημοσύνης καὶ πολλῶν εὐεργε-

¹²⁹⁾ Περιγραφή τοῦ κώδικος ἐγένετο ὑπὸ Δ η μ. Πάλλας, εἰς Byzanti-
nisch - Neugriechische Jahrbücher, τ. 11 (1934/5), σ. 337ζ' = Πρακτικά τῆς
ἐν Ἀθῆναις Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, περίοδ. Γ', τ. 2 (1936),
σ ζ'. Τὰς σχετικὰς μετὰ τὸ Βροντίσι ἐνθυμήσεις ὁ Πάλλας ἀνέγνωσε πολλαίαις
ἐσφαλμένως.

¹³⁰⁾ Α ὕ τ ὀ θ ι, σ. κ'.

σιῶν ἐνεκα τοῦ παροσιωαίου, κ(αι) παλαιδαισιμωιάτου καθηγουμένου Κυρίου μη-
τηροφάνους τοῦ Δέσου, τῷ καιρῷ ι(ῆς) αὐτοῦ ἡγουμένης ἤτις κατὰ τὸ ι(ῆς) θε-
ανθρωπογονί(ας) ἄχλε' (1635) ἔτος τὰ τοῦ μεγάλου ἀνωωνίου ἐσπέρια γέγονε, ἐξ
ὄλης τ(ῆς) ψυχῆς ἐδω(κα) Βεν(έ)δικτος Ἱερο(μιό)ναχος Ἱεροσολυμίτης ὁ τ(ῆς) με-
γά(λ)ης ἐκκ(λησίας) μέγ(ας) ἀρχιμανδρίτης | κ(αι) διδάσκαλος, κ(αι) ι(ῆς) βασιλι-
κῆς μεγάλης λαύρας) τοῦ βατοπεδίου προηγούμενος·.

1. Ἐρεφουδάρησε = ἐγκατέλειψε, παρητήθη.

2. Κάρικο = βάρος, προϋπολογισμός, φορτίον, αἰτία

2-3. Δ. Πάλλας ἀναγινώσκει: τοῦ βροντοχίου. Ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆ ἀπο-
δεικνύεται ἐσφαλμένη τὸσον ἐκ τοῦ ὅλου περιεχομένου τῶν ἐνθύμησεων τοῦ κώ-
δικος ὅσον καὶ ἐξ ἐνθύμησεων τοῦ ὑπ' ἀριθ. 6 κώδικος τῆς ἐν Ἀροανεία μο-
νῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, ἔνθα ἀναφέρεται ὁ Σιλβεστρος Δέσος ἡγούμενος
Βροντισίου, ἐτέρα δ' ἐν αὐτῷ ἐνθύμησις ἀναφέρει κληροδότησιν περιουσίας εἰς
τὴν μονὴν Βροντισίου¹⁸⁰. Ὁ Δ. Πάλλας προφανῶς συγχέει τὸ Βροντίσι μὲ τὴν
ἐν Πελοποννήσῳ μονὴν Βροντοχίου¹⁸¹.

6. Ὁ Δ. Πάλλας ἀναγινώσκει κατὰ διαφόρους τρόπους τὸ ὄνομα τῶν
Δέσων. Ἄλλοτε δημοσιεύει: «δέου»¹⁸², ἄλλοτε «δέθου»¹⁸³ καὶ ἄλλοτε «δέ-
που»¹⁸⁴. «Τοῦ δέπου» παρέχει ὁ κώδιξ ὑπ' ἀριθ. 6 τῆς ἐν Ἀροανεία μονῆς τῶν
Ἁγίων Θεοδώρων¹⁸⁵. Ὁ τύπος αὐτὸς ἀπαντῶν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κώδικας
ἐλέγχει τοὺς ὑπὸ Πάλλα ἀναγινωσκομένους τύπους: δέου καὶ δέθου, ὧς ἐσφαλ-
μένου¹⁸⁶. Ἐν τούτοις καὶ ὁ τύπος Δέπος εἶναι ὑποπιος, καθ' ὅσον εἶναι ἀσυ-
νήθης. Παλαιογραφικῶς τοῦλάχιστον εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργηθῆ σύγχυσις
μεταξὺ τοῦ Δέσος καὶ Δέπος. Ὑπὲρ τοῦ πρώτου συνηγορεῖ ἡ συχνοῦς, κατὰ
τὴν ὁποίαν ἀπαντᾷ, ἀναφέρεται δὲ ὡς ἐπώνυμον μοναχοῦ τινος τῆς πλησιο-
χώρου μονῆς Ἁγίου Φανουρίου τοῦ Βαλασαμονέρου. Εἰς ἐπιγραφικὸν χά-
ραγμα, εὐρεθὲν αὐτόθι¹⁸⁷, ἀναγινώσκομεν: «...Μηχελῆς Δέσος 8η Ἰανουαρίου
1616».

«Νεῖλον Δέσον» εὐρίσκομεν καὶ εἰς κτητορικὴν ἐπιγραφὴν ἐκκλησιδίου τοῦ
χωρίου Πισκοπή, ἀναγνωσθεῖσαν ὑπὸ Στεφάνου Ξανθουδίδου¹⁸⁸.

¹⁸⁰) Νικ. Α. Βέη, Κατάλογος τῆς ἐν Ἀροανεία μονῆς τῶν Ἁγίων Θεο-
δώρων, Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, Ἐπετηρίς, ἔτος 9 (1906), σ. 58 καὶ 59.

¹⁸¹) Ἰδε Μητροπολίτου Παρραμυθίας καὶ Πάργας Ἀθηνῶν Ἰωάννου, Ὁ θε-
σμός τῶν συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ, ΕΕΒΣ, 5 (1928), σ. 183.

¹⁸²) Δ. Ι. Πάλλα, ἔνθ' ἄνωτ., σ. ζ'.

¹⁸³) Αὐτόθι, σ. κ'.

¹⁸⁴) Αὐτόθι.

¹⁸⁵) Νικ. Βέη, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 58: *Κιλβέζρου Ἱερο(μο)νάχου τοῦ δέπου*.

¹⁸⁶) Πρβλ. καὶ Μ. Ι. Μανουσάκης, Δυὸ ἄγνωστα ἔργα τοῦ Γερασίου
Βλάχου εἰς Ἁγιορείτικον κώδικα, Κρητ. Χρον. Η' (1954) σσ. 59 καὶ 60, ἔνθα
ὁ κωδικογράφος, ὁ φιλοπονήσας τὸν ὑπ' ἀριθ. 6 κώδικα τῆς ἐν Ἀροανεία μο-
νῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, γράφεται, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν Βέη: Ἐμμανουήλ
Δέπος.

¹⁸⁷) Στ. Ξανθουδίδου, Ἀθηνᾶ, 15 (1903), σσ. 142.

¹⁸⁸) † Στ. Ξανθουδίδου, Ἀρχαιολογικὰ σημειώματα, Κρητ. Χρον.,
Β' (1948), σ. 530.

4. Μητροφάνης ὁ Δέσος 1635 - 1647.

Γνωστὸς καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς συνεχείας τῆς ἐνθυμήσεως εἰς ἣν ἡ περὶ Μητροφάνους Πλωτίνου πληροφορία :

(Φ. 79β τοῦ κώδικος 85 τοῦ Βυζ. Μουσ. Ἀθηνῶν)

5 ...καὶ ἐδιαλέκτηκεν ὁ πανοσιώτ(α)τ(ος) κὴρ μ(η)τροφάνης ὁ δέσος ἀπὸ τῆν ἐν Χ(ριστ)ῶ ἡμῶν ἀδελφώτητα τοῦ ἀγίου μονασι(η)ρ(ίου), καὶ ἀπὸ τοῦς περιφρμους ἐπιτρόπους κύριον, κ(α)ι νιοτόρε τὸν Χαρωνίτια, καὶ ἀουρέλιον σεκρετάριον προκατζιάντε καὶ κύριον Ἰω(άννην) τὸν λοράντιον δμπροστάς εἰς τὸν λαμπηρότατον, καὶ ἀδοροδοόκητιον δοῦκα, κύριον τζαμπατήσταν γρημμάνην καὶ ἔδοκεν του τὸ ποσέστο τοῦ Μοναστηρίου Κ(ύριος) ὁ Γρημά(νης).

«,αγλε' (= 1635) δεκέμβριου λα'».

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

3. μαρονίτια ἀναγιγνώσκει ὁ Δ. Πάλλας. Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο τυγχάνει ἄγνωστον ἐν Κρήτῃ. Ἀπεναντίας τὸ ἐπώνυμον Χαρωνίτης εἶναι συχνότατον καὶ διασφύζεται μέχρι σήμερον Ἀπαντῶμεν τοῦτο ἤδη ἀπὸ τῆς υπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Καλλέργη μετὰ τῶν Ἑνετῶν (1299): *Leos Caroniti olim vilanus de rheudo*¹³⁹. Ἐν τῇ ἀπογραφῇ τοῦ Trivan (1644) εὐρίσκομεν Χαρωνίτας: *Gharoniti Cittadini di Candia*¹⁴⁰ ἐν δὲ τοῖς καταλόγοις τῶν εἰς Κέρκυραν καὶ Ζάκυνθον Κρητῶν προσφύγων: *Caronita Anesina*¹⁴¹.

4. χοράντιον ἀναγιγνώσκει ὁ Δ. Πάλλας. Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 6 κώδικα τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ μονῆς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἐν φ 219α εὐρίσκομεν ἐνθύμησιν ἀναφέρουσιν νιοτόρ λουραν(ο) ἐν ἔτει 1648: *ιζῆ 1648 ἱανουαρίου 2 ἐρηγοτράρι(α) εἰς τῆν γκατζελαρεί(αν) τοῦ δονκὸς τὸν νταρε τζέβερε τοῦ ἀφέν(η) νιοτορ λουραν(ο) ὅπου ἤκαμε) ἀφέν(η)ς) καμετα...*¹⁴².

Ἰωάννην Λοράνδον, Κρητὰ ἱατρόν, εὐρίσκομεν ἐγγεγραμμένον ἐν ἔτει 1713 μετοξὺ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Φλαγγινιανοῦ νοσοκομείου ἐν Ἑνετίᾳ¹⁴³. Ἐν τῇ (κατ' ἔτος 1644) ἀπογραφῇ τοῦ Trivan εὐρίσκομεν: *Lorando Cittadini di Candia*¹⁴⁴. Μεταξὺ τῶν ἐν Κερκύρᾳ Κρητῶν προσφύγων γνωστῇ εἶναι ἡ Caterina Lurandopula¹⁴⁵.

6. Χρημάνην παρέχει ὁ Δ. Πάλλας. Τὸν ὀρθὸν τύπον Γρημάν(ης) εὐρίσκομεν ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐνθυμήσεως. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγραφῆς τῆς ἐν-

¹³⁹) Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἡ συνθήκη Ἑνετῶν Καλλέργη καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὴν κατάλογοι, Κρητ. Χρον., Γ' (1949), σ. 275.

¹⁴⁰) Μ. Ι. Μανούσκακα, Ἡ παρὰ Trivan ἀπογραφὴ..., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 50.

¹⁴¹) Κ. Δ. Μέρτζιου, Δύο κατάλογοι..., Κρητ. Χρον. Ε' (1951), σ. 22.

¹⁴²) Νικ. Βέη, Κατάλογος τῆς ἐν Ἀρσανείᾳ..., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 59.

¹⁴³) Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης..., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 129.

¹⁴⁴) Μ. Ι. Μανούσκακα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 50.

¹⁴⁵) Κ. Δ. Μέρτζιου, Δυὸ κατάλογοι..., Κρητ. Χρον., Ε' (1951) σ. 13.

θυμύσεως δούκας τῆς Κρήτης ἦτο ὁ Giambattista Grimmani¹⁴⁶. Τὸ ἐπίθειον ἄλλωστε εἶναι γνωστὸν ἐν Κρήτῃ¹⁴⁷.

6. Ποσέτο ἀναγιγνώσκεται ὑπὸ Δ. Πάλλα. Ποσέτο τὸ ὀρθώτερον, προερ· χόμενον ἐκ τοῦ potesto = potestà = κυριότης.

Σχετικὴ μὲ τὸν θάνατον τοῦ Μητροφάνους Δέσου εἶναι ἡ ἀκόλουθος ἐν τῷ ἰδίῳ κώδικι (φ. 79β) ἐνθυμήσις :

5 ,αχυζ' (= 1647) μαρτίου ιθ' ἡμέρ(α) παρασ(κευ)ῆ ὥρα αη τῆ; ἡμέρ(α)ς Ἐκοιμήθ(η) ὁ δοθλος τοῦ Θ(εο)ῦ Μ(ητ)ροφάνης ἱερομόναχος (ὁ Δέσος καὶ ἡγούμενος τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου τοῦ) βρονησιου, καὶ ἐνταριά(σ)θ(η) εἰς τὸν σ(αυ)ρομ(ε)ν(ο) εἰς τὰ [στα(ν)η(ς)] εἰς τὸ μετόχι τοῦ αἰτοῦ μονασ(η)ρ(ίου), καὶ ὁ πολυεύπλαχνος Θ(εὸς) νὰ τὸν ἀναπαύσ(η) εἰς τὴν βασιλεί(αν) τῶν οἰ(ρα)νῶν¹⁴⁸.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

3. ὁ Δ. Πάλλας ἀντὶ βρονησιου ἀναγιγνώσκει καὶ πάλι Βρονησιου.

4. σ(αυ)ρομ(ι)χ(α)ῆλ ; ἀναγιγνώσκειται ὑπὸ Δ. Πάλλα. Πρόκειται καὶ πάλιν περὶ συγχύσεως, τὴν ὁποίαν ὑποψιάζεται καὶ ὁ ἀναγνώσας τὸν κώδικα. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μονῆς γνωστὸν εἶναι τὸ μετόχιον αὐτῆς Σταυρωμένος¹⁴⁹. Ἡ γραφὴ ἄλλως τε τοῦ κώδικος ἐπιτρέπει νὰ ἀναγνώσωμεν σ(αυ)ρομ(ε)ν(ο) ἀντὶ τοῦ σ(αυ)ρομ(ι)χ(α)ῆλ, τὸ ὁποῖον καὶ εἶναι ἄνευ νοήματος.

4. Ἡ λέξις στα(ν)η εἶναι δυσζύμβλητος εἰς τὸν κώδικα.

5. Σίλβεστρος ὁ Δέσος Μάρτιος 1647(:) - 1650, Ὀκτωβρίου 7.

Τοῦ Σιλβέστρου Δέσου γνωστὴ μόνον τυγχάνει ἡ χρονολογία θανάτου, πιστοποιουμένη ἐξ ἐνθυμήσεων εἰς τοὺς κώδικας ὑπ' ἀριθ. 85 τοῦ Βυζ. Μουσ. Ἀθηνῶν καὶ ὑπ' ἀριθ. 6 τῆς Μονῆς Ἀγίων Θεοδώρων. Τοῦ δευτέρου κώδικος γραφεὺς εἶναι ὁ Ἑμμανουὴλ Δέσος, ὁ ὁποῖος προφανῶς σημειώνει, ἐν φ. 217β τοῦ κώδικος, τὸν θάνατον τοῦ Σιλβέστρου, ὃν ἀποκαλεῖ ἀδελφόν του :

Ἐτελειώθ(η) τὸ παρ(ὸν) βιβλίον διὰ χειρὸς ἔμμα | νουήλ τὸ ἐπίκλειν δέπος ,αχα' (1621) Ἰαννουαρίου ζη | Οἱ (δὲ) ἀναγινώσκοντες εὔχεσθαι διὰ τῶν πο | λλῶν μοι σφαλμάτων.

¹⁴⁶) Ἴδε προχείρως Hippolyte Noiret, Documents Inédits κλπ. Paris 1892, p. 555.

¹⁴⁷) Ἴδε προχείρως Κ. Δ. Μέρτζιου, Δύο κατάλογοι..., Κρητ. Χρον., Ε' (1951), σ. 15, ἐνθα ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν Κρητῶν ἐν Κερκύρα προσφύγων : Grimani Paratichiel.

¹⁴⁸) Δ. Πάλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. κ'.

¹⁴⁹) Πρβλ. καὶ Μ. Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη, Κρητ. Χρον. Γ' (1952), σ. 75.

Καὶ ἐν τῇ κάτω ῥα τοῦ φ. 217β :

[16]50 ὀκτωβρίου εἰς τὰς 7 εἰς τὰς 6 ὁρες τῆς νυκτὸς ἡμερὰ Β' Ἐκκομήθῃ ὁ Παμφίλιτατος κ(αὶ) ἀκριβὸς μου ἀδελφὸς σιλβεστρου Ἱερομόναχ(ος) κ(αὶ) ἡγοσθ(εν)ος κ(αὶ) ὁ Θ(εὸς) νά...¹⁵⁰.

Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 85 κώδικα τοῦ Βυζ. Μουσείου ἐν φφ. 79β-80α ἀναγιγνώσκωμεν :

ἄχν' (= 1650) ὀκτωβρίου ζ' ὥρ(α) ζ' τῆς νυκτὸς Ἐκκομήθ(η) ὁ δοῦλος τοῦ Θ(εοῦ) σίλβεστρου Ἱερομόναχος ὁ δέσους κ(αὶ) ἡγούμενος τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου κ(αὶ) ἐνταφιάστη εἰς τὸν ἅγιον Κωνσταντῖνον) ἐδῶ εἰς τὸ κάσιρο δμπροστάς εἰς τὴν εἰκό(να) τοῦ ἁγίου εἰς τὸν τόχο ὁποῦ εἶναι τὸ παράθυρο) καὶ ὁ πολυεῦσπλαγχνος Θ(εὸς) νά τὸν ἀναπαύσ(η) εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν¹⁵¹.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

2. Ὑπὸ Δ. Πάλλα ἀναγιγνώσκεται δέσος.

6. Κάλλιςτος Γρηγορόπουλος¹⁵².

Δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστὸς παρὰ ὧς ὁ ἀμεσώτερος μετὰ τὸν Μητροφάνην Δέσον († 1647) κάτοχος τοῦ ὑπ' ἀριθ. 85 κώδικος τοῦ Βυζ. Μουσείου Ἀθηνῶν. Τὰ σχετικὰ σημειώματα εἶναι τὰ ἑξῆς :

Φ. 2β ἐν τῇ κάτω ῥα :

μ(ητ)ροφάνους Ἱερομονάχου δέσου τοῦ κρητὸς
καὶ παραπλεύρως δι' ἐτέρας χειρὸς :

τὰ νῦν δὲ Καλλίστου Ἱερομο(νά)χ(ου) τοῦ Γλυγοροπούλου καὶ ἡγουμένου¹⁵³.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 85 ΤΟΥ ΒΥΖ. ΜΟΥΣ. ΑΘΗΝΩΝ

Αἱ ἐνθυμήσεις, αἱ ἀναφέρουσαι τοὺς ἐκάστοτε κτήτορας τοῦ κώδικος, εὔρηνται διεσπαρμέναι ἐντὸς αὐτοῦ καὶ οὕτω δυσχεραίνεται ἡ ἐκ πρώτης ἀναγνώσεως παρακολούθησις τῆς ἱστορίας του.

¹⁵⁰) Ν. Βέη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 56 καὶ 58.

¹⁵¹) Δ. Πάλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. κ'.

¹⁵²) Ἴδε καὶ Μαν. Ι. Μανούσακας, Ἡ ἀλληλογραφία τῶν Γρηγοροπούλων χρονολογουμένη, Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου Ἀκ. Ἀθηνῶν, 6 (1957), σ. 161, σημ. 5.

¹⁵³) Δ. Πάλλα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. ζ'.

Γραφεὺς τοῦ κώδικος εἶναι Ἱερομόναχός τις Ἄνθιμος, φιλοπονήσας αὐτὸν ἐν ἔτει 1634, καθὼς σημειοῦται ἐν φ. 79α :

«*Ἡ παροῦσα μυσταγωγία ἐγράφη ὑπὸ ἐπιτελοῦς ἀνθίμου ἱερομονάχου· καὶ οἱ ἀναγινόμενοι δέομαι τὴν ἡμετέραν ἀγάπην εὐχεσθαι· καὶ μὴ καταράσθε διὰ τὰ σφαλέντα μοι· ἐπὶ ἔτους ζομβ' (= 1634)*¹⁵⁴.

Ἐν ἔτει 1635 ὁ κώδιξ χαρίζεται φιλικῶς εἰς τὸν Μητροφάνη τὸν Δέσον ὑπὸ τοῦ Βενεδίκτου ἱερομονάχου Ἱεροσολυμίτου καὶ προηγούμενου τῆς βασιλικῆς μεγάλης λαύρας τοῦ Βατοπεδίου, τοῦ ὁποίου τὸ σχετικὸν ἀφιερωματικὸν σημείωμα, τὸ γεγραμμένον ἐν φ. 80α, ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω.

Κατὰ τὴν σημείωσιν ἐν φ. 2β τοῦ ἰδίου κώδικος ἐκ τῶν κτητήρων αὐτοῦ ὁ ἀμεσώτερος ἴσως, μετὰ τὸν Μητροφάνη Δέσον, μετὰ τὸ ἔτος 1647, εἶναι ὁ ἠγούμενος Κάλλιστος Γρηγορόπουλος¹⁵⁵. Ἐκ τοῦ Καλλίστου Γρηγοροπούλου ἐκληρονόμησε τὸν κώδικα ἡ Λωγρέτζια (Λουκρητία) Γρηγοροπούλα, ἡ ὁποία ἐν ἔτει 1752 φέρεται δωρίζουσα αὐτόν, ὡς ἐμφαίνεται εἰς ἕτερον σημείωμα ἐν φ. 83β :

«*Ἡ παροῦσα βίβλος ἐπαρὰδόθη εἰς τὰς χεῖρας ἐμοῦ κάτωθεν ὑπογεγραμένου ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς κυρίας λουγρέτζιας γληγοροπούλας διὰ χάριν φιλίας, κατὰ τὸ σωτήριον ἔτος ,αψνβ' (= 1752) ἐν μηνὶ μαρτίω α' : κ(αι) ὁ θεὸς νά τῆς τὸ πλερώση. Νικόλαος ἀναγνώστης Καλούτζης*»¹⁵⁶.

Ἄγνωστον ἀπὸ ποῖον ἀγοράζει τὸν κώδικα ὁ Θεόκλητος ἱερομόναχος Δράκος ἐν ἔτει 1789 κατὰ σχετικὴν σημείωσιν ἐν φ. 83α τοῦ κώδικος :

«*1789 ἀπριλίον 28 : ἡ παροῦσα θεία λειτουργία ἀγοράστη παρεμῶν Θεοκλήτου ἱερομονάχου Δράκου, διὰ γροσία : 5 : ἦτι γρ. πέντε κ(αι) ὅποις ἤθελε τὴν πάρι χωρὶς τὸ θέλημά μου ἢ κ(αι) μὲ τὸ θέλημα μου κ(αι) δὲν τὴν φέρι ὁποῖσω ἄς εἶναι <ἀφωρισμένος> συγχωρημένος*»¹⁵⁷.

Ἰσως ὁ ἱερομόναχος Θεόκλητος Δράκος ἔλαβε τὸν κώδικα ἐκ τινος Κωνσταντίνου μοναχοῦ, ὁ ὁποῖος σημειοῦται ἐν φ. 2α κάτοχος αὐτοῦ : «*νῦν δὲ κωνσταντίνου μοναχοῦ*»· καὶ ἀμέσως κατωτέρω ἀκολουθεῖ : «*ἐκ τῶν τοῦ Θεοκλήτου Δράκου ἀγοράστη γρ. 5*».

Ἄγνωστον εἶναι μέχρι πότε παρέμεινεν κάτοχος τοῦ κώδικος ὁ

¹⁵⁴) Α ὕ τ ὀ θ ι.

¹⁵⁵) Πρβλ. καὶ Μανούσακων, ἐνθ' ἄνωτ.

¹⁵⁶) Δ. Πάλλα, αὐτόθι.

¹⁵⁷) Δ. Πάλλα, αὐτόθι σ. ζ'.

¹⁵⁸) Α ὕ τ ὀ θ ι, σ. κ'.

Θεόκλητος Δράκος. Ἔτερος πάντως κτήτωρ σημειοῦται ἐν φ. 84β ὁ Παπᾶ Νεόφυτος: «ε τοιτη ἡ φυλάδα ενε τοῦ παπαεοφίτου κ(αί) οποις τη παρι να εχι τη καταρα της παναγης κ(αί) του αγιου Ιοανου τοῦ θεολόγου»¹⁵⁹. Τελευταῖος κτήτωρ τοῦ κώδικος ὑπῆρξεν ὁ πολιτευτῆς Ναυπλίας Θεόδωρος Φαρμακόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐδώρησε αὐτὸν εἰς τὸ Βυζ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν¹⁵⁹.

Τὸν ἀναφερθέντα ἐπίσης κώδικα ὑπ' ἀριθ. 6 τῆς ἐν Ἀροανείᾳ μονῆς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων ἐγράψεν, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω, ὁ Ἐμμανουὴλ Δέσος ἐν ἔτει 1621. Κτήτωρ τοῦ κώδικος αὐτοῦ ἀναφέρεται, ἐν τῇ ἀνω ῥα τοῦ φ. 5α¹⁶⁰, ὁ ἡγούμενος, καὶ ἀδελφὸς τοῦ κωδικογράφου Ἐμμανουήλ, ὁ Σίλβεστρος Δέσος († 1650). Ἔτερος κτήτωρ ἀναγράφεται, διὰ χειρὸς τοῦ ιη' αἰ., ἐν φ. 229α:

«Δαμηανοῦ Ἱερομονάχου»¹⁶¹.

Εἰς τὰ ἀναφερθέντα, τέλος, σημειώματα τοῦ κώδικος, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν μονὴν Βροντισίου, προσθετέα καὶ τὰ ἐξῆς, γεγραμμένα ἐν φ. 218α:

«1648 μαῖον 22 ἡμερ(α) β' ὠρ(αις) 4 τῆς ἡμερ(ας) ἐκοιμηθ(η) ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ γεώργιος Ἱερέ(ας) ὁ δέπος ἀξάδελφος μου πρώτος κ(αί) ἐνταφιάστηκ(ε) εἰς τὴν χώραν εἰς τὴν μπαναγίαν τὴν φανερωμέν(ην) Κ(ύριος) ὁ Θεός νὰ πὼν ἀναπαύ(ση) ἐνθα οἱ δίκαιοι ἀναπάβονται...»¹⁶².

καὶ ἐν φ. 219α:

«1648 ἀγουσι(ον) 12 ἡμερ(α) Καβάτι(ο) διὸ ὄρες νὰ ξεμερωση ἐκοιμηθη ὁ <γεώργης> ὁ Κωνσταντι(ῆ)ς Πελεκάνος κ(αί) [ἀ]φήκ(ε) το κάροτο του ταμα σὶὸ μοναστι(η)ρ(ι) το βροντήσι»¹⁶³.

Εἰς τὰς περὶ Βροντισίου εἰδήσεις τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Ἐνετοκρατίας ἐν τῇ νήσῳ δέον νὰ περιληφθῇ ἐπιγραφικὸν χάραγμα, τὸ μόνον ἐν τῇ μονῇ Βροντισίου διασφθέν¹⁶⁴:

[Ἐκ βάθρ]ων γῆς ῥκοδόμη.....ωτης...(Α)ΧΑ.....Ἰουλίφ Η

Ἡ φθορὰ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἐπιτρέπει νὰ γνωρίζωμεν ἂν ἀναφέρεται ἔτος 1630 ἢ ἕνα τῶν ἐτῶν τῆς δεκαετίας 1630 - 1639.

¹⁵⁹) Α ὕ τ ὀ θ ι, σ. θ'.

¹⁶⁰) Ν. Βέη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 58.

¹⁶¹) Α ὕ τ ὀ θ ι, σ. 59.

¹⁶²) Α ὕ τ ὀ θ ι.

¹⁶³) Α ὕ τ ὀ θ ι.

¹⁶⁴) Σ τ. Ξανθοῦ διδου, ἐνθ' ἀνωτ., Ἀθηνᾶ, 15 (1903) σσ. 142 - 143.

Ἐτέρα ἐνδιαφέρουσα εἴδησις περὶ Βροντισίου εἶναι ἡ λαμβανομένη ἐκ τῆς δευτέρας διαθήκης (1640 - 1644) τοῦ μεγάλου εὐεργέτου τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας εἰς Ἑνετίαν Θωμᾶ Φλαγγίνη († 1648) :

*«Εἰς τὸ Μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Βροντησίου εἰς τὴν Κρήτην, χρεωσιῶ, ἀπὸ παλαιὸς λογαριασμοὺς ποῦ κρατῶ, δουκάτα τριακόσια, τὰ ὅποια θέλω νὰ δοθοῦν ἀπὸ τὰ ἔσοδά μου ἐντὸς πέντε ἐ-
των, ἀνὰ τόσα κατ' ἔτος»¹⁶⁵.*

Σημειωτέον ὅτι τὸ χρέος τοῦτο τοῦ Θωμᾶ Φλαγγίνη πρὸς τὸ Βροντίσι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν πρώτην του διαθήκην (1611), οὐδ' εἰς δύο κωδικέλλους τοῦ ἔτους 1614.

Τελευταία εἴδησις περὶ τῆς Μονῆς, κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Μαρίνου Ζάνε Μπουνιαλῆ παρεχομένη εἰς τὸν «Κρητικὸν Πόλεμον», ἔνθα μετὰ τὴν ἀφήγησιν τῆς ἐρημώσεως τοῦ Ἀρκαδίου προστίθεται, ὅτι ὁ ἠγούμενος τῆς Μονῆς μετὰ τῶν μοναχῶν κατέφυγον εἰς τὸ Βροντίσι :

*«Κι' ὁ ἠγούμενος ἐμίσησε κι' οἱ καλοῦργοι ἐρύγαν
μὲ τὰ κοπάδια κι' ἤλθασιν, στὲς Μεσαρὲς ἐπῆγαν.
Μαζὶ κι' ἱερομόναχοι πᾶσι καὶ διακόνοι,
καὶ στὸ Βροντίσι μπαίνουνσι, στὸν Ἁγιον Ἀντώνη»¹⁶⁶.*

Δ'

ΤΑ ΠΕΡΙ ΒΡΟΝΤΙΣΙΟΥ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Λίαν ἐνδιαφερούσα; περὶ Βροντισίου εἰδήσεις εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἐν Ἡρακλείῳ Τουρκικὸν Ἀρχεῖον, ἔνθα φυλάσσονται οἱ κώδικες τοῦ Ἱεροδικείου Κρήτης. Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια λαμβάνομεν ἐκ δύο κυρίως ἐγγράφων τοῦ Ἀρχείου, δεικνύουν τὴν καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν συνέχισιν τῆς ἀκμῆς τῆς μονῆς, ἀμφοτέρω δὲ παρουσιάζουν καὶ γενικώτερον ἐνδιαφέρον, διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, ἀφοῦ δεικνύεται ἐν αὐτοῖς ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν οἱ κατακτηταὶ ἔλαβον ἀπέναντι τῆς θρησκείας τῶν δουλωθέντων.

Ἦδη ἔχει διαπιστωθῆ καὶ σημειωθῆ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Τούρκοι

¹⁶⁵) Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης..., ἐνθ' ὄνωτ. σ. 32.

¹⁶⁶) † Ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχᾶκη, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645 - 1669) ἢ συλλογὴ τῶν Ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση - Μαρίνου Ζάνε, ἐν Τεργέστῃ 1908, σ. 235, στ. 7 - 10. Πρβλ. Τιμοθέου Βενέρη, Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων, Ἀθήναι 1938, σσ. 88, 89.

καταλαβόντες τὴν νῆσον ἐπροστάτευσαν τὴν θρησκείαν καὶ τὸν κλῆρον τῶν ὑποδοῦλων, ἀνεσύστησαν τὴν Μητρόπολιν καὶ ἐνίσχυσαν τὰς Μονὰς¹⁶⁷. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀσχυληθῶμεν μὲ τοὺς λόγους τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος, οἱ ὅποιοι ἐπέβαλον εἰς τοὺς κατακτητὰς τὴν τακτικὴν αὐτὴν ἔναντι τῶν δουλωθέντων. Ἀπλῶς διαπιστοῦμεν, βάσει τῶν παρεχομένων στοιχείων, τὸ γεγονὸς τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων προστασίας καὶ ἐνισχύσεως πολλῶν μονῶν, μία τῶν ὁποίων ὑπῆρξε καὶ ἡ μονὴ Βροντισίου.

Καιωτέρω ἐκδίδομεν τέσσερα ἔγγραφα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς μονήν, παραθέτομεν ὅμως τοῦτο διὰ τὸ γενικώτερον ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποion παρουσιάζει, ἀλλὰ καὶ διότι βοηθεῖ νὰ ἐννοήσωμεν τὰς γενομένας πρὸς τὸ Βροντίσι παραχωρήσεις ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ τοῦ Χάνδακος Φαζήλ Ἀχμέτ Πασᾶ Κιοπρουλή. Εἰς τὴν μονὴν Βροντισίου ἀναφέρονται τὰ δύο ἀκολουθοῦντα τοῦτο ἔγγραφο, περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγα ἔχουν σημειωθῆ ὑπὸ τοῦ Ν. Σταυρινίδου εἰς τὰ ἐκδρομικά του σημειώματα τοῦ ἔτους 1937¹⁶⁸, ἐδημοσιεύθησαν δὲ ὑπ' αὐτοῦ καὶ μικρὰ τούτων ἀποσπάσματα. Τοῦτο βεβαίως οὐδὲν ἀφαιρεῖ ἐκ τῆς ἀξίας τῶν ἐγγράφων, τὰ ὅποια μεθ' ἑτέρων τριῶν βοηθοῦν ἡμᾶς εἰς σημείωσιν τεσσάρων ἡγουμένων τῆς μονῆς, ἀγνωστων ἄλλοθεν.

I

Τ.Α.Η., τόμος 1ος σελ. 148 (ἀριθμ. μεταφρ. 174).

[Αὐστηροτάτη διαταγὴ τοῦ Ἀρχιστρατήγου Ταουκιζῆ Μουσιαφᾶ Πασᾶ, ἀπαγορεύουσα τὴν ἐπέμβυσιν εἰς Μοναστηριακὴν περιουσίαν].

«Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Ἰμπραήμ Πασᾶν, πρὸς τὸν Ἱεροδίκην Ρεθύμνης, ἀδξηθεῖη ἡ σοφία του, καὶ πρὸς τὸν εἰδήμονα περὶ τὰ τοιαῦτα Μουσᾶ Ἀγᾶ.

Τὰ διαφιλονικούμενα μέρη εἶναι καταγεγραμμένα εἰς τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας τῶν Μονῶν. Εἶναι μέρη τοῦ Δημοσίου. Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐντεῦθεν δὲν ἠνωχλήθησαν. Τὸν εἰρημένον Ὀσμὰν καλέσατε εἰς τὸ Ἱεροδικεῖον καὶ εἴπατέ του, ὅτι τὸ φέουδόν του εἶναι καλόν. Ἄς ἀρκεσθῆ μὲ αὐτό. Συστήσατέ του ἀστηρῶς, νὰ μὴν ἐνοχλῆ τὴν Μονὴν καὶ τοὺς μοναχοὺς. Ἀντιβαίνει τὸν Ἱερὸν Νόμον. Ἄλλως ἀφοῦ τιμωρηθῆ ἀστηροτάτα, θὰ τοῦ ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὰς χεῖρας του τὸ φέουδόν του καὶ

¹⁶⁷) Ν. Β. Τωμαδάκη, Τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἀληδάκη (1714), περ. Ὁ Αἰώνας μας, ἀρ. 4 [Ἰούνιος 1948] σ. 108 (= Νεοελληνικά, Ἀθῆναι 1953, σ. 85).

¹⁶⁸) Νικ. Σταυρινίδης, εἰς τὴν ὑποσημείωσιν 1 ἀνωτέρω.

τότε ἄς ἔχη αὐτὸς τὴν εὐθύνην τῶν συμβησομένων (ἄς εἶναι τὸ κοῖμα στὸ λαιμό του).

Χρονολ. 1658 μ. Χ.».

II

Τ.Α.Η., τόμος 3ος, σελ. 156 (ἀριθμ. μεταφράσεως 525, σ. 131).

[Παπᾶ Τίτος ἡγούμενος μονῆς Σαντριβανλῆ ἐπαρχίας Καινούργιου]

Ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ τούτου Συμβουλίου ὁ Παπᾶ Τίτος, υἱὸς Παπᾶ Γεωργίου, ἡγούμενος τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καινούργιου, μῆματος Χάνδακος, μονῆς Σαντριβανλῆ καὶ κατέθεσεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Παπᾶ Νικολοῦ, υἱοῦ Μιχάλη, τὰ ἀκόλουθα :

- 5 «Μολονότι ἡ ἐν τῷ χωρίῳ Βρέλι τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου ὑπάγεται ἐκ παλαιοτάτων ἐτῶν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μονῆς Σαντριβανλῆ, ἣς τυγχάνω ἡγούμενος καὶ διὰ τὴν ὁποίαν, ὅταν δι' αἰτήσεώς μου ἀνεφέρθη πρὸς τὸν Μέγαν Βεζύρη καὶ ἐξοχώτατον Ἀρχιστράτηγον Ἀχμέτ Πασᾶν, ἠδδόκησεν οὗτος νὰ
- 10 μοὶ χορηγήσῃ ἱερὰν διαταγὴν, ὅπως οὐδεὶς ἐπεμβαίη εἰς τὰς ὑποθέσεις ταύτης, ἄνευ τῆς ἀδείας μου, ἐν τούτοις ὅμως ὁ Παπᾶ Νικολός, παρανόμως ἐπεμβαίνων οἰκιοποιεῖται τὰ προσφερόμενα ἀφιερώματα καὶ τὰς ἐλεημοσύνας. Αἰτοῦμαι ὅπως ἐρωτηθῇ οὗτος καὶ διαταχθῇ, ὅπως παύσῃ νὰ ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς ἄνευ ἀδείας μου».
- 15 Ταῦτα εἰπὼν ἐπέδειξεν τὴν ἱερὰν διαταγὴν, τὴν ὁποίαν παρατηρήσαντες εἶδομεν νὰ ἀναφέρῃ δι' «συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τῆς σαθρᾶς τῶν θρησκείας νὰ διορίζῃ οἰουσδήποτε ἱερεῖς θέλει καὶ οὐδεὶς, παρὰ τὸν Ἱερόν Νόμον, νὰ ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς καὶ προσβάλλῃ ταύτην».
- 20 Κατόπιν τούτου ἠρωτήσαμεν τὸν ρηθέντα Παπᾶ Νικολόν, ὅστις ὠμολόγησεν, ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἔχει ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον ἐξετέθη αὐτῇ ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου Παπᾶ Τίτου. Διατάξαντες ὅθεν, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ὑψηλῆς ταύτης Διαταγῆς, τὸν Παπᾶ Νικολόν, ὅπως μὴ ἐπεμβαίη εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐν λόγῳ Ἐκκλησίας, ἄνευ τῆς ἀδείας
- 25 καὶ γνώμης τοῦ ρηθέντος ἡγουμένου, κατεχωρήσαμεν εἰτα τῇ αἰτήσει τὴν προᾶξιν ταύτην ὧδε τῇ δεκάτῃ τρίτῃ Ζηλχιτζὲ τοῦ ἔτους χίλια ὀγδοήκοντα δύο (1671 μ. Χ.).
- 30 Οἱ μάρτυρες : Ρετζέπ Βέης υἱὸς Ἀλῆ, Γιουσοῦφ Λιπεσὲ υἱὸς Ἀβδουλλάχ Διαγγελεύς, Ἀλῆ Τσελεμπῆ υἱὸς Ἀβδουλλάχ ἀρχικλητῆρ, Χουσεῖν υἱὸς Μουσιαφᾶ κλητῆρ κ.λ.π.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ :

1. Παπᾶ Τίτος. Ὁ εἰρημένος ἡγούμενος τῆς μονῆς Βροντισίου ἀναφέρεται

καὶ εἰς ἕτερον, ἄσχετον μὲ τὴν μονὴν, ἔγγραφοι τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1671 τοῦ Τ. Α. Η. (τ. 3ος, σ. 156, ἀρ. μεταφρ. 526 σ. 132): «... τῆς πληροξουσιότητος ταύτης, πιστοποιήσεως διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ παπᾶ Τίτου υἱοῦ παπᾶ Γεωργίου, ἡγουμένου τῆς μονῆς Σαντριβανλῆ ἐπαρχίας Κωνουρίου...».

Τὸ ἀναφερόμενον ἀπολεσθὲν μερᾶτι (πουγιουρουλντι) ἀνεξαρτησίας τῆς μονῆς Βροντισίου παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Πασᾶ Κιοπρουλῆ διστροφίας τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακος¹⁶⁹, διὰ τοῦτο δέον νὰ θέσωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἡγουμενίας τοῦ Παπᾶ Τίτου εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἀλώσεως χρόνους.

3. Σαντριβανλῆ <περσ. σαντριβάν (= πίδαξ · ἀναβρυτήριον). Σαντριβανλῆ Μοναστήρ ὠνομάσθη ἡ μονὴ Βροντισίου ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξ αἰτίας τῆς ἐν τῷ προαλίῳ ταύτης εὐρισκομένης μεγαλοπρεποῦς κρήνης¹⁷⁰.

4. Παπᾶ Νικολοῦ υἱοῦ Μιχάλη. Δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστὸς ὁ ἱερομόναχος αὐτός.

5. Βρέλι: Γνωστὸν καὶ σήμερον χωρίον πλησίον τῆς Ἁγίας Βαρθολομαίας Μονοφατισίου.

10. Ἡ ἱερὰ διαταγὴ τοῦ Ἀχμέτ Πασᾶ Κιοπρουλῆ ἀπωλέσθη. Περὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς διαταγῆς αὐτῆς πληροφοροῦμεθα μόνον ἐκ τοῦ παρόντος ἐγγράφου καὶ τοῦ ἔπομένου.

III

Τ. Α. Η., τόμος 3ος, σελ. 85 (ἀριθ. μεταφρ. 577, σ. 169).

[Μητροπολίτης Κρήτης Νεόφυτος. Ὑπαγωγὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου Βρέλι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Μητροπολίτου].

Ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ τούτου Συμβουλίου ὁ Παπᾶ Τίτος, υἱὸς Παπᾶ Γεώργη, φόρου ὑποτελής, ἠγούμενος τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καινούργιου, τμήματος Χάνδακος, ὑπαγομένης μονῆς Σαντριβανλῆ καὶ κατέθεσεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης Νεοφύτου,

5) φόρου ὑποτελοῦς, τὰ ἀκόλουθα:

10 «Ὅταν ὁ ἐνδοξότατος καὶ εὐδαίμων Μέγας Βεζύρης, περιουσίατος καὶ ἐξοχώτατος Ἀχμέτ Παπᾶς, ἦτο ἐν Κρήτῃ, ἠθδόκησε νὰ μοι χορηγήσῃ ἱερὰν διαταγὴν, ὅπως οὐδεὶς ἀναμειγνύεται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐν τῷ χωρίῳ Βρέλι τῆς ρηθείσεως ἐπαρχίας κειμένης ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ διορίζω ἐγὼ, συμφώνως πρὸς τὰς σαθράς μας θρησκευτικὰς διατάξεις, οἷονδῆποτε ἱερέα θελήσω. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱερᾶς ταύτης διαταγῆς, τοῦ Μητροπολίτου μὴ ἀναμειγνυμένου εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας ταύτης, διατελεῖ αὕτη ἐν τῇ κατο-

¹⁶⁹) Νικ. Σταυρινίδη, ἔνθ' ἄνωτ. φ. 1510, 30 Μαΐου 1937.

¹⁷⁰) Τὸ σημεῖωμα ἐτέθη ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ τοῦ ἐγγράφου ἐν σ. 131, ἀριθ. μεταφρ. 525 τοῦ Τ. Α. Η. Πρβλ. καὶ Νικ. Σταυρινίδη, ἔνθ' ἄνωτ., φ. 1500, 19 Μαΐου 1937. Περὶ τῆς κρήνης ἴδε καὶ ἡμετέραν ἄνωτ. σημείωσιν ἀρ. 23.

- χῆ μου, καὶ τὴν διαχειρίζομαι ἐν πνεύματι πλήρους ἀνεξαρτησίας.
- 15 Ἦν δὲ ὁμῶς δηλῶ, ὅτι ἠπεσχέθην οἰκειοθελῶς καὶ ἀπαραιτιάσιως, νὰ δίδω εἰς τὸν Μητροπολίτην, διὰ τὴν ἀναφερθεῖσαν ἐκκλησίαν ταύτην, ἕξ ὀκάδας κηροῦ κατ' ἔτος. Αἰτοῦμαι δέ, ὅπως, παραιτηροῦντες τὴν ἀνὰ χεῖράς μου διαταγὴν, καταγράψητε εἰτα συμφώνως πρὸς τὰ εἰωθότα τὴν ὑπόσχεσίν μου ταύτην».
- 20 Ταῦτα εἰπὼν ἐπέδειξεν ἡμῖν τὴν ἱερὰν διαταγὴν, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον εὗρομεν σύμφωνον πρὸς τὴν ὁμολογίαν του. Βεβαιώσαντος δὲ καὶ τοῦ ρηθέντος Νεοφύτου, ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἔχει ἀκριβῶς ὡς ἐξετέθη καὶ ἐπικυρώσαντος τὰ λεγόμενα τοῦ Παπᾶ Τίτου, κατεχωρήθη τῇ αἰτήσει ἡ πρᾶξις αὕτη ὡδε τῇ πρώτῃ Ζαφῆρ τοῦ αἰσίου τοῦ ἔτους
- 25 χίλια ὀγδοήκοντα τρία (1672 μ. Χ.).

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

4. *Μητροπολίτου Κρήτης Νεοφύτου*. Πρόκειται περὶ τοῦ Μητροπολίτου Νεοφύτου Πατελάρου, τοῦ βαλλομένου τότε ὑπὸ τῶν πανισχυρῶν Σιναιτῶν τοῦ Χάνδακος¹⁷¹. Ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Βροντισίου Παπᾶ Τίτος εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ὑποστηριξάντων τὸν Μητροπολίτην Νεόφυτον¹⁷².

7 - 19. Ὁλόκληρον τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἐγγράφου περιέγραψε καὶ ἐν μέρει ἐξέδωκεν ὁ Ν. Σταυρινίδης¹⁷³.

IV

Τ.Α.Η., τόμος 4ος, σελ. 395 (ἀριθμ. μετφρ. 835).

(Περίληπτικὴ μετάφρασις)

- Ἐν Σαντριβανλῆ Μοναστῆρ (μονὴ Βροντισίου) τῆς ἐπαρχίας Καιροῦργιου, τμήματος Χάνδακος, κατοικῶν ἡγούμενος Φιλότητος, υἱὸς Κωνσταντίνου καὶ οἱ Μακάριος, υἱὸς Στεφανῆ, Ἀθανάσιος, υἱὸς Γιάννη καὶ Ἱερεμίας, υἱὸς Ἀνδρέα, κληρικοί, ἐμφανισθέντες ἐνώπιον τοῦ
- 5 Ἱεροδικείου ἐπώλησαν ἀντὶ εἴκοσι πέντε ἀσλανίων γροσσίων εἰς τὸν Ἀβδουρραχμάν, υἱὸν Ἀβδουλλὰχ ἕνα ἐπίκοινον ἐξ ἀδιανεμήτου ἀγρόντων ἐκτίσεως ἐπὶ ντονονυμίων μεθ' ἐνὸς μονοδωματίου νερομύλου μετὰ ποταμοῦ ἐν αὐτῷ, κειμένου ἐν τῷ χωρίῳ Ἀμπελοῦζος τῆς Ἰδίας ἐπαρχίας καὶ συνορεύοντος μετὰ ποταμὸν ἐκ δύο μερῶν, μετὰ ἀγρόν Χουσεῖν καὶ μετὰ τὴν δημοσίαν ὁδόν.
- 10 Χρονολογία 1684.

¹⁷¹) Ἰδε ἐνδεικτικῶς Τιμοθέου Βενέρη, Νεόφυτος ὁ Πατελάρος, ὁ πρῶτος μητροπολίτης Κρήτης μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ΕΕΚΣ, 1, (1938), σσ. 2 - 14. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645 - 1898), ΕΕΚΣ, 3 (1940) σσ. 118 - 119.

¹⁷²) Νικ. Σταυρινίδου, ἔνθ' ἄνωτ., φ. 1510.

¹⁷³) Αὐτόθι.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ:

2. Ἡγούμενος Φιλόθεος. Ἐγνωστός ἄλλοθεν τυγχάνει καὶ ὁ ἡγούμενος οὗτος.

8. Ἀμπελοῦζος: γνωστὸν καὶ σήμερον χωρίον τῆς Μεσσαρᾶς, πλησίον τοῦ ὁποίου διατηρεῖ ἔτι κτήματα ἢ μονὴ Βροντισίου.

Ἐκτὸς τῶν δύο εἰρημένων ἡγουμένων τῆς μονῆς Βροντισίου Παπατίτου, (1671, 1672) καὶ Φιλοθέου (1684) εὐρίσκομεν εἰς ἕτερα δύο ἔγγραφα τοῦ Γ.Α.Η. ἐν ἔτει 1705, ἡγούμενον πιθανῶς τῆς Μονῆς, τὸν Πάτριε Βεφάνη καὶ ἐν ἔτει 1749 τὸν ἡγούμενον Γρηγόριον:

Γ.Α.Η., κῶδιξ 2, σ. 392 ἀριθ. μετφ. 1713 καὶ 1715 (περιλ. μετάφρασις).

«Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς καταληφθείσης περιουσίας τοῦ Ἀβδουραχμάν Ἀγᾶ υἱοῦ Ἀβδουλλάχ ἐκ τοῦ χωρίου Ἀμπελοῦζος τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου ἀναφέρεται ὁ Πάτριε Βεφάνης¹⁷⁴, ἱερομόναχος τῆς μονῆς Βροντισίου, μεθ' ὧν τῶν μοναχῶν ἀλληλεγγύως χρεώστης διὰ γρόσια ἀσλάνια 530. (Χρονολ. 1705 μ. Χ.).

Γ.Α.Η. κῶδιξ 87, σ. 197 (περιλ. μετφρ).

«Ὁθωμανὶς ἐνάγει τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς Βροντισίου Γληγόριον υἱὸν Ἰωάννου διὰ διαφορὰν αὐτῆς μετ' αὐτοῦ ἐπὶ ἐλαιομύλου εἰς θέσιν Ρουμπιανὰ Ζαροῦ τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου». (Χρονολ. 1749)

Ἐτέρους ἡγουμένους τῆς μονῆς Βροντισίου κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκακρατίας δὲν γνωρίζομεν. Τῆς περιόδου αὐτῆς ἔχομεν σποραδικὰς μόνον καὶ μεμονωμένας εἰδήσεις περὶ τῆς Μονῆς, ἐνδιαφερούσας ὅμως ἀφοῦ ἐξ αὐτῶν λαμβάνομεν στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν αὐτῇ ζωῆς, περὶ τῶν κτηματικῶν τῆς ζητημάτων καὶ τῆς δραστηριότητος τῶν μοναχῶν τῆς.

Εἰς τὸ Glossarium Inf. Graecitatis τοῦ Ducange, ἐκδοθὲν ἐν ἔτει 1688, ἀναφέρεται ἐν λέξει «Ράμπλιον» κῶδιξ, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε εἰς τὴν μονὴν Βροντισίου¹⁷⁵: «Ράμπλιον Libellus astronomicus seu Mathematicus Persarum cuius in Cod. Greg. est hic titulus: Ἀρχὴ σὺν θεῶ ἀγίῳ τῆς ἐκθέσεως τῆς Περσικῆς Τέχνης τοῦ Ράμπλιου... Ἐτέρα ἐκθεσις τοῦ Ράμπλιου, ἣν ἔλαβον ἀπὸ τὸ βιβλίον Γενναδίου Πατριάρχου...». Ὁμιλεῖ περὶ Γενναδίου Σχολαρίου ὡς ἀνθιπωτικοῦ κ.λ. καὶ προσθέτει: «hoc loco per πάρεργον attexans ex

¹⁷⁴) Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ ὀνόματος «Θεοφάνης».

¹⁷⁵) Ducange, Glossarium mediae et infimae Graecitatis, Lugduni 1688, σ. 1281.

Cod. Ms. v. c. ac Doctissimi Eusebis Renaudoti ubi describuntur qui τῆς μονῆς Βροντισίου fuisse in ipso libri limine notatur»¹⁷⁶.

Εἰς ἕτερον σημείωμα ἐν φ. 188 τοῦ κώδικος I.F. 15 τῆς Biblioteca Nazionale τοῦ Palermo, γραφέντος ἐν ἔτει 1689 «ὅτι ὑπὸ Ἰεροδιακόνου Γερασίμου τοῦ Κυπρίου»¹⁷⁷, ἀναγιγνώσκομεν :

«ἡπάροχη το παρὸν Ἰωαννικίου ἱερομονάχου ἐκ νίσου κρείττης ἐκ τῆς μονῆς τοῦ βροντισίου ἀπο κασίτλη προίτισα δια γγσμ 7 το ἤλαβα» καὶ κατωτέρω λατινιστί: «Praesens est Joannicii Sacraei Monachi Insulae Cretae de Monasterio Brondisi, e Castello Priotica Tarenis (vel unciis) Septem accepi»¹⁷⁸.

Περὶ Μονῆς εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἰδης ὁμιλεῖ ἀορίστως ὁ Tournefort χωρὶς νὰ κατονομάζη αὐτήν¹⁷⁹. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τῆς μονῆς Βροντισίου, ἀκμαζούσης ἔτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς περιηγήσεως τοῦ Tournefort καὶ μόνης διατηρουμένης εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἰδης.

Ἐπὶ περαιτέρω ἡ ἀναγραφὴ τοῦ Βροντισίου ὑπὸ Flaminius Cornelius ἐν Creta Sacra:

«Monasterium Sancti Antonii Abbatis de Vrondisi»¹⁸⁰.

Τὸ Βροντίσι εὗρισκομεν καὶ εἰς τὰ «Κανονικὰ πεσκέσια» τοῦ Μητροπολίτου Κρήτης ἐν ἔτει 1786 :

«εἰς τον Ἰγουμενὸν τοῦ βροντίσου 1 ζευγάρι μεστοπάπουτζον» καὶ «ἀπὸ τὸ μοναστήριον βροντήσιν 1 καλάθι ἐλιές μάρρες 1 κουρουπάκι μέλη 1 πρόβατον 4 μουζούρια ἀλεύρι 10 ὀκάδες λάδι»¹⁸¹.

¹⁷⁶) Ὁ κώδιξ, ἐκ τῶν αὐτογράφων τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου, ἀπωλέσθη, πρβλ. καὶ καταγραφὴν τοῦ λόγου ἐν Oeuvres completes de Georges Scholarios, Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἅπαντα τὰ εὗρισκόμενα, publiées pour la première fois par † Mgr. Luis Petit, X. A. Siderides, Martin Jugie, τ. 1, Paris 1928, σσ. XXXIV - XXXVI.

¹⁷⁷) E. Martini, Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane. vol I, parte I, Milano 1893, σ. 72.

¹⁷⁸) Ἀὐτόθι. Ἡ ἀναφερομένη «προίτισα» εἶναι ἡ ἐπαρχία Πυργιωτίσσης, συνορεύουσα ἐξ ἀνατολῶν μετὰ τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου εἰς τὴν περιὸν χὴν ἀκριβῶς, ἐνθα εἶναι ἰδρυμένη ἡ μονὴ Βροντισίου.

¹⁷⁹) Pitton de Tournefort, Relation d' un voyage du Levant, t. 1, à Paris, 1717, σ. 51.

¹⁸⁰) Creta Sacra, τ. 1, Venetiis 1755, σ. 222, δημοσιεύεται Vrondisti, ὅπερ διορθωτέον εἰς Vrondisi' πρβλ. αὐτόθι Vraghasti ἀντὶ Vraghassi, Βραχάσι.

¹⁸¹) Σ τ. Α. Ξανθοῦ διδου, Κανονικὰ Πεσκέσια Μητροπολίτου Κρήτης, Χριστ. Κρήτη, 2 (1913), σ. 78α, ἀρ. 227. Πρβλ. καὶ Νικ. Σταυρινίδην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 1510.

Σχετικὸν μὲ τὰς εἰκόνας τοῦ Μιχ. Δαμασκηνοῦ¹⁸², αἱ ὁποῖαι μετεφέρθησαν ἐκ Βροντισίου καὶ ἀφιερώθησαν εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ ἐν Ἡρακλείῳ, εἶναι τὸ σημεῖωμα :

«...1800, ἔτι ἀφιέρωσεν ἡ αὐτοῦ πανιερότης (ἅγιος Κρήτης κύριος κύριος Γεράσιμος) πέντε εἰκόνας τοῦ Βροντισίου μεγάλας, δηλαδὴ τὴν προσκύνησιν τῶν μάγων, τὴν Ἁγίαν Βάτιον, τὸ μὴ μοῦ ἄπιου, τὴν θείαν λειτουργίαν, τὴν Σύνοδον τῶν πατέρων καὶ ἕκτιν τὴν δευτέραν παρουσίαν»¹⁸³.

Ἐν ἔτει 1801 ἐγράφη πρόχειρον συμφωνητικὸν : «πακτώσεως τῆς μονῆς Βροντισίου καὶ τοῦ μετοχίου αὐτῆς Ἁγίας Παρασκευῆς εἰς τὸν Ὄρταν τοῦ Κῆρκ ἐκὶ (Ἀῦγουσιος 1801)»¹⁸⁴. Τὸ συμφωνητικὸν τοῦτο ἐγράφη ἐπὶ φύλλων συνοδικοῦ γράμματος τοῦ ἔτους 1797, εἰς τὴν πρώτην σελίδα τοῦ ὁποίου σημειοῦται :

«στρωθεὶς κἂν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης ἐκκλησίας, εἰς διηνεκὴ τὴν ἀσφάλειαν.

Ἐν Μηνί Ἰουλίῳ Ἰνδικτιῶνος ἰδη ,αψ'ζζω (ἔπονται τὰ ὄνόματα τῶν μελῶν τῆς συνόδου).

Τοῦ 19ου αἰ. εἰδήσεις περὶ Βροντισίου εὐρίσκομεν εἰς ὀδοιπορικὰ σημειώματα κυρίως καὶ χωρογραφίας¹⁸⁵, ἔξ ὧν διαπιστοῦμεν, ὅτι κατὰ διαστήματα διακόπτει τὴν λειτουργίαν τῆς ἡ Μονῆ, λόγῳ τῶν ἀνωμάτων περιστάσεων κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις, ἀλλὰ μετ' οὗ πολὺ ἐπανιδρύεται καὶ ἀνακαινίζεται.

Ἐν ἔτει 1866 ὑφίσταται τὰς ὁμότητας τῶν Τούρκων καὶ καταστρέφεται :

«Ἡ ἐκκλησία Ἁγίου Ἀντωνίου μετὰ 10 κελλίων βεβηλωθεῖσα κατεκάη, δύο χιλιάδες κοιλὰ γεννήματα ἐπυρπολήθησαν, 300 ἐλαιόδενδρα

¹⁸²⁾ Ἴδε περὶ τῶν εἰκόνων Μ. Χατζηδάκη, Ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος καὶ ἡ Κρητικὴ ζωγραφικὴ, Κρητ. Χρον., Δ' (1950) σσ. 390 - 398.

¹⁸³⁾ Εὐμενίου Κρητῆς, Οἱ Ἀφιερωταὶ τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Μηνᾶ (1737 - 1839) ἕκ τινος ἀρχαίου κώδικος τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, π. Κρητικὸς Λαός, 1 (1909) σ. 84.

¹⁸⁴⁾ Εὐμενίου Φανουράκη, Ἀνέκδοτα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα, Κρητ. Χρον., Γ' (1952), σσ. 340 - 341, ἀρ. 122.

¹⁸⁵⁾ Μ. Χουρμούζη - Βυζαντίου, Κρητικά, Ἀθήναι 1842, σ. 17. Νικ. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθήναι 1890, σ. 203. Νικοστράτου Θ. Καλομενοπούλου, Κρητικά, ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 178, ἀρ. 9.

κατεκάησαν...». Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονται τέσσαρες φόνοι εἰς τὴν Μονήν¹⁸⁶.

Ἐν ἔτει 1877 ἀναφέρεται πάκτωσις αὐτῆς εἰς τὸν Σαδῖκ Ἀγᾶ, κατοικὸν Ζαροῦ τῆς ἐπαρχίας Καινούργιου¹⁸⁷, ἐν δ' ἔτει 1890 εὗρηται διαλελυμένη¹⁸⁸. Λήγοντος ὅμως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ Μονὴ Βροντισίου ἐπαναλειτουργεῖ καὶ ἀνακαινίζεται¹⁸⁹ διατηρουμένη μέχρι σήμερον.

EMMAN. I. ΔΟΥΛΓΕΡΑΚΗΣ

Ἀθῆναι Σεπτέμβριος — Ἡράκλειον Δεκέμβριος 1958

¹⁸⁶) Κατίνας Τσατσαρωνάκη, Μία ἐκθεσις ὁμοιότητων τοῦ 1866, Κρητ. Χρον., Η' (1954), σσ. 20 - 21.

¹⁸⁷) Νικ. Σταυρινίδου, ἔνθ' ἄνωτ. φ. 1506, 26 Μαΐου 1937.

¹⁸⁸) Νικ. Σταυράκη, ἔνθ' ἄνωτ.

¹⁸⁹) Νικοστρ. Καλομενοπούλου, ἔνθ' ἄνωτ. Πρβλ. καὶ Νικ. Σταυρινίδην, ἔνθ' ἄνωτ., φ. 1511, 1ης Ἰουνίου 1937.